SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Rybák, O Hviezdoslavovej reči 321
Á. Kráľ, Analýza slovenskej javiskovej reči a reči v rozhlase a televízii 324
J. Holčík, Chyby vo výslovnosti poslucháčov slovenčiny na PF v Nitre 338
E. Bajzíková, O funkcii prológov v Hudecových Panghartoch 344

DISKUSIE

E. Rísová — F. Kočiš, Sémantika a úzus slovies *vytipovať* a *vytypovať* 351
L. Dvonč, Sloveso *iść* a jeho odvodeniny . . 358

SPRÁVY A POSUDKY

Odišiel profesor Ján Oravec. L. Dvonč . . 362
Súpis prác prof. Jána Oravca za roky 1982—1986. L. Dvonč 365
Celoštátna štylistická konferencia. J. Malec . 369
KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. J. Bosák 371
Základy javiskovej reči. S. Ondrejovič . . 374
Jubileum historika — spolupracovníka s jazykovedcami. V. Uhlár 377

ROZLIČNOSTI

Zámutov a *Zabijaná*. J. Jacko 379
Playboj — plejboj. L. Dvonč 380
Osemfinále, osemfinálový a „derbyzápas". J. Jacko 381

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 51 — 1986
ČÍSLO 6

Július Rybák

O HVIEZDOSLAVOVEJ REČI
(Na 65. výročie jeho skonu)

Hviezdoslavova reč — to je téma, ktorá ma dávno vábi, a bojím sa, že práve pre túto vábnu silu nenájdem v sebe odvahu, aby som sa do nej raz sústredenejším spôsobom pustil. Vyberám si preto pár záznamov k tejto téme zo Zápisníka — v nádeji, že môžu byť skromným príspevkom do našich diskusií o Hviezdoslavovom jazyku.

Všetky moje úvahy o budúcom poslaní Hviezdoslava v ľudskej kultúre a o budúcnosti jeho jazyka zatieni toto úžasné proroctvo Š. Krčméryho: „Keď stará Európa nasýti sa tmou, sedmispáčka zlenivelá, to siahne za zväzkami čudesného básnika, zaviatymi ako semä do zeme neznámej, keď ono zíde pre ňu celú, aby posialo lány od Lisabonu po Vladivostok.“ Pri čítaní Hviezdoslavovho XI. zväzku sa mi mihla myšlienka, ktorá ma úplne omráčila svojou pravdou: Možno to, čo nám na Hviezdoslavovi prekáža, čo stojí ako zátaras medzi nami a ním, nie je jeho komplikovanosť (ako sa neraz oficiálne tvrdí a ako sú viacerí o tom presvedčení), ale Hviezdoslavova prostota. Áno, do Hviezdoslavovej prostoty sme nedorástli! Akoby slovenská literatúra (a najmä poézia) po Hviezdoslavovi sama vŕšila medzi neho a národ tieto balvany neporozumenia, balvany akejsi prešpekulovanosti, schválnej zložitosti, za ktorú sa rada schováva chudoba ducha. Nie, vôbec teda nemôže ísť o to, aby sme Hviezdoslava zjednodušovali, sprístupňovali — stačí odbúrať to, čo sme my sami navŕšili medzi národ a Hviezdoslava, a tieto svoje svety sa samy stretnú. Pavol Országh je celý pred nami, toľké roky na nás túžobne čaká — aká to krásna predstava do budúcnosti!

Z nezaslúžene prepychovo a v nezaslúžene veľkom náklade vydanej

knižky A. Plávku Rodné listy som si prečítal aj List Hviezdoslavovi k jeho storočnici. A. Plávka v celom liste vypočítava Hviezdoslavovi, ako sa uskutočnili jeho sny. Všetky moje úvahy z posledných dní o Hviezdoslavovi smerujú k opačnému konštatovaniu — ako ďaleko sme od Hviezdoslavovho ideálu celistvého človeka. J. Majerník (v „poznámkach" Lesk a bieda literatúry) konštatuje, že „slovenská literatúra trpí averziou voči oblasti, kde sa čosi objavuje, tvorí, kde sa posúva poznanie dopredu".

Ak to domyslíme do dôsledkov (v duchu mojich dávnejších úvah), značí to iba jedno, že sa v slovenskej literatúre nedoceňuje poznávací jazyk; tvorcovia, ktorí sú jeho nositeľmi, diela, ktoré sú ním napísané. Úplne som poskočil pri Majerníkových slovách: „Vôbec nie je zveličené Feketeho konštatovanie, že vesmír a svet jeho objektov zatiaľ najlepšie objavil P. O. Hviezdoslav". Tým je totiž jednoznačne povedané, čo rozumieme „posúvaním poznania dopredu" a „poznávacím jazykom."

Je zvláštne, ako historická perspektíva dokáže meniť vzájomné proporcie. Myslím konkrétne na toto: Hviezdoslavovým súčasníkom — aj tým, ktorí ho chápali — sa Hviezdoslava iste málilo, zdalo sa im, že sám Hviezdoslav na ich dobu nestačí, vraveli si: No dobre, Hviezdoslav, ale čo, kto ďalej? A nám sa zdá nepochopiteľné, že na túto dobu mohol vyrásť taký velikán, ktorý ďaleko presahuje jej rámec; doba sa nám zdá nepochopiteľne úzka pre jeho rozmery.

Kto sa to opovážil napísať, že slovenčina bola Hviezdoslavovi akási priúzka, akoby ho zväzovala a pútala ... Kde? Kedy? A koho ešte z básnikov nesie slovenčina tak ako jeho? V tom je ten nádherný paradox! Práve preto, že ho slovenčina tak povznáša, nám — malicherným, prízemným — zdá sa, že mu zväzovala krídla. My by sme totiž naozaj túto slovenčinu neuniesli, ako nás ani ona nenesie. Jeho však áno, áno! Čo ak je ten „priepastný" rozdiel medzi naším dnešným jazykom a jazykom Hviezdoslava nie výsledkom historického odstupu, ale prejavom kategoriálne odlišných typov myslenia? Čo ak sa budúci tvorivý, kognitívny duch k Hviezdoslavovmu jazyku prinavráti? Nie je napríklad Rúfusova reč veľmi blízka Hviezdoslavovej? Násilnosť v Hviezdoslavovej reči musíme merať jedine balvanom výpovede, ktorý nesie. Hviezdoslav sa nečíta, ani nerecituje, ale rozjíma. A v stave rozjímania sa podoba jazyka začne javiť celkom ináč. V. Turčány o nezrozumiteľnosti Hviezdoslavovej reči povedal: „Je to aj preto, že je v nej skryté oveľa viac, než možno objaviť pri prvom čítaní. Mohutný systém umožnil mu zakliať, poskrývať ideové bohatstvo do zdanlivo najnevýznamnejších zložiek. Odhaľovať ho v plnom rozsahu možno iba na základe poznania zákonitostí tohto „samosveta": to robí z jeho poézie čítanie, ktoré správne sa nazvalo štúdiom, i dnes nadmieru pútavým, prinášajúcim bohaté ideové zisky."

Veľmi ma zaujalo stanovisko R. A. Budagova k nasledujúcemu problému, ktorý je tesne spojený s mojou témou — jazyk Hviezdoslava: Možno povedať, že jazyk Homéra je niečo menej ako jazyk Shakespeara ...? — a teda o akom vývoji jazyka sa dá hovoriť? V polemike s Vendriesom R. A. Budagov veľmi výstižne konštatuje: „Tento francúzsky štylista má pravdu, keď tvrdí, že zlí štylisti svoju nechápavosť dobre písať obyčajne vysvetľujú nedostatkami jazyka, zvaľujúc tak vinu zo seba na nevinného. To je, pravdaže, správne, veď Turgenev alebo Bunin nepotrebovali sa žalovať na nedokonalosť jazyka, zatiaľ čo niektorí ich súčasníci, spisovatelia oveľa menších rozmerov, tak robili.“ Keď tvrdíme, že Hviezdoslavovi slovenčina nestačila, paradoxne tvrdíme, že nedokázal dobre písať. Vendries totiž hovorí: „Neverte podpriemerným spisovateľom, ktorí svoju neschopnosť zvaľujú na jazyk. Vina je vždy na spisovateľovi, nikdy nie na jazyku.“ Celkom iný problém, pravda, je, čo Hviezdoslav spravil so slovenčinou, aby mohla vyjadriť, aby mohla „uniesť“ tento vysoký stupeň rozvinutého vedomia. To však nie je deformovaná slovenčina, ako sme my všeobecne (hodnotiac ju slovenčinou nášho stupňa vedomia) náchylní tvrdiť, ale slovenčina rozvinutá v tých najlepších svojich potenciách.

Časté úvahy nad Hviezdoslavovým jazykom mi pripomenul J. W. Goethe týmito slovami: „Skutočná básnická genialita, ak sa vyskytne, je sama v sebe dokonalá; keby jej mala prekážať nedokonalosť reči alebo vonkajšej techniky alebo čohokoľvek iného, ona vlastní vyššiu vnútornú formu, ktorej sa predsa v konečnom dôsledku všetko podriadi, a dokonca i jej temné či smutné prvky pôsobia často nádhernejšie, než by pôsobili jasné.“

Tvorca: len on jedine
môž' borcom byť; bo z rumov chaosu
len on sám môže sceliť opäť svet
či púhym ‚staň sa' nový postaviť ...

Pri Hviezdoslavoovm verši Vtom pažitnatom na chodníku/krok zašuchotal krpca strmý *som sa vrátil k úvahám o inverzii; neznamená koncepcia jazyka ako prúdu vedomia aj jej celkom iné chápanie? V každom prípade musím vysvetliť, prečo mi Hviezdoslavova inverzia naskrze neprekáža. Nepreskakuje tu reč ako prúdy potôčika jeden cez druhý, križujúc sa navzájom, a len vďaka tomu vytvára prúd (lebo iné je prúd vody v potoku a vo vodovodnom potrubí)? To by však znamenalo (a bolo by to v logike mojich úvah), že reč ako prúd vedomia je istá kvalita reči, že sa ním reč stáva len vtedy, keď skutočne začne prúdiť vedomie! Že teda naša bežná bezduchá reč nemá s prúdom vedomia nič spoločné. A že naším veľtokom vedomia a jazyka je a navždy zostane Hviezdoslav! (Ešte jeden záver. Naozaj treba*

bojovať proti inverzii tam, kde niet prúdu vedomia! To je ako keď sa žaba nadúva, aby bol z nej slon.)

Počúvam z platne nahrávku Hájnikovej ženy a som pritom rozmrzený: aká nedôvera k básnickému slovu, ktorému sa režisér podchvíľou snaží pomáhať všelijako prešpekulovanou hudbou, zvukmi — akoby v snahe udržať neudržateľné! V recitovaní nezachovávanie presahov, strata rýmov, zlé prízvukovanie (automatický prenos prízvuku na predložku a pod.). Táto nahrávka by si zaslúžila podrobný rozbor.

Na záver (či namiesto záveru) by som rád odcitoval veršíky, ktoré vo mne skrsli v istej situácii, keď sa na váženej pôde i na Hviezdoslava mierilo prstom ako na toho, čo nám, rozbehnutým k métam najvyšším, stojí v ceste:

Po stenách si rozvešajú klasikov,
nedajboh sa daktorého dotknúť! —
Kričí steblo s prázdnym klásikom,
ale zato s riadne naježeným ôstím:
— Klasik? Von s ním!

Ábel Kráľ

ANALÝZA SLOVENSKEJ JAVISKOVEJ REČI A REČI V ROZHLASE A TELEVÍZII

I. O javiskovej reči sa u nás už dlho uvažuje, rozpráva i píše. V ostatnom čase najmä polemicky. No výsledky diskusie sú chudobné — nemení sa prax a pretrvávajú aj teoretické nejasnosti. Pritom vieme, že ide o vec národnej kultúry. Dnešný stav je nedobrý a naše minulé pokusy o želateľné ovplyvnenie vývinu boli neúspešné. Treba hľadať iné cesty.

Na samom začiatku našich úvah o slovenskej javiskovej reči chceme zdôrazniť, že podstata tohto problému spočíva v podstate kultúry vôbec. V nej pramení humanizujúci význam jazyka v ľudskom rode, z nej vychádza zákonitá nevyhnutnosť kultivovania jazyka. Do analýzy vzťahu jazyka a kultúry sa pre nedostatok priestoru nemôžeme pustiť. Preto tu vyslovíme iba niekoľko téz, o ktoré sa budeme ďalej opierať:

1. Ľudské myslenie a ľudská práca sú kreatívne a kultivujúce.
2. Kultúra a kultivovanie sú antropologicky orientované činnosti — chápeme ich ako zdokonaľovanie vecí pre človeka.
3. Takýmto neprestajne zdokonaľovaným objektom je aj jazyk. Jazyk je prvý a najdôležitejší nástroj človeka.

4. Jazyk mal podstatný význam pre rozvoj myslenia. Jazyk a myslenie sa vzájomne podmieňujú.

5. Jazyk ako nástroj myslenia a dorozumievania zákonite podlieha kultivovaniu, takže by sme azda mohli hovoriť aj o zákone kultúry jazyka.

6. Výsledkom kultivovania je aj javisková reč.

7. Javisková reč je umelecký nástroj.

8. Umenie je kultúra v najužšom zmysle.

9. Kultúra jazyka implikuje aj estetický hodnotiaci vzťah k jazyku a jeho prostriedkom.

10. Javisková reč je teda z dvoch strán kultivovaná — ako nástroj myslenia a dorozumievania i ako nástroj umenia.

11. Zákon kultúry jazyka sa na javiskovej reči prejavuje zdokonaľovaním jeho funkcií, jeho nástrojovej a výrazovej hodnoty v divadle.

Ďalej pokladáme za nevyhnutné naznačiť, v akých jednotlivostiach a akými črtami sa prejavuje kultúra jazyka (a reči). Vo vzťahu jazyk a myslenie sú to najmä bohatstvo jazykových prostriedkov, ich jednoznačnosť a logickosť, dynamickosť jazyka, jeho kreatívnosť a usporiadanosť. Vo vzťahu jazyk a dorozumievanie (a toto sa našej témy týka zjavnejšie) sú to vlastnosti, ako bohatstvo, jednoznačnosť a ustálenosť jeho prostriedkov, dynamickosť, ekonómia a efektívnosť, usporiadanosť a estetickosť jazyka, jeho historická kontinuita čiže jeho identita. Vo vzťahu k zvukovej zložke jazyka kultúru predstavujú najmä tieto vlastnosti: ortofonická a ortoepická správnosť, artikulačná zrelosť a výraznosť (čiže úroveň techniky reči), intonačná logickosť a jednoznačnosť, výraznosť a bohatstvo zvukových prostriedkov, prednesová primeranosť a presvedčivosť, eufónia, logicky a technicky nerušivé dýchanie, funkčnosť prostriedkov, funkčné využívanie vlastností hlasu a neutralizácia vplyvu čítania na prednes.

Ak by sme chceli hlbšie a sústavnejšie uvažovať o javiskovej reči, museli by sme najprv analyzovať tieto črty jazykovej kultúry. Ani na to tu nemáme priestor. Preto sa po tomto heslovitom úvode sústredíme už na javiskovú reč.

II. Javisková reč má viaceré špecifiká. Je verejná, ústna, výrazovo univerzálna, štylizujúca a charakterotvorná, komunikačne hraná s ohľadom na diváka, jednosmerná a má znaky skupinovej i masovej komunikácie, je umelecká a kladú sa na ňu aj vysoké technické požiadavky.

Javisková reč patrí zásadne medzi verejné prejavy — adresovaná je potenciálne celému jazykovému spoločenstvu, reprezentuje sa ňou vážna kultúrna inštitúcia spoločnosti a cez ňu sama spoločnosť. Musí preto stáť na základe toho jazykového útvaru, ktorý sa v spoločnosti vypracoval ako jazyk verejného styku. U nás je to spisovná slovenčina.

V činohernom divadle — a o tom uvažujeme — sa využívajú ústne prostriedky reči. Ich dôležitou výrazovou a komunikačnou zložkou sú práve

zvukové javy. Schopnosť využívať ich podstatne ovplyvňuje úroveň herec-kého výkonu. Osobitné prednesové problémy môžu súvisieť s tým, že sa herec svojich textov zmocňuje čítaním.

V divadelných hrách sa predstavujú všetky možné životné, pracovné, citové, filozofické a iné problémy a situácie, vystupujú v nich rozličné charaktery, zobrazujú sa v nich rozličné ľudské typy. To sa odráža aj v diferencovanosti použitých jazykových prostriedkov. Javisková reč je výrazovo (aj ako ústny prejav) univerzálna. Tomu má zodpovedať aj príprava herca.

Prostriedky javiskovej reči sa využívajú aj charakterotvorno-štylisticky. Predstavované charaktery sa môžu dokresľovať individuálnym spôsobom reči aj individuálnymi zvukovými črtami. Herec musí mať schopnosť imitovať rozličné rečové typy, premietať predstavované charaktery aj do ich reči, používať reč i jej zvukové javy ako charakterotvorné a štylistické prostriedky.

Všetko, čo sa deje na javisku, je adresované divákovi. Komunikačné akty sa uskutočňujú medzi postavami hry na javisku, no sú prednášané (hrané) pre diváka. Preto sa musia odohrávať tak, aby boli divákovi dostupné, zrozumiteľné, aby ich divák mohol vnímať v zhode so zámerom autora a s predstavou herca. Ohľad na diváka zvyšuje nároky na zvukové formovanie prednášaných textov.

Javisková reč patrí do skupiny prejavov tzv. jednosmernej komunikácie, lebo herec nevstupuje do rečového dialógu s divákom. Divák nemôže klásť otázky, žiadať doplňujúce vysvetlenia. Jednosmerná komunikácia je pre odosielateľa náročnejšia než komunikácia dvojsmerná (dialogická). Náročnosť sa zväčšuje tým, že v divadle je adresátom skupina poslucháčov a táto skupina sa od predstavenia k predstaveniu mení. Potenciálnym prijímateľom javiskového rečového prejavu sú všetci príslušníci jazykového spoločenstva — je to teda súčasne masová komunikácia. Tá je z hľadiska odosielateľa ešte náročnejšia než skupinová komunikácia. Požiadavky na herecký rečový prejav sa musia formulovať s ohľadom na prednesové špecifiká jednosmernej skupinovo-masovej komunikácie.

Javisková reč je reč umenia. Vyžaduje osobitnú mieru kultivovanosti a osobitný ohľad na esteticky aktívne (príznakové) a pozitívne zložky. Mimoriadnu váhu má táto skutočnosť pri prednese viazaných textov.

III. Ako vidieť, špecifikami javiskovej reči sa jazykové funkcie neobmedzujú, skôr rozširujú alebo zvýrazňujú. Preto je ľahšie zvládnuť javiskovú reč než reč konverzačnú alebo prednáškovú. A preto sa aj v príprave hercov musí rátať s osobitným štúdiom jazyka a výcvikom v reči. Pôjde o štúdium spisovného jazyka a o výcvik v jeho využívaní, pričom sa musí vidieť vzťah spisovného jazyka k ostatným útvarom národného jazyka a hierarchická

hodnota tohto zložitého celku. V príprave hercov sa musia osobitne študovať zvukové prostriedky jazyka, medzi nimi aj výslovnostné normy. S ohľadom na osobitnú situáciu divadelnej komunikácie a na výrazovú univerzálnosť javiskovej reči mimoriadna pozornosť sa musí venovať výcviku v technike reči. Pretože javisková reč má umeleckú funkciu, v hereckej príprave sa má študovať aj jej estetická zložka, totiž tá jej výrazová sila, ktorú poslucháč a divák pociťuje ako krásu reči, ako krásu materinskej reči.

Z viacerých čŕt javiskovej reči vyplývajú vysoké požiadavky na reč herca, osobitne na techniku hereckej reči. Ďalej treba osobitne zdôrazniť, že slovenská javisková reč môže stáť iba na spisovnej slovenčine, že pre kultúru javiskovej reči sú osobitne dôležité zvukové prostriedky a výslovnostné normy spisovnej slovenčiny.

IV. Slovenská javisková reč sa vcelku vyvíjala v súlade so zmyslom uvedených téz a myšlienok. Niektoré nedorozumenia sa zjavili v diskusii o zvukovom systéme slovenčiny a o príslušných normách. Vydaním Pravidiel slovenskej výslovnosti je tento stav za nami. O staršom vývine slovenskej javiskovej reči prislúcha povedať, že bola plodom uvedomovaného kultivovania slovenčiny a spisovnej slovenčiny. V istom čase sa prijímala ako vzor kultivovanej reči. Javisková reč sa v tomto čase i neskôr nediskutabilne pokladala za vzor kultivovanej slovenskej reči a aj kultivovanej výslovnosti. Dnes sa začína pochybovať už aj o možnosti niesť túto štafetu. Hľadajú sa nové základy pre javiskovú reč. Časť divadelných pracovníkov pochybuje o autonómnosti slova v divadle (v tom majú kus pravdy), no hovorí sa aj o inflácii slova — a to je problematickejšie. Vyzdvihuje sa akási onomatopoická alebo tónová, čisto zvuková funkcia reči v divadle, nad artikuláciu sa kladie fonácia, resp. suprasegmentálna modulácia reči. Jedným z dôsledkov tejto tendencie je súčasná obľuba prudkých dynamických zmien rečového aktu v našom divadle bez ohľadu na sémantiku a na vytvorený kontext. Treba však povedať, že ak sa ťažisko rečového výrazu prenesie do sféry mimo artikulácie, oslabí sa jeho sémantická funkcia. Jazykový význam slova by v tomto štýle musel ustupovať. Vôbec — ak hlavnú výpoveď má niesť forma a ak sa má tomu podriadiť aj reč, reč musí degenerovať. Zdá sa, že tento trend sa u nás začína upevňovať. Prejavuje sa tak, že sa pripúšťa menšia i malá zrozumiteľnosť slova, mení sa estetické hodnotenie reči. Od herca sa nežiada technická zručnosť v reči, pripúšťa sa to, čo sa predtým označovalo ako nedostatočná zrozumiteľnosť reči, brbtavosť, šušlavosť, stúpanie na jazyk. Pripúšťa sa aj technicky surová reč a vôbec reč javiskovo nešpecifická a nekultivovaná.

V stále väčšom rozsahu sa pripúšťa javisková reč, v ktorej sa nerešpektujú ani elementárne výslovnostné normy spisovnej slovenčiny, ani normy

nejakého iného pevného útvaru, ktorý by mal javiskovú reč zjednocovať. Predpovedá sa skorý koniec niektorým ortoepickým javom (kriticky o tom hovoril A. Kret r. 1978). V mene umeleckej slobody hovorí jeden tak, druhý onak a každý z nich má svoje vlastné normy — normy svojich návykov, svojho rečového prostredia a rečového zázemia súvisiace neraz s jeho vlastnou technikou alebo netechnikou reči. Podľa A. Kreta „mnohí z nich dokonca povyšujú nesprávne rečové návyky na normu". Hlavné je, že sa to zdôvodní teoreticky, ba môže sa použiť aj argument populárnosti, v krajnom prípade aj iný argument, lebo sa ráta s platnosťou falošnej predstavy, že hocijaké zníženie požiadaviek je ľudové a demokratické. Toto nedorozumenie sa môže šíriť iba v nekritickom prostredí a preto, že o tejto veci niet diskusie, najmä takej, v ktorej by bolo počuť aj kultivovaného a orientovaného diváka. A mimoriadne vážne je i to, že niet tvorivého predstavovania potencií rozličných postov — ich programovej zrážky na javisku, pred divákom alebo preňho. Tak sme potom obeťami priemeru a priemernosti, no neraz alebo v nejednom prípade aj podpriemernosti. Platíme za kvantum, nie za kvalitu.

Nositeľom a hlásateľom tejto estetiky a etiky je iba časť divadelných pracovníkov. Druhá časť sa trendu degenerácie slova viac alebo menej prispôsobuje a tretia s ním nesúhlasí, alebo aspoň pochybuje o jeho správnosti.

Tento stav je v niečom prirodzený a má akúsi historickú logiku — je aj reakciou na prekonaný deklamačný štýl učiteľov, je to generačné úsilie žiakov odlíšiť sa od svojich učiteľov a priniesť dačo nové. Je to aj tlak prostredia, ovzdušia, dôsledok iných stránok života, napr. presily techniky, zrýchleného životného tempa a pod. V jednom je však tento stav mimoriadne podozrivý: väčšina nositeľov tohto stavu a zástupcov tejto teórie a tohto štýlu sa ukazuje ako technicky zreteľne zaostávajúca, vo výrazových prostriedkoch reči chudobná a jednostranná, v postoji k spisovnému jazyku ležérna alebo ignorantská, výkonom podpriemerná alebo priemerná, vo vzťahu k národnej kultúre chladná alebo pragmatická. Ak naozaj jestvuje zákonitosť kultivovania a kultúry jazyka, potom tu máme dočinenia s pokusom o popieranie tohto zákona. K tomu treba zaujať jednoznačné stanovisko. Sformulujeme ho v ďalších tézach:

12. V činohernom divadle je reč (slovo) najdôležitejší a najuniverzálnejší komunikačný a výrazový prostriedok. Lenže slovo je iba dovtedy slovom, kým je jednotou formy a obsahu. Také sa musí dostať aj k divákovi.

13. V javiskovej reči sa v exponovanej podobe prejavuje vzťah národného spoločenstva k spisovnému jazyku. Záujem o divadlo a láska k nemu súvisia aj s láskou k materinskej reči, s vierou v silu slova. No sila slova je iba sila kultúry — aj kultúry slova, to značí poriadku a disciplíny.

14. Základom kultúry reči sú jazykové normy. Základom kultúry spisovného

jazyka sú spisovné normy — u nás normy spisovnej slovenčiny, v javiskovej reči aj normy slovenskej spisovnej výslovnosti.

15. Z univerzálnosti javiskovej reči vyplýva, že sa z nej nemôžu apriórne vylúčiť nijaké jazykové formy a prostriedky, kým nenarúšajú súhru obsahu a formy a kým plnia nezastupiteľnú funkciu. No základom našej javiskovej reči môže byť iba spisovná slovenčina.

16. U nás sa doteraz nevypracoval taký útvar verejného rečového styku, ktorý by plnil aj funkciu spisovného jazyka a ktorý by sa mohol stať novým základom pre slovenskú javiskovú reč.

Súhlasím s hodnotením súčasného stavu J. Kačalom na konferencii o jazykovej kultúre a jazykovej politike r. 1984: Nateraz u nás nepôsobia také činitele, ktoré by pojem spisovného jazyka v stratifikácii národného jazyka Slovákov posúvali na vedľajšiu koľaj. Koncepcia tzv. štandardu nemá oporu v dnešnej slovenskej jazykovej situácii.

V. Zo strany divadelných pracovníkov sa opakovane reklamuje voľnosť v tzv. umeleckom narúšaní noriem spisovnej slovenčiny. Usudzujeme, že táto voľnosť má korene v subjektivizme a alibizme ako ospravedlnenie osobných nedostatkov, napr. evidentnej neznalosti spisovných noriem a preukázateľne nízkej technickej úrovne reči. Narúšanie (resp. porušovanie) jazykových noriem nemôže byť metódou umeleckej tvorby. Porušovanie jazykových noriem sa v usporiadanej spoločnosti nevyhnutne chápe ako porušovanie hocijakých iných noriem — ako konflikt individuálneho alebo skupinového so sociálnym a celospoločenským. Pokiaľ by šlo iba o akési jazykové ozvláštňovanie alebo skôr o tvorenie istého napätia medzi normou a zvoleným jazykovým prostriedkom, o jazykové charakterotvorné prostriedky, platí tu potom aj zásada konsenzu medzi umelcom, umeleckým dielom a adresátom: na obidvoch stranách sa to isté musí chápať a interpretovať rovnako. A tu platí aj zákonitosť, že použité jazykové prostriedky sa vždy chápu (ak ide o situáciu verejného styku) na pozadí platných jazykových noriem verejného styku, u nás noriem spisovnej slovenčiny. Osobitné, príznakové a individuálne (t. j. aj skupinové) jestvuje potiaľ, kým jestvuje kontrast s neutrálnym, bezpríznakovým a sociálnym (celospoločenským). Rozmazávaním neutrálneho sa rozmazáva aj osobitné, zvláštne a príznakové.

Komunikačná a umelecká interpretácia jazykových prostriedkov sa zakladá na neutrálnom základe platných jazykových noriem, a to sú normy spisovného jazyka, jeho štylistická stratifikácia, ktorá jestvuje v národnom jazyku vôbec, čiže stratifikácia na spisovné a nespisovné útvary. Možnosť ozvláštňovania javiskovej reči sa teda zvyšuje so zvyšovaním stability spisovnej slovenčiny, s jasnosťou jej vzťahov k nespisovným útvarom. Dialektika jazykového ozvláštňovania je taká, že implikuje posilňovanie plat-

ných noriem. Nemožno ozvláštňovať hocičo, hocikedy, v hocijakej situácii, ozvláštňovať nemôžu všetci, všetko a stále. Ani slovenské javiskové umenie sa nemôže zakladať na samom jazykovom ozvláštňovaní, t. j. narúšaní jazykových noriem, lež naopak — na upevňovaní neutrálneho základu, ktorým je spisovný jazyk, a na tvorení kontrastu k tomuto základu, na hlbokej znalosti jazyka a jazykovej situácie, na rešpektovaní zákonitých potrieb jazykového rozvoja, ale aj na znakovej funkcii a znakovej podstate osobitných prostriedkov.

Termín ozvláštňovanie vlastne nie je vhodný na označenie toho, čo teoreticky obraňujú jeho stúpenci. Ešte horší je výraz narúšanie (resp. umelecké narúšanie) jazykových noriem. Skôr by sa malo hovoriť o jazykovej tvorivosti (kreatívnosti). Tá patrí k podstate jazyka, je charakteristickou črtou ľudskej práce a je v súlade so zákonom kultúry jazyka.

Z toho, čo sme uviedli, plynú ďalšie závery (tézy):

17. Narúšanie noriem ani jazykové ozvláštňovanie bez rešpektovania jazykových noriem nemôžu byť metódou umeleckej práce, lebo vedú k destabilizácii jazyka, k rozmazaniu neutrálneho základu, ktorý je nevyhnutný na dosiahnutie efektu tzv. ozvláštnenia.

18. Možnosť ozvláštňovania sa zväčšuje so stabilitou spisovného jazyka, s posilňovaním jeho noriem.

19. Namiesto termínov (umelecké) narúšanie jazykových noriem alebo ozvláštňovanie treba odporúčať termín jazyková tvorivosť, lebo skutočnosť, ktorá sa dá takto označiť, vyhovuje umeleckým potrebám a je v súlade so zákonom kultúry jazyka.

VI. Je tu ešte jeden prúd argumentácií odôvodňujúci dnešný rozkolísaný stav našej javiskovej reči. Hovorí sa o potrebe tzv. civilnej reči, o potrebe jednoduchosti, bezprostrednosti, neštylizovanosti, o tom, že javisková reč sa má priblížiť k reči tzv. jednoduchého človeka, človeka na ulici, pri stroji a pod. Vidí sa tu aj súvislosť s požiadavkou, aby sa herec mohol sústreďovať na herecké „čo" (aby sa nemusel sústreďovať na „ako"), a dôvodňuje sa to aj potrebou generačnej inovácie, zmeny, lebo deklamačný štýl staršej generácie sa pokladá za prekonaný.

V skutočnosti je tu viacero problémov. Budeme ich opäť formulovať ako tézy:

20. Deklamačný štýl a kultúra jazyka nestoja proti sebe ani sa nepodmieňujú.

21. Herecké „čo" je vždy aj herecké „ako" práve preto, že ide o herecký prejav, ale napokon aj preto, že nejestvuje „čo" bez „ako". Ak sa herec musí nadmerne sústreďovať na formálne prostriedky, na vine je jeho nízka technická úroveň.

22. Javisková reč nikdy nebude môcť byť totožná s rečou ulice, pretože ide o dve veľmi odlišné komunikačné situácie a o rozličné komunikačné ciele.

23. Civilnosť, jednoduchosť, bezprostrednosť, neštylizovanosť a prostota na javisku nie je ani primitívnosť a nekultivovanosť, ani pohodlnosť, ani individualizmus a ignorantstvo. Jednoduchosť je plod majstrovstva.

Jednoduchosť, ku ktorej smerujú aj niektoré iné požiadavky na zmenu prednesového štýlu, je to, čoho cenu spoznávajú tí skúsenejší. Preto sa tu radi vrátime k výroku L. Chudíka a k jeho reprodukcii v podaní V. Záborského, že totiž jednoduchosť, prostota je kdesi na konci zápasu o zvládnutie hereckej techniky a je v prekonávaní vzorov; že prostota je znakom majstrovstva, v ktorom sa už technika nevníma. Správne pripomenul aj Mikuláš Huba, že naturalistické kopírovanie ulice umenie zabíja. Aby však nevzniklo nedorozumenie — ak sa tu odvolávame na niekoho, nechceme povedať, že ten jeho prednesový štýl si majú osvojiť všetci ostatní.

Hlásatelia a obrancovia tézy o civilnej javiskovej reči sami vo svojej praxi vydávajú svedectvo, že ich prostota nie je z konca zápasu, ale zo samého jeho začiatku, že nevznikla prekonávaním vzorov, lež je produktom demobilizácie vlastných síl a schopností, dôsledkom deformácie a vulgarizácie zákona šetrenia energie a práce. Preto nás vôbec neprekvapuje, keď na túto adresu počujeme kritické hlasy z ktorejkoľvek strany, keď napr. M. Procházka hovorí o živnostníckom vzťahu k umeleckej tvorbe, D. Podmaková o nevšímavosti k reči, o móde nízkej úrovne reči a o nedostatku profesionálnej etiky, keď A. Kret kriticky konštatuje, že herec po skončení štúdia dostáva v divadle požehnanie na to, aby pokračoval v nezáujme, ignorancii, nerešpektovaní alebo aj bojkotovaní kánonov ortoepie. Chceli by sme pripomenúť aj slová, ktoré odzneli vo vážnom ovzduší rokovania IV. zjazdu ZSDU r. 1982 z úst M. Válka. O našej hereckej mládeži povedal, že mnohí absolventi VŠMU pokladajú úlohu „napríklad aj naučiť sa hovoriť správne po slovensky za čosi, čo je pod ich úroveň".

Všetko, čo sme doteraz povedali, aj to, čo ešte ďalej budeme konštatovať, zakladá sa na štúdiu, na starostlivom a dlhom pozorovaní a posudzovaní stavu našich vecí. Došli sme k poznaniu, že našu jazykovú politiku, regulačnú jazykovednú funkciu i kritickú analýzu javiskovej reči musíme založiť na zákone kultúry jazyka, na zákone pokroku, ktorý vedie k poriadku, a na ňom založenej tvorivej slobode. Nie je to jednoduché. Pre potrebu bezprostrednej diskusie s divadelnými pracovníkmi by sme sa odvážili zjednodušiť interpretáciu tohto zákona a pozrieť sa na tieto veci očami návštevníka divadla.

Návštevník divadla očakáva umelecký zážitok, citové, mravné, myšlienkové, estetické a iné poučenie a povzbudenie, chce objaviť niečo zo seba a svojho sveta, chce sa s niečím stotožniť. Toto očakávanie sa mu ťažko splní, ak na ľahké a nerušivé vnímanie hry nie sú podmienky, ak ho

znervózňujú informačné straty, ak ho vyrušuje disharmónia textu, prednesu, pohybu a gesta, ak jeho obľúbená osobnosť nie je vo svojom výkone koncentrovaná. Nie je tu azda rozhodujúcim činiteľom práve javisková reč? V postoji k javiskovej reči nemôže byť medzi hercom a divákom rozpor. Slovenský divák predpokladá a očakáva, že sa v našich divadlách hovorí spisovne a kultivovane. Tento divák má omnoho prísnejšie kritériá na posudzovanie javiskovej reči než na posudzovanie iných verejných prejavov. Mohli by sme azda predpokladať, že nerozlišuje svoj pracovný priestor, obchod, v ktorom nakupuje, ulicu, po ktorej sa denne náhli, a divadlo? V divadle je aj sám občan iný než inde — od obleku až po spoločenský kontakt a správanie. Divadlo je divadlo. Aj ulica je na javisku iná ulica, je štylizovaná, skratková, koncentrovaná, typická alebo atypická, jednoducho iná — divadelná, hraná, hovoriaca niečo špecifické, aktuálne, poučné, provokujúce, inak nespozorované atď. Ulica v divadle môže byť iba znak nejakej ulice hovoriaci o niečom ďalšom, reprezentujúci niečo. A podobne je to aj s rečou: javisková reč nemôže byť rečou z ulice a rečou ulice, jazykové prostriedky nášho divadla musia byť v jasnom vzťahu k spisovnej slovenčine. Ako sme povedali, všetko je možné. No nemožno pripustiť program proti potrebám rozvoja spoločnosti, proti jej spisovnému jazyku. Všetky bitky musíme vybojovať spolu s ňou, s jej pomocou. Že z každého zápasu vyjdeme obidvaja iní? To je samozrejmé. Ale musíme ho vyhrať my: musíme zostať sami sebou, musíme niesť a odovzdávať čosi pretrvávajúce. Ako by mohlo divadlo kultivovať, keby sa priečilo zmyslu kultúry v tom najdôležitejšom — v reči?

VII. Pozrime sa na tento problém aj z opačnej strany. Herec sa k svojej postave prepracúva na základe textu. Text dostáva ako písomný podklad s veľmi chudobnými poznámkami o jeho transformácii do zvukovej podoby. Budúci prednes závisí od schopnosti herca vniknúť doň a cezeň (zaiste s pomocou režiséra a s partnermi na javisku) k charakteru svojej postavy a od charakteru naspäť k spôsobu prednesu, k jej rečovému správaniu. Z hlbokého prežitia postavy a jej textu by zaiste mala vyplynúť aj adekvátna zvuková realizácia jej reči. Lenže citlivosť na reč a jej zvukové zložky, schopnosť obmieňať zvukovú formu toho istého radu slov, bohatstvo výrazových zvukových prostriedkov, z ktorých možno vyberať tie najvhodnejšie pre daný text a danú situáciu, tiež pomáhajú odkrývať charakter, objavovať hercovu postavu. Herecké umenie je umením aj preto a možno práve preto, že herec je pánom reči, je umelec reči, ľubovoľný text vie prednesom dopracúvať a obmieňať, posúvať do rozličných zmyslových polôh, dávať mu rozličnú výpovednú silu, odhaľovať ním citové a myšlienkové zázemie, tvoriť dramatické napätie, objavovať pre diváka nové svety, obnažovať jeho vlastné tušenia, dotýkať sa jeho pocitov. Lenže toto všetko

sa nedá dosiahnuť, ak sa nezvládnu elementárne veci, ak pretrvávajú nedorozumenia v chápaní obsahu a zmyslu kultúry reči a javiskovej reči, ak sa nezvládnu výrazové a vyjadrovacie možnosti národného jazyka v jeho hierarchickej štruktúre a so zväzujúcou funkciou spisovného jazyka, ak sa nezvládnu normy spisovného jazyka, ba ani holá technika reči.

Divadelní a televízni diváci sa dnes sťažujú, že mnohí slovenskí herci „nevedia po slovensky" a že im nerozumieť. Majú pravdu. Vidíme a počúvame takých, ktorých reč sa stáva ťažko zrozumiteľnou, keď hovoria rýchlo, ticho, veľmi hlasno, máme takých, ktorí nevedia čisto vyartikulovať svoj text, ktorí si pričasto stúpajú na jazyk, pričasto sa preriekajú, ba sú aj šušlaví a brbtaví a takí, čo pričasto narúšajú normy spisovnej slovenčiny bez funkčného odôvodnenia.

Ešte predtým a v samom podloží javiskovej reči je však problém techniky dychu, hlasu a najmä reči. Jasne a priamo treba povedať, že najelementárnejší a najväčší problém našej javiskovej reči je práve problém techniky reči. Upozornil na to už pred desaťročím V. Záborský. Ak hovoríme o technike reči, nemyslíme na nejaké vykrúcanie úst, nemyslíme na nijaké vyumelkované a neprirodzené ukladanie hlások alebo na maznanie sa s rečou. Myslíme na prirodzenú, ľahkú a hravú reč, na technické podmienky pre zachovanie zrozumiteľnosti reči v hocijakých rečových situáciách (ak sa zrozumiteľnosť očakáva alebo predpokladá), na odovzdávanie sémantickej informácie, na schopnosť a zručnosť dať rečou to, čo je v jej moci, na fonáciu, artikuláciu a intonáciu, ktorú poznáme z dobrých a nie ani celkom zriedkavých prejavov sovietskej divadelnej školy, ba aj z anglického a iného jazykového prostredia, na stav, keď je rozprávanie i počúvanie pôžitkom, oddychom a z podstaty veci inšpiráciou a humanizáciou ako hocijaký iný majstrovský výkon. Až na druhom mieste je problém ortoepický, teda problém výslovnostnej normy.

Dnes na Slovensku niet scény, ktorá by ako celok bola nositeľom kultivovanej slovenskej výslovnosti. Nie je ním ani naša prvá, národná scéna, lebo sú priveľké rozdiely medzi jednotlivými reprezentantmi tejto scény a toto miešanie, táto rečová nejednotnosť začína pôsobiť chaoticky. (S uznaním treba kvitovať, že SND si zásluhou časti kolektívu predsa len drží popredné miesto a autoritatívne účinkuje v slovenskej divadelnej obci.) Treba otvorene povedať, že iba menšia časť našich hercov pozná, ovláda a usiluje sa rešpektovať normy slovenskej spisovnej výslovnosti. Ostatní herci sa sústavne dopúšťajú viac alebo menej chýb bez ohľadu na to, čo hrajú. Chyby sú individuálne. Možno ich jednotlivcom zrátať a dokázať, že buď nevedia, že robia chyby, buď ignorujú jestvujúcu ortoepickú kodifikáciu. Svedčia o tom aj vybrané rozbory G. Horáka z r. 1977, 1978, 1979, 1981 a Á. Kráľa z r. 1981, 1982, hoci sa v nich problémy zďaleka nevyčer-

pávajú. To je nedobrý stav, ktorý znižuje celkovú úroveň nášho divadla, oslabuje jeho pôsobenie ako výsostne kultúrnotvornej národnej inštitúcie. Povedzme si to bez príkras a vyostrene: dovoľujeme, aby sa s národnou kultúrou aj kupčilo, pripúšťame neseriózność v tom, čo je pre naše národné spoločenstvo najvzácnejšie a čo nie je plodom našej práce, lež práce tých, čo boli pred nami a za to veľa obetovali, čo ani nie je osobným vlastníctvom, lebo patrí tomuto národu a tejto spoločnosti a aj tým, čo prídu po nás. Pripúšťame to, lebo nechceme mať nepríjemnosti... Ale čo je to za etika?! Môžeme my potom ešte vzývať Bernoláka a Štúra a iných a máme morálny kredit na benefit ideí socializmu? Náš národ, naša kultúra si tento stav nemôžu dovoliť natrvalo. Za tento „prepych" by sme časom museli zaplatiť privysokú cenu.

VIII. Súhrnne by sme dnešný stav slovenskej javiskovej reči kvalifikovali takto:

1. Naša javisková reč nie je v uspokojujúcom stave.
2. Najväčšie nedostatky má časť mladej hereckej generácie.
3. Základné nedostatky sú nedostatky v technike reči a v znalosti jazykových noriem.
4. Okrem nedostatkov v technike dychu, hlasu a artikulácie a neznalosti jazykových noriem sú to ešte:

a) chudobná škála výrazových rečových prostriedkov,

b) neznalosť diferenciácie národného jazyka a spisovnej slovenčiny a neschopnosť alebo nevôľa vhodne využívať prostriedky národného jazyka v javiskovej reči na pozadí spisovnej slovenčiny,

c) pokusy odvodzovať reprodukčný a prednesový štýl iba z vlastných prednesových schopností a zručností bez ďalšieho štúdia a nácviku reči,

d) negativizmus alebo deštruktivizmus vo vzťahu k spisovnému jazyku a jeho doterajšiemu vývinu (hoci aj v malej skupine).

5. Negatívne dôsledky majú nejasnosti okolo teórie tzv. civilnej reči.
6. Pokrok v diskusii o všeobecných otázkach javiskovej reči hamujú aj pokusy stotožniť našu situáciu s tým, čo sa pozoruje inde (napr. aj v ZSSR), keď sa hovorí o generačnom probléme a o interpretačnom štýle.
7. Argumetuje sa aj situáciou v televízii a jej údajnými objektívne podloženými alebo prakticky nevyhnutnými potrebami a dôsledkami prejavujúcimi sa v javiskovej reči.
8. Pojem kultúry reči sa u nás ešte stále stotožňuje so samým rešpektovaním jazykových noriem. Neberie sa do úvahy, že kultúra reči je podstatne iný jav než jazykové normy.
9. Časť našej hereckej obce neuznáva autoritu slovenskej jazykovedy a ignoruje vývinovú tradíciu v takých dôležitých výslovnostných javoch,

ako je výslovnosť spoluhlásky *ľ*, výslovnosť spoluhlások *t, d, n, l* — *ť, ď, ň, ľ* v prevzatých slovách, výslovnosť spoluhláskových skupín typu *stn, zdn* a zdvojených spoluhlások, ale aj takých javov, ako je znelostná asimilácia, prízvukovanie a pod.

10. Mnoho problémov je v oblasti intonačných javov a cez ne v oblasti prednesu a interpretácie väčších jazykových celkov.

11. Problémy našej javiskovej reči súvisia aj s prípravou mladej hereckej generácie počas štúdia na VŠMU.

12. Veľkú zodpovednosť za stav javiskovej reči nesú režiséri.

13. Z hľadiska kultúry reči sú považlivé herecké výkony v slovenskom dabingu.

K niektorým bodom teraz podrobnejšie. Je mimoriadne naliehavé zamyslieť sa nad systémom a úrovňou vysokoškolskej prípravy hercov z hľadiska požiadaviek hereckého umenia na reč. Isté je, že keby si naša herecká mládež vybudovala solídne základy techniky reči a keby primerane zvládla normy spisovnej slovenčiny počas štúdia na vysokej škole, nemohla by tieto zručnosti stratiť práve v jazykovej praxi. Časť tejto výchovnej a vzdelávacej úlohy sa už dlhšie plní provizórne, improvizačne a susedsky, nie na úrovni. Prejavuje sa tu nenáročnosť k sebe a nezodpovednosť voči potrebám kultúrneho rozvoja spoločnosti. Ani v slovenskom dabingu nie je dobrý stav: chýba melódia slovenskej frázy a vety, ich dynamický priebeh, chýba slovenský prízvukový rytmus, logický prízvuk a dôraz, je v ňom disharmónia zvuku a obrazu, kontextu, situácie a reči. V niektorých dabingoch registrujeme sterilnú konzervovú slovenčinu, sled akoby čudne povystrihovaných a polepených zvukov, ktoré patria slovenčine, a predsa neznejú po slovensky. Nech sa nehnevajú tí, čo by sa azda mohli cítiť oslovení, keď tvrdíme, že sa nemožno vyhovárať na technológiu, organizáciu, čas, peniaze ani iné podmienky nášho dabovania. Neobstojí ani výhovorka, že ak vraj sem-tam dačo nie je presne podľa kabinetných pravidiel — dnes po istej diskusii v Novom slove by asi títo diskutéri povedali: podľa naftalínových a pavučinových pravidiel, epií a fónií — že je to realita praxe, dynamika života, vývinu, modernizácie a dobrý dôsledok rýchleho životného tempa.

Veľkú zodpovednosť za stav našej javiskovej reči nesú režiséri. Režisér predsa formuje dielo, interpretuje myšlienky autora hry a hľadá pre ne výrazové prostriedky. A v činohernom divadle sú to aj a predovšetkým rečové prostriedky. Nik nemá toľko možností formovať javiskovú reč ako režisér. O tom vydáva svedectvo aj naša divadelná história. Ak dnes konštatujeme nedostatky v slovenskej javiskovej reči, musíme ich v plnom rozsahu pripísať aj na účet režisérov. Režiséri majú počas štúdia hry (od prvého čítania po generálnu skúšku) mnoho príležitostí počúvať reč herca,

pomáhať mu aj cez rečový výraz dopracúvať sa k hranému charakteru a individuálne vrcholnému výkonu. Oni akceptujú alebo neakceptujú „ponuky" herca. Oni formujú herecké osobnosti. A to sa nedeje mimo reči. Režiséri teda rozhodujú o výške latky kultúry reči.

Ak pre kultúru jazyka nezískame režisérov, nemáme šancu zvýšiť úroveň slovenskej javiskovej reči. Získať režisérov značí získať aj záruku dôkladného štúdia slovenskej ortoepickej normy.

IX. V tejto súvislosti treba povedať poznámku aj o rozhlase a televízii. Rozhlas a televízia sú dôležité politické i kultúrne inštitúcie. Náš rozhlas urobil obrovskú službu v upevňovaní spisovného jazyka vo vedomí širokých vrstiev. Časť pracovníkov rozhlasu i televízie aj dnes robí dobrú prácu v upevňovaní kultúry slovenského hovoreného slova. Aj tu (a najmä v televízii) však vystupuje väčší počet takých profesionálov slova, ktorých reč nespĺňa kritériá kultúry reči. Denne počúvame tzv. profesionálne prejavy, ktoré svedčia, že ich autorom nie sú známe ani elementárne pravidlá slovenskej výslovnosti, techniky reči, prednesu, čítania. Niekedy sa aj tí lepší dajú obalamutiť predstavou, že sami a jediní určujú normy (porov. napr. vyslovovanie priezvisk bulharských futbalistov v komentári na 13. majstrovstvách sveta vo futbale: *[dimitrof], [getof], [gospodinof]* a pod.). Aj tu šarapatia teórie civilného prednesu, za ktoré sa často skrývajú práve tí, čo na nepravom mieste šetria energiu. Nedocenilo sa ani to, že správne chápaná kultúra reči je v týchto inštitúciách silné politikum. Ona totiž rozhoduje o počúvateľnosti, zrozumiteľnosti, jednoznačnosti, zmysle a najmä účinnosti relácií. Tu sme v kultúre reči prepadli sebauspokojeniu, priemernosti, alibizmu. Akoby trend zvyšovania náročnosti v tejto oblasti vôbec neplatil.

Pretože pracovníci divadla, rozhlasu a televízie sa vychovávajú na našich vysokých školách, problémy jazykovej kultúry volajú na nás aj zo školstva. Tu sa veľmi markantne prejavujú disproporcie hodnotenia techniky, technológie a kultúry. Sústavne sa zmenšuje priestor pre humanitné predmety, medzi nimi aj pre materinský jazyk. Nepomohli nám ani reorganizácie osnov a náplní. Skôr naopak: kultúra reči absolventov našich škôl sa nezvýšila. Ani v špecializovanom štúdiu slovenčiny na filozofických a pedagogických fakultách nie je všetko v poriadku. V príprave budúcich učiteľov slovenčiny sa neráta s potrebou individuálnych praktických cvičení v slovenskej ortoepii a prednese, niet priestoru ani na teoretické zvládnutie tejto látky a pri štátnych záverečných a rigoróznych skúškach na látku zo zvukovej roviny jazyka, niet mechanizmov, ktoré by učiteľa slovenčiny v praxi donútili doplniť si poznatky z najnovšej základnej literatúry.

X. Vychádzajúc z toho, že materiálna a duchovná kultúra sa musia roz-

víjať vyvážene, že medzi základné zložky kultúry patrí aj reč, že materinská reč je základným kameňom národnej kultúry a že bez národnej kultúry nejestvuje národné spoločenstvo ani národný vklad do nadnárodného spoločenstva, že kultúra reči je neodmysliteľnou zložkou kultúry, že v rozvíjaní kultúry národnej reči plní nezastupiteľnú funkciu javisková reč, Zväzu slovenských dramatických umelcov, ale aj iným kompetentným inštitúciám predkladáme tento návrh:

1. Ustanoviť komisiu javiskovej reči ako stálu divadelnú (alebo zväzovú) inštitúciu s istými kompetenciami.

2. Dať komisii úlohu systematicky sledovať stav a vývin kultúry reči, navrhovať opatrenia, predkladať správy, a to najmä: a) vypracovať hodnotiacu správu o situácii v kultúre javiskovej reči v SND, v bratislavských a ostatných slovenských divadlách; b) vypracovať návrh na zabezpečenie priebežných (cyklických alebo sporadických) konzultácií slovenským divadelným kolektívom (i jednotlivcom) z problematiky kultúry reči, na začiatku najmä konzultácie o súčasnej ortoepickej kodifikácii; c) predložiť návrhy na zlepšenie slovenského dabingu; d) vypracovať hodnotiacu správu o stave kultúry hovoreného slova v rozhlase a televízii.

3. Zaoberať sa školskou prípravou budúcich hercov a analyzovať ich vývin bezprostredne po odchode zo školy.

4. Vypracovať návrh na vytvorenie a postupné obsadenie miest jazykových poradcov v slovenských divadlách a návrh na odbornú prípravu a vedenie týchto poradcov.

5. S riaditeľmi slovenských divadiel periodicky prerokúvať otázky kultúry javiskovej reči v ich divadlách.

6. Zvolávať porady režisérov a prerokúvať s nimi otázky kultúry javiskovej reči, najmä otázky slovenskej ortoepie, súčasnej ortoepickej kodifikácie a jej vzťahu k javiskovej reči.

7. Perspektívne utvoriť osobitné výskumné pracovisko javiskovej reči, resp. oddelenie pri niektorom jestvujúcom príbuznom pracovisku a predložiť na to príslušný návrh.

8. Podať návrh na zabezpečenie systematického publikačného posudzovania javov prednesu, dikcie, výslovnosti, ortoepie a ortofónie v jednotlivých kolektívoch a inscenáciách.[1]

[1] Štúdia je upraveným znením komunikátu predneseného na aktíve o javiskovej reči, ktorý usporiadal Zväz dramatických umelcov 2. 6. 1986 v Bratislave.

Jaroslav Holčík

CHYBY VO VÝSLOVNOSTI POSLUCHÁČOV SLOVENČINY NA PF V NITRE

1. O výslovnosti vysokoškolákov slovenčinárov na FF UK v Bratislave písali Á. Kráľ a E. Tomajková v článku Fonetika a ortoepia na vysokých školách (1979). Zistili tieto najnápadnejšie ortoepické chyby: neprípustné zjednodušovanie spoluhláskových skupín, vynechávanie spoluhlásky *h*, zjednodušovanie zdvojených spoluhlások, asimilačné chyby, výslovnosť s vysokou frekvenciou rázu, nápadné a veľmi frekventované krátenie dlhých samohlások, chyby vo výslovnosti dvojhlások. Títo autori ďalej konštatovali, že poslucháči prichádzajú študovať slovenčinu s elementárnymi nedostatkami v ortoepii, so všeobecne veľmi zlou artikuláciou a bez teoretických poznatkov z ortoepie. Ich pozorovania ukázali, že na základnej a strednej škole sa látka zo zvukovej roviny slovenčiny preberá povrchne, že počas štúdia na základnej a strednej škole sa poslucháči ako žiaci nenaučili rozlišovať pravopis a výslovnosť, zvukové a pravopisné javy, že ich nik neupozorňuje na väčšie ortofonické chyby a rečové poruchy. Praktickú kontrolu a nácvik výslovnosti pokladajú za čudnú a nedôstojnú vec pre štúdium na univerzite.

2. Podobné problémy vo výslovnosti sa vyskytujú aj u poslucháčov Pedagogickej fakulty v Nitre. Výslovnosť poslucháčov pre učiteľstvo na 1. stupni ZŠ sledujeme sluchovo i pomocou techniky už niekoľko rokov. Nazdávame sa preto, že bude vhodné oboznámiť verejnosť so stavom výslovnosti aj na tejto vysokej škole a porovnať ho s pozorovaniami a výsledkami Á. Kráľa a E. Tomajkovej.

Poslucháči na FF UK v Bratislave sú z celého Slovenska, preto sa v ich výslovnosti môžu vyskytnúť chyby rozmanitého druhu. Na PF v Nitre sú zväčša poslucháči zo Západoslovenského kraja, niektorí sú Stredoslováci. Prevažujú chyby vyplývajúce z nárečových návykov poslucháčov. Týkajú sa týchto javov: výslovnosť dlhých samohlások, dvojhlások a skupín samohlások, výslovnosť samohlások s rázom, výslovnosť spoluhlások a spoluhláskových skupín.

2.1. Výslovnosť samohlások, dvojhlások a skupín samohlások. — V spisovnej slovenčine nie je rozdiel v kvalite zvuku krátkych a dlhých samohlások, rozdiel je iba v trvaní. A práve nedodržanie trvania dlhých samohlások je najfrekventovanejšia chyba vo výslovnosti slovenských samohlások. Namiesto dlhých samohlások sa vyslovujú polodlhé alebo dokonca krátke samohlásky. Počujeme výslovnosť *[musim, ňebivaju, národneho,*

ktoru, peknimi, nádherna] namiesto *[musím, ňebívajú, národného, ktorú, peknímí, nádherná].*

Podľa našich pozorovaní trvanie dlhých samohlások najčastejšie skracujú poslucháči z Topoľčian a okolia, a to nielen v tých pozíciách, kde sa kvantita nevyužíva funkčne (napr. v tvaroch prídavných mien, slovies, zámen).

Dosť veľkým problémom je aj výslovnosť *i*-ových dvojhlások. Vieme, že v dvojhláskach možno rozlíšiť dve po sebe nasledujúce časti. Obidve sú krátke, ba prvý segment je v slovenských dvojhláskach o niečo kratší ako druhý. Vo výslovnosti sa cez prvý segment dvojhlásky iba prekĺzneme k vrcholovej časti k segmentu *a, e, u.* Je to teda plynulo sa meniaci krátky zvuk. Prvý segment slovenských dvojhlások je aj menej zvučný a menej výrazný, čiže aj menej sonórny ako druhý segment. Výraznejšie v nich vyznieva druhý segment. Inou črtou slovenských dvojhlások je to, že prvý segment nie je šumový a nie je to ani *[j]* ani *[w]* alebo *[v].* (Používame transkripciu, ktorá je v Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti.) Slovenské dvojhlásky nemožno stotožňovať so skupinami *[j]* + samohláska alebo *[v]* + samohláska. Sú to osobitné artikulačno-akustické jednotky komplexnej povahy, pre ktoré je charakteristický plynulý a kĺzavý pohyb (zmena) medzi dvoma krajnými bodmi. Charakteristické a prevažujúce zvukové zafarbenie dvojhlások je v druhej časti ich trvania. Prvý segment sa dá porovnať s kvalitou zvučných spoluhlások (sonór), druhý zasa s kvalitou samohlások (Kráľ, 1977). Poslucháči PF v Nitre z hľadiska tejto spisovnej výslovnosti robia chyby rozličného druhu. Najväčšou z nich je nahrádzanie dvojhlások *ia, ie, iu* dlhou samohláskou *á, é, ú.* Je to však chyba zriedkavá. Namiesto *[viac, mlieko, cuʒiu]* sa vyslovuje *[vác, mléko/mlíko, cuʒú].* Druhou chybou je dvojslabičná výslovnosť dvojhlások. Býva to vo frekventovaných slovách, ako je napr. záporová častica *nie* a príslovka *viac.* Výslovnosť *[ňi-e, ňije]* možno tolerovať v emfáze, ak je samostatnou vetou. V ostatných prípadoch treba variant s treným šumovým *[j]* i s oslabeným *[j]* pokladať za chybný. Vo výslovnosti poslucháčov sa dosť často nahrádza prvý segent *i*-ových dvojhlások spoluhláskou *j: [bjeli, čjapka, paňju].* Menej často počuť výslovnosť s predĺženým druhým segmentom: *[pjésok, vjáť, cuʒjú].*

Podľa našich skúseností sa poslucháči so slovenským materinským jazykom relatívne ľahko naučia rozlišovať také jazykové formy, ako napr. *kopia sa, kópia* a *kopija.*

Iný problém predstavuje dvojhláska *ô.* Prvý segment tejto dvojhlásky má *u*-ové zafarbenie; druhým segmentom je samohláskový zvuk *o.* Zriedkavo sa vo výslovnosti našich poslucháčov počuje nespisovná výslovnosť *[stól, dóstoĭňe, póĭďem].* Oveľa častejšie sa namiesto *[ŭo]* vyslovuje *[vo],* resp.

[vó], napr. namiesto spisovného *[dŭokas, pŭosobiť, pŭovot]* počuť nespisovné *[dvokas, pvosobiť, pvovot]*, resp. *[dvókas, pvósobiť, pvóvot]*. Zrkadlovým obrazom dvojhlásky *[ŭo]* je skupina *[oŭ]*; nie je to dvojhláska. Mnohí naši poslucháči vyslovujú namiesto *[ŭ]* spoluhlásku *[v]*. Namiesto spisovného *[duboŭ, bratoŭ, céroŭ]* počujeme nespisovné *[dubov, bratov, cérov]*.

Poslucháči často vyslovujú samohlásky s rázom, resp. tvrdým hlasovým začiatkom, hoci takáto výslovnosť je v spisovnej slovenčine zriedkavá. Odstraňovanie výslovnosti samohlások s rázom je pomerne náročné. V určitých pozíciách totiž zapríčiňuje nenáležitú znelostnú asimiláciu. Ako vieme, ráz má fonetické vlastnosti neznelej spoluhlásky, takže v situácii znelostnej asimilácie vzniká aj chybná asimilácia.

2.2. Výslovnosť spoluhlások a spoluhláskových skupín. — Aj v okruhu spoluhlások si poslucháči PF v Nitre prinášajú mnoho chybných návykov. Napríklad fonéma *v* nemá takú distribúciu variantov *[v, f, ŭ, w]*, aká je v spisovnom jazyku. Poslucháči vyslovujú nešumovú znelú (zvučnú) spoluhlásku *[v]* aj tam, kde norma vyžaduje výslovnosť sonórnej spoluhlásky *[ŭ]*. Po samohláske chybne vyslovujú *[okov, pravda, ďievka, bratov, postav sa]*; po slabičnej spoluhláske namiesto *[kŗŭ, obŗŭ]* vyslovujú nespisovne *[krv, obŕv]*. Aj v inštrumentáli j. č. podstatných a prídavných mien ženského rodu, kde sa píše *u*, väčšina našich poslucháčov nevysloví *[ŭ]*, ale *[v]*: *[tvojov matkov]* namiesto spisovného *[tvojoŭ matkoŭ]*. Namiesto spisovnej výslovnosti *[staŭba, plaŭba, praŭda]* počuť nespisovnú výslovnosť *[stavba, plavba, pravda]*. Tieto chyby vo výslovonsti majú základ v nárečiach.

Niektorí poslucháči vyslovujú namiesto spoluhlásky *n* (je to úžinové *n*, ktoré vzniká prispôsobením artikulácie *n* k nasledujúcej úžinovej spoluhláske; vyslovuje sa tam, kde sa v pravopise píše *n* a po ňom nasleduje ďasnová úžinová spoluhláska *s, z, š, ž*) spoluhlásku *n* s oslabeným záverom, pri ktorom *n* splýva s predchádzajúcou samohláskou, alebo pri ktorom sa artikuluje nosová samohláska *[ɛ̃]*. Vyslovujú *[iɛ̃šie]*, resp. *[iɛ̃šie]* namiesto *[inšie]* a pod. Možno pozorovať aj výslovnosť so zánikom spoluhlásky *n*. Podľa nášho pozorovania výslovnosť s úžinovým *n*, resp. bez *n* sa vyskytuje aj pred *d, t, n, l, ď, ť, ň, ľ*, napr. *[o° dal, o° ťa, o° nemá, o° ľeje]* namiesto *[on dal, on ťa, on ňemá, on ľeje]*.

Niektorí poslucháči chybne používajú *[m]* tam, kde sa v spisovnej slovenčine žiada vyslovovať *[n]*, napr. *[imformáci-a, pamva, kamva]* namiesto *[informáci-a, panva, kanva]*.

Výslovnosť zdvojených spoluhlások nerobí problémy. Ide však o to, či je výskyt zdvojenej spoluhlásky náležitý, t. j. v zhode so spisovnou normou. Poslucháči vyslovujú zdvojené spoluhlásky častejšie, než pripúšťa kodifikácia. Napríklad zdvojená spoluhláska sa nenáležite vyslovuje aj vtedy,

keď sa na hranici samostatných slov stretne záverová spoluhláska s úžinovou. Vyslovuje sa *[poc cem, oc cestri, kresľic ci]* namiesto *[poť sem, ot sestri, kresliť si]*.

Zdvojená spoluhláska sa nenáležite vyslovuje aj vtedy, keď sa na morfematickej hranici stretne svetlá sykavá spoluhláska *(s, z, c, ʒ)* s temnou sykavou spoluhláskou *(š, ž, č, ǯ)*, alebo ak sa stretne *(s, z, š, ž)* so záverovo-úžinovou *(c, ʒ, č, ǯ)*. Počuť výslovnosť *[ro>žiariť, preč čertovicoŭ, sinoveč čaká]* miesto *[rozžiariť, pret čertovicoŭ, sinovec čaká]*.

Menej úspechov dosahujeme pri nácviku správnej výslovnosti spoluhlásky *[h]*. Slovenské *[h]* je znelá hrtanová spoluhláska, maďarské *[h]* je však neznelá hrtanová spoluhláska. Pred precvičovaním výslovnosti slovenskej spoluhlásky *h* vysvetľujeme teoretickú podstatu problému (t. j. rozdiel medzi výslovnosťou *h* v slovenčine a v maďarčine) a tak pripravíme poslucháčov na vnímanie rozdielov vo výslovnosti. Spoluhláska *h* je zo všetkých slovenských spoluhlások na spotrebu fonačného prúdu najnáročnejšia. Treba sa poriadne nadýchnuť, aby sa zosilnil výdychový prúd. To zlepší situáciu pre výslovnosť *h*. Vyžadujeme, aby sa pri artikulácii hovorilo nahlas, lebo vtedy sa dosahuje výraznejšia znelosť hlások. Pri artikulácii slovenskej spoluhlásky *h* poslucháči musia cítiť, ako im padá hrudník a v hrdle cítiť väčšiu artikulačnú námahu než pri výslovnosti maďarskej spoluhlásky *[h]*.

Z kombinatoriky sa aj na vysokej škole treba ešte zaoberať znelostným spodobovaním. Vo výslovnosti našich poslucháčov sa táto chyba vyskytuje často. Niektoré z chýb sú špecifické pre poslucháčov maďarskej národnosti, iné sú spoločné pre Slovákov i Maďarov.

Slováci nerobia chyby v asimilácii znelej párovej spoluhlásky na neznelú v polohe na konci slova, resp. vety pred prestávkou. Maďarskí poslucháči však vyslovujú *[hrad, pod, poď, dážď]* namiesto *[hrat, pot, poť, dášť]*. Je len samozrejmé, že prvým predpokladom zvládnutia tohto ortoepického problému je poznanie inventára znelých a neznelých spoluhlások, resp. znelých spoluhlások a im zodpovedajúcich neznelých párov. Poslucháči problém pochopia a vedia imitovať spisovnú výslovnosť, na seminári dokážu asimilovať správne. No v spontánnej praxi sa správajú opačne. Súvisí to so silnými návykmi z materinského jazyka.

Slovenskí poslucháči zriedka robia chyby v znelostnej asimilácii, keď sa na hranici slov stretáva neznelá spoluhláska so znelou párovou spoluhláskou, napr. *šíp zranil, štekot zosilnel, stratil duchaprítomnosť, hlas doznel, plač detí*. Väčšina má spisovnú výslovnosť *[šíb zraňil, štekod zosilňel, strafiď duxaprítomnosť, hlaz dozňel, plaž ďeťi]*.

Viac chýb v znelostnej asimilácii (t. j. vo výslovnosti sa neuskutoční znelostná asimilácia) sa u poslucháčov vyskytuje vtedy, keď sa na hra-

niciach slov stretáva neznelá spoluhláska so znelou nepárovou spoluhláskou. Namiesto *[vïaʒ misľí, úlovog ríp, daď vihlásiť, ľez ňehorí, staríh ľíp, bog loďe]* počuť nespisovné *[vïac misľí, úlovok ríp, dať vihlásiť, ľes ňehorí, staríx ľíp, bok loďe].*

Často pozorujeme aj porušovanie pravidla o znelostnej asimilácii, keď sa na hraniciach slov stretáva neznelá spoluhláska so samohláskou. Namiesto spisovnej výslovnosti *[upokojiď o > ca, čokoľveg odňiesť, pez uťekal, posledníh udalosťí]* sa nesprávne vyslovuje *[upokojiť o > ca, čokoľvek odňiesť, pes uťekal, posľednix udalosťí].* Nespisovnú výslovnosť tohto typu možno dávať do súvislosti buď s výslovnosťou samohlásky s rázom, resp. tvrdým hlasovým začiatkom, alebo so snahou o tzv. písmenkovú výslovnosť.

Ak sa na hraniciach slov stretáva skupina neznelých spoluhlások s niektorou znelou hláskou (znelou párovou spoluhláskou, znelou nepárovou spoluhláskou alebo samohláskou, resp. dvojhláskou *ô*), vyskytujú sa dva typy chýb: 1. Neuskutoční sa znelostná asimilácia; vtedy namiesto spisovnej výslovnosti *[radozď máme, pïezď makoüňík, vozg na liže, ľezg ľadu, vïezď aüto, vizľïezď obľek, do úzd vložiť, pragz dokončiľi]* počuť nespisovnú výslovnosť *[radosť máme, pïecť makoüňík, vosk na liže, ľesk ľadu, vïesť aüto, vizľïecť obľek, do úst vložiť, praks dokončiľi].* 2. Vo výslovnosti vypadne druhá spoluhláska zo skupiny neznelých spoluhlások, pričom sa prvá asimiluje na znelú spoluhlásku: *[radoz máme, pïeʒ makovňík, vïez aüto, vizľïeʒ obľek, do úz vložiť].* Tento spôsob výslovnosti prevláda u slovenských poslucháčov.

Niektorí poslucháči vyslovujú samohlásky buď s rázom, buď s tvrdým hlasovým začiatkom. Takáto výslovnosť zapríčiňuje hrubé a nápadné chyby v znelostnej asimilácii. Namiesto spisovnej výslovnosti *[sused išïel, dr̰ž okno, vr̰h ošťepom, xľïeb otkrojïl, príkaz o>ca, jeʒ obet, dážď ustal, drozd odľeťel]* počuť nespisovnú výslovnosť s rázom, resp. tvrdým hlasovým začiatkom *[suset' išïel, dr̰š' okno, vr̰x' ošťepom, xľïep' otkrojïl, príkas' o>ca, jec' obet, dášť' ustal, drost' odľeťel].*

Poslucháči často vo výslovnosti nenáležite zjednodušujú spoluhláskové skupiny *t, d* + *n, ň, l, ľ* po ďasnovej úžinovej alebo záverovo-úžinovej spoluhláske. Ide o skupiny *stn, stň, zdn, štň, ždň, stl, zdl, stľ, ctn,* z ktorých často vypadáva prostredná záverová spoluhláska. Potom miesto spisovnej výslovnosti *[radostní, ozaïstňe, prázdni, zvädnúť, prázdňini, zvláštňe, dážďňik, ustlať, starostľivo]* a pod. počuť nespisovné *[radosní, ozaïsňe, prázni, zvä>núť, prázňini, zvlášňe, dážňik, uslať, starosľivo].*

Pre výslovnosť našich poslucháčov je dosť charakteristická absencia ďasnovo-podnebnej, resp. tvrdopodnebnej (palatálnej) mäkkej spoluhlásky *[ľ].* Vo výslovnosti sa nahrádza spoluhláskou *l* (tzv. tvrdým *l*) vo všetkých pozíciách.

Výslovnosť izolovanej hlásky *ľ* nerobí poslucháčom problémy. Dobré výsledky sú pri nácviku výslovnosti skupiny *[ľi]*, napr. v slovách: *[ľipa, kresľiľi, robiľi]*. Náročnejší na čas je nácvik výslovnosti skupín *[ľe, ľia, ľie]*, napr. v slovách: *[ľeťia, ľiať, ľieska]*. Odporúčame začať nácvik výslovnosti *ľ* v slovách, kde sa mäkkosť označuje mäkčeňom, napr. *ľad, páľ, soľ, ľaknúť sa, ľúbiť*. Pokračujeme nácvikom *[ľe, ľi]*, napr. v slovách *[ľes, ľigot, ľedva, ľice]*. Nakoniec nacvičujeme výslovnosť *ľ* v slovách: *[ľieki, ľiatina, ľiadok, páľia, veseľie]*. Usilujeme sa poslucháčom vysvetliť, že eventuálne subjektívne negatívne estetické hodnotenie výslovnosti s *ľ* sa strása so stupňom zautomatizovania výslovnosti so spoluhláskou *ľ*. Máme v tom uspokojujúce výsledky.

3. Záver. Možno konštatovať, že existuje pomerne vysoký stupeň zhody vo výskyte ortoepických chýb u poslucháčov PF v Nitre s pozorovaniami Á. Kráľa a E. Tomajkovej. Isté rozdiely vyplývajú z homogénnejšej nárečovej proveniencie poslucháčov (sú zväčša zo Západoslovenského kraja). Príčiny nedostatkov vo výslovnosti u poslucháčov sú rozličné, ale prevažuje nedostatočná pripravenosť školy na výchovu žiakov v tomto smere a malý záujem žiakov o primerané zvládnutie výslovnostnej normy a spisovnej slovenčiny vôbec. Podľa našich skúseností sa výslovnostné aj iné chyby dajú odstrániť. Treba však poslucháčom s primeraným dôrazom vysvetliť, že poznanie a ovládanie spisovného jazyka je pre ich štúdium a výkon povolania životne dôležitá vec. Treba však ďalej konštatovať, že vysokoškolské štúdium s terajšími platnými osnovami neutvára dostatočný priestor na nácvik a kontrolu praktického zvládnutia spisovnej výslovnosti. V osobitnej miere sa to týka poslucháčov maďarskej národnosti, ktorí (okrem výnimiek) neprejavujú želateľný záujem o praktické osvojenie slovenskej spisovnej výslovnosti. Napokon ešte dodávame, že analýza výslovnosti poslucháčov PF v Nitre má poslúžiť základnému výskumu slovenskej výslovnosti a zvýšeniu jazykovej kultúry vo vyučovacom procese najmä základných škôl.

Literatúra

KRÁĽ, Á. — TOMAJKOVÁ, E.: Fonetika a ortoepia na vysokých školách. Kultúra slova, *13*, 1979, s. 257—261.

KRÁĽ, Á.: Slovenská výslovnosť. Bratislava, Opus 1977, 8 LP platní + textová príručka.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 644 s.

Eugénia Bajzíková

O FUNKCII PROLÓGOV V HUDECOVÝCH PANGHARTOCH

Knižka Ivana Hudeca Pangharty (1985) nás upútala z viacerých aspektov. V tomto príspevku si v nej všimneme kompozíciu z hľadiska formálneho rozčlenenia, hoci pri skúmaní výstavby textu máme na zreteli, že každý segment textu má bilaterálnu povahu, teda svoju formálnu a obsahovú stránku. Kompozícia tohto umeleckého textu je osobitná a ozvláštnená najmenej z dvoch hľadísk. Na jednej strane jednotlivé kapitoly nenasledujú za sebou v bezprostrednej časovej následnosti, čo možno hodnotiť ako istý experiment (i keď nie celkom nový, keďže je v literatúre známy napr. z renesančnej tvorby), ktorý však pôsobí retardačne z hľadiska percepcie tohto umeleckého diela a je náročný na vnímanie čitateľa. Na druhej strane každá kapitola je uvedená prológom, a to zase podporuje, napomáha percepciu diela a je akýmsi vyvážením kompozície na úrovni kapitol. V texte sa prelínajú dve časové roviny. Nepárne kapitoly knižky totiž opisujú dobu na začiatku nášho 20. storočia, kým párne kapitoly sa vždy vracajú až do 17. storočia. Podľa slov autora takúto kompozíciu si vynútil jeho zámer: vniknúť do života kysuckých predkov, do predstavy ich života, ktorá im dovolila prežiť napriek krutosti prírodných podmienok a sociálnej biedy — čo už bolo na hraniciach existenčných podmienok. Preto to striedanie storočí. Bez tohto časového určenia sú v knihe opisy zvykov, obyčají a mravov na Kysuciach, tie sú však záležitosťou výstavby, resp. aj retardovania deja vnútri každej kapitoly.

Prvé obdobie, obdobie osídľovania pustého, nikým natrvalo neobývaného lesného kraja, a druhé obdobie, obdobie rozmachu primitívnej roľnícko-remeselnej kultúry, sú, a tu si opäť pomôžem slovami autora knihy, „neobíditeľné pre kontinuitu ducha, skrývajúcu sa v ľudovej slovesnosti a zvykoch, pre dodržanie kompozičného zámeru najvyššieho životného cyklu — cyklu roka", ktoré povedal v osobnom rozhovore.

V ďalšej časti sa zameriame na funkciu prológov pred každou kapitolou z hľadiska čitateľskej percepcie. Túto funkciu prológov sme sledovali z hľadiska spôsobov a prostriedkov nadväznosti, ktoré orientujú čitateľa v spomínaných dvoch obdobiach, v predchádzajúcom deji, ale aj navodzujú atmosféru nasledujúceho deja. Túto atmosféru vo viacerých kapitolách popri vlastných prológoch (pred nimi alebo za nimi) podporujú či zvyšujú ľudové piesne a riekanky.

Pri prológoch ide o tieto druhy nadväznosti:

1. vnútrotextovú (textovú) nadväznosť, a to:

1.1. retrospektívne — na predchádzajúci prológ kapitoly, realizovanú

kontaktne aj dištantne pomocou a) číselného označenia, b) časového určenia, c) gramatických prostriedkov, d) lexikálnych prostriedkov,

1.2. perspektívne — na nasledujúci text kapitoly pomocou lexikálnych prostriedkov;

2. mimotextovú nadväznosť (na objektívnu realitu, skúsenostný komplex čitateľa a pod.), a to a) na percipienta textu, b) na expedienta textu, c) na istý priestor (lokalitu), d) na istý čas.

Teraz sa pokúsime bližšie analyzovať obidva druhy nadväznosti.

V n ú t r o t e x t o v á n a d v ä z n o s ť. — Vnútrotextová nadväznosť na predchádzajúcu kapitolu sa z hľadiska jazykového nadväzovania realizuje:

a) číselným nadväzovaním, pri ktorom autor textu využíva označovanie kapitol dvojnásobne a dvojako. Okrem bežného označovania kapitol rímskou číslicou sa opakovane vyjadruje poradie kapitol radovou číslovkou v samotnom texte prológu pri každej kapitole, napr.:

(II) Kapitola druhá a ako každá párna... (s. 24) — (VII) Siedma kapitola je slávnostná. (s. 64) — (XIV) V štrnástej kapitole sa však iba neoslavuje,... (s. 135) — (XIX) O ukradnutej láske a o máji je devätnásta kapitola, ktorá sa opäť vráti do času... (s. 190)

Napriek tomuto dvojnásobnému postupnému číselnému označovaniu poradia kapitol v „nadpise" a v texte prológov jednotlivé kapitoly neopisujú, ako sme už uviedli, bezprostrednú časovú následnosť. Tento postup uľahčuje čitateľovi vnímanie textu spomínaných dvoch časových rovín. K charakteru prológov treba povedať, že prológ prvej kapitoly (I) a prológ poslednej (XXI) kapitoly tvoria uzatvorený rámec celého textu obdobne ako pri výstavbe odseku. Prvý prológ je začiatkom (Z), posledný koncom (K) a ostatné prológy tvoria stred (S).

Prológ prvej kapitoly s perspektívnym nadväzovaním je zároveň prológom celej knihy:

Hlavný hrdina tohto príbehu je čas. ... ak čas je kruh, tak smrť býva nielen pred začiatkom, ale aj vedľa neho. A tak sa aj začne táto kniha. Smrťou, prvou kapitolu. Rod Tridsiatnych bol rodom richtárov... (s. 7).

Osudy rodu Tridsiatnych tvoria jeden z hlavných tematických plánov knihy.

Prológ poslednej kapitoly je aj epilógom celej knihy I. Hudeca: *Posledná kapitola už číslo nepotrebuje* (hoci ho má, pozn. autorky), *stretol sa koniec so začiatkom, ako sľuboval úvod príbehu* (s. 213). Keďže však čas je kruh, ako to autor konštatuje v prvej kapitole, posledný prológ naznačuje ďalšie, perspektívne pokračovanie: *Nebolo už treba vysvetľovať, prečo sa všetky*

plány mocnému richtárovi Gregorovi Tridsiatnych nesplnili — bude to vari problém ďalšej knihy (s. 213).

Autorský subjekt sa „skrýva" v jednotlivých prológoch v gramatickom subjekte viet vyjadrenom slovom *kapitola,* napr.:

Kapitola druhá ... *Šmátra* takmer po dne histórie rodu Tridsiatnych ... (s. 24) — Rok sa začína na všechsvätých — najíma sa do služby, *tvrdí* šiesta *kapitola.* (s. 53) — Stručná desiata *kapitola odmieta* byť takzvaným pútavým čítaním. (s. 91) — Šestnásta *kapitola si* už *nevšíma* hanbu Dorotky Vŕbovej, ... (s. 160).

Tieto slovesá v osobnom tvare použil autor namiesto neosobných: v kapitole sa šmátra, tvrdí sa, odmieta sa a pod., resp. namiesto viet s vyjadrením expedienta textu autor šmátra, nevšíma si, odmieta a pod. Tento typ istého zoživotňovania v texte je zámerne volenou formou na jeho ozvláštnenie, čo udržiava čitateľa v pozornosti, v istej priazni.

b) časová nadväznosť sa realizuje v prológoch viacerými spôsobmi. Uvedie sa presne alebo približne čas, v ktorom sa opisovaná udalosť odohráva, napr.:

Šmátra takmer po dne histórie rodu Tridsiatnych, *o štvrťtisícročie skôr* nazrie na kraj Kysúc, kde práve v predchádzajúcej kapitole skonal Gregor Tridsiatnych ... (s. 24) — Opäť stojíme na tej nohe, ktorú si našincko rozkročený čas (náš hlavný hrdina) nechal kdesi *na konci minulého storočia.* (s. 125)

Celkom presné určenie času nájdeme aj v texte knihy, napr. *A to sa tesalo do hrád nad dverami nových domov iba Anno Domini MDCLXVI* (s. 212). Takéto presné určovanie času deja (na jednej strane) je vlastne v rozpore s autorovým tvrdením (na druhej strane) o nedôležitosti určenia času: *Sedemnásta kapitola sa síce pozrie k Vilme ..., ale o niekoľko rokov neskoršie. Verte, času je to jedno, v ktorom roku pokračuje, taký to bol vtedy svet* (s. 172).

Časové zaradenie nasledujúceho deja sa ďalej realizuje opisom, napr.:

Tretia kapitola nás vráti *do čias ustálenej roľníckej pastierskej i remeselnej a trhovej kysuckej dediny* ... (s. 30) — O priadkach. A ešte o mnohých iných veciach, a to všetko *v čase, keď bola naša dedina nechtiac a nasilu založená.* (s. 53) — ... sa vráti opäť *do času, v ktorom mladý richtár Gregor Tridsiatnych poukazuje na možnosti rozmachu svojej obce.* (s. 190)

K častému časovému určeniu patrí odkaz na určité všeobecne historicky známe udalosti alebo okolnosti, autor vtedy využíva skúsenostný komplex čitateľa, napr.:

V čase, keď Galileo Galilei vynašiel ďalekohľad, krátko po upálení Giordana Bruna, vzápätí po objavení Austrálie a logaritmov, v čase, keď lord Bacon píše svoj nový Organon a Cervantees prvýkrát číta rukopis Dona Quijota, pred bitkou na Bielej hore a v čase plánov na založenie trnavskej univerzity, pár dní predtým, než Harvey objaví krvný obeh, začne sa už proces s Galileim a vypukne tridsaťročná vojna — teda o tomto čase opisuje udalosti kapitola štvrtá — povedzme mierová. (s. 36) — O prvom aute v dedine. (s. 106)

Čas v niektorých kapitolách je určený len všeobecne, napr.:

Predposledná kapitola *z rokov najdávnejších*, dvadsiata, končí sa záhadou. (s. 200) — Opäť párna kapitola — v poradí ôsma, a opäť *sa čas vráti do minulosti.* (s. 75)

Časovú následnosť, aj keď nie explicitne vyjadrenú, nachádzame aj v lexikálnom opakovaní pomenovaní postáv, najmä hlavnej postavy *(richtárov Gregorov)* a v sémantike použitého slovesa, napr.: *A opäť sa na chvíľu vrátime k mladomanželom Gregorovi a Žofii Tridsiatnych* (s. 91).

Hoci v prológoch niektorých kapitol čas nie je určený, ide len o relatívne neurčenie, lebo autor už v druhej kapitole upozorňuje: *Kapitola druhá a ako každá párna mohla by byť vysádzaná povedzme iným typom písma. Šmátra takmer po dne histórie rodu Tridsiatnych* ... (s. 24), čiže vždy párna (a oproti nej nepárna) kapitola budú opisovať to isté obdobie, napr.: *Dvanásta kapitola mrzne v tuhej zime* (s. 115). — *V pätnástej kapitole sa hovorí o richtárovom pláne* (s. 151). V prvom príklade je to 17. storočie, v druhom sa opisuje 20. storočie.

O prológoch na začiatku kapitol Hudecovej knihy treba povedať, že na jednej strane v súčasnosti je inovačný prvok v pláne kompozície umeleckého textu, na druhej strane je dôležitým vodidlom pre čitateľa textu, pretože prechody medzi tisícročiami v nepárnych a párnych kapitolách sťažujú čitateľovi sledovanie rozvíjajúcej sa a potom stále prerušovanej dejovej línie, fabuly knihy.

c) gramatické prostriedky patria k ďalším nadväzujúcim prostriedkom v prológoch. Používajú sa v menšom množstve a ide vlastne len o niektoré dosť stereotypne sa opakujúce pripájacie prostriedky a niekoľko zámen, napr.:

Opäť párna kapitola — v poradí ôsma, *a opäť* sa čas vráti do minulosti. (s. 75) — *A opäť* sa na chvíľu vrátime k mladomanželom Gregorovi a Žofii Tridsiatnych. (s. 91) — Sme *opäť* v inej dobe, i keď v tom istom prostredí. (s. 96) — ... sa vráti *opäť* do času, v ktorom mladý richtár Gregor... (s. 190) — Sme v inej dobe, i keď *v tom istom prostredí.* (s. 96) — Rok sa s rokom stretne — a *na tom istom mieste.* (s. 160)

d) lexikálne prostriedky popri jazykovom nadväzovaní slúžia tematickej výstavbe, preto ich hodnotíme ako jazykovo-tematické prostriedky nadväznosti. Patria k nim v prológoch knihy najmä doslovné lexikálne opakovania v rozličných gramatických modifikáciách, časté je opakovanie pomenovania postáv, napr.:

Piata kapitola s kratšou prognostickou úvahou iba zdanlivo nesúvisí s príbehom — ilustruje osobnosť *richtára Gregora* v mládeneckom veku. (s. 42) — ...nazrie na kraj Kysúc, kde práve v predchádzajúcej kapitole skonal *Gregor Tridsiatnych*,... (s. 24) — Opäť *o krásnej Katarínke a Gregorovi* — a *o Žofii*. (s. 125)

Ďalej do tejto skupiny nadväzovacích prostriedkov sa zaraďujú aj spomínané časové určenia deja, ktoré sa opakujú z predchádzajúceho prológu kapitoly.

Schematické naznačenie výstavby kapitol s prológmi:

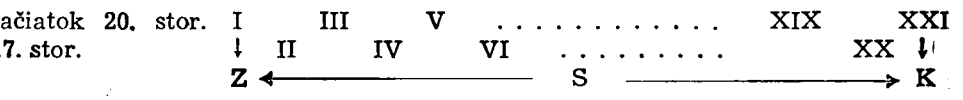

Vnútrotextová nadväznosť na nasledujúci text kapitoly sa realizuje iba lexikálnymi jazykovými prostriedkami čiže jazykovo-tematickým nadväzovaním. Toto nadväzovanie často zhŕňa tému celej nasledujúcej kapitoly, napr.:

O jeho synoch (myslí sa na synov Gregora, pozn. autora) Jánovi a Viktorovi Tridsiatnych. (s. 30) — O bosorkách a bosoráctvach. O duchoch. O zdobení hrobov. O priadkach. A ešte o mnohých iných veciach... (s. 53) — O kvetnej nedeli a o krasliciach. O historkách v Tibete. O utrápenej Vilme, ktorá žije dva životy. (s. 151) — O stavbe železnice. Na Ďura. Voľba salašného gazdu. (s. 172)

Pri niektorých prológoch sa navyše motivovane, so zacielením na nasledujúci text kapitoly využívajú už spomínané piesne, riekanky, iné ľudové texty, napr. na začiatku kapitoly, v ktorej ženia Gregora:

Či sú to mrváne, či sú to rezane,
čo nám navarili Kondrkov prplane.
Tá stará Kondrčka hore dverí stojí,
kôlom podopretá nevesty sa bojí. ... (s. 64)

Pred kapitolou o veľkonočnej šibačke:

Najprv proti svrabu (po rukách),
aby ste mali veľa mlieka (po prsiach),
aby ste nedostali hlúpe mušky (po nohách). ... (s. 172)

Pred kapitolou o vohľadoch, jánskej noci a i.:

Z vysokého grúňa
mamka na mňa volá
poď šuhajko do nás
do kostola zvonia
Sama budem doma
všetci v kostole ... (s. 200)

Tieto texty sú popri vlastných prológoch použité jednak akoby mottá na začiatku kapitol, jednak majú čitateľa „uviesť" alebo ešte lepšie „vtiahnuť" do deja. Je to dobrá autorská stratégia. Má estetický, ale aj pragmatický význam.

M i m o t e x t o v á n a d v ä z n o s ť:

a) na percipienta textu, pri ktorej autorský subjekt je zámerne akýmsi „sprievodcom" čitateľovi. Autorský komentár, podľa vyjadrenia autora Panghartov, autor rád používa, pretože zosobňuje prózu, udržiava jej rytmus a čitateľa vytrhne z romantického snívania, aby neutekal od skutočnosti. V týchto vstupoch do textu sa expedient a percipient textu stotožňujú: $E + P \equiv P$, napr.:

Tretia kapitola *nás* vráti opäť do čias ustálenej roľníckej ... kysuckej dediny. (s. 30) — ... a to všetko v čase, keď bola *naša* dedina nechtiac a nasilu založená. (s. 53) — Ôsma kapitola natrafí na záhadu. Na konci kapitoly *sa opýtame:* V čom sa skrýva tajomstvo tohto ľudu? (s. 5) — *Hádajme,* čo sa narodí Hadašovcom? (s. 135)

Bezprostredným kontaktom k čitateľovi je obrátenie sa naň otázkou, povzbudením a pod., napr.: *Veríte? Len s i p o č í t k a j t e v tejto, už osemnástej kapitolke* (s. 183).

b) na expedienta textu, ak autor bezprostredne vstupuje do textu odkazom na seba, na autorský subjekt. V týchto vstupoch autor „spolucíti" s čitateľom, chce s ním prežívať jeho (aj estetické) zážitky, čitateľ zase pociťuje snahu o stotožnenie sa s autorským zámerom, napr.:

Hojnosť predmetov a odkvitajúce mravy *i mňa, spisovateľa,* zarazili. (s. 42) — Nahrnie sa mnoho udalostí, až z toho *spisovateľa* rozbolela hlava. (s. 135) — *Počúvam:* Veď vám to len bol dakedy inakší svet ... (s. 183) — Treba už len nájsť človeka, čo ju napíše, lebo *ja, váš priateľ,* sa chystám zomrieť. Bolo *mi* s vami dobre. Snite! (s. 213)

Tento občasný vstup autora do deja je nadviazaním dialógu s čitateľom, ktorý sa v niektorých prológoch umocnil, ako sme uviedli, splynutím autora s čitateľom.

c) na istú lokalitu, v ktorej sa dej odohráva a ktorá je značnému počtu čitateľov (aj dobre) známa, napr.:

Osídľovanie jednej *kysuckej doliny* pokračuje. (s. 36) — ... o štvrťtisícročie skôr nazrie *na kraj Kysúc,...* (s. 24) — *Kysucké sebavedomie* však potrebuje vedieť aspoň o premárnených šanciach, však, richtár? (s. 191)

d) k mimotextovému nadväzovaniu zaraďujeme aj nadväznosť na istý čas alebo dobu určenú presne alebo nejakými analógiami. O časovej nadväznosti sme už hovorili pri vnútrotextovom nadväzovaní, kde táto nadväznosť plnila funkciu organizátora v časovo sa striedajúcom deji, kým pri mimotextovom nadväzovaní je to nadväznosť na skúsenostný komplex čitateľa i objektívnu realitu, napr. *keď sa začala tridsaťročná vojna, keď sa objavilo prvé auto* a pod.

V súvislosti s kompozíciou chceme ešte spomenúť význam názvu knihy. Kniha dostala názov podľa obradného násadca, ktorý sa používal najmä pri rozličných oslavách, krstoch, svadbách, jarných slávnostiach a pod. Svadobný panghart opisuje autor takto: *Starejší vytiahol svadobného pangharta: na fľašu nastokol spravu z korku a dreva, z ktorej sa pilo* (s. 73). V názve knihy vystúpil do popredia umelecký zámer autora: čas priniesol Kysučanom veľa zmien, ale napriek času sa veľa charakteristických čŕt osadníkov v kysuckej doline nezmenilo, ostali mnohé ľudové zvyky, vzťah k prírode. A toto je zhrnuté v zjednocujúcom názve. V prológoch sa bezprostredne a explicitne na názov knihy nenadväzuje, ale nadväznosť je prítomná v celom texte knihy, pretože ním symbolizuje život, ustavičný kolobeh, kruh života.

Celková kompozícia knihy I. Hudeca je nielen zaujímavým, ale aj pútavým prístupom pri spracovaní materiálu, v ktorom sa prelínali také vzdialené časové roviny. Zvolený kompozičný postup spôsobuje, že sa v texte strieda brzdenie čitateľskej percepcie s jej uvoľňovaním, ktoré zvlášť podporujú rozoberané prológy pred kapitolami.

Rozbor uzatvárame otázkou: Je tento zvolený kompozičný postup pre bežného prijímateľa umeleckého textu vhodný či prijímateľný, neodradí ho od čítania, alebo je v prvom rade určený pre takých percipientov textu, ktorí okrem primárneho čitateľského zážitku hľadajú a v tomto kompozičnom stvárnení textu aj nachádzajú niečo naviac?

DISKUSIE

Eva Rísová – František Kočiš

SÉMANTIKA A ÚZUS SLOVIES **VYTIPOVAŤ** A **VYTYPOVAŤ**

1. Slovesá *vytipovať* a *vytypovať* spôsobujú v jazykovej praxi značné problémy. Svedčí o tom rozkolísaný úzus v umeleckej, publicistickej a odbornej literatúre. Výslovnosť slovies *vytipovať* a *vytypovať* je síce rovnaká, rozdiel v pravopise však naznačuje, že z významovej stránky nie sú totožné. Prvou našou úlohou preto bude konfrontovať ich významy v súčasných normatívnych slovníkoch, pravda, pokiaľ sa v nich uvádzajú.

V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) sa tieto slovesá ešte nezachytávajú. V Slovníku cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 932) sa pri hesle *vytipovať* uvádza tento výklad: vopred odhadovať, odhadnúť výsledok dačoho, určiť, určovať tip; pri hesle *vytypovať* je tento výklad: určiť typy (prípady, problémy). V Česko-slovenskom slovníku (1981) sa české sloveso *vytipovat* (s. 669) hodnotí ako dokonavé hovorové, slovenský ekvivalent je *vytipovať;* ako exemplifikácia významu sa tu uvádza spojenie *vytipovať parcely.* V tom istom slovníku (s. 671) sa uvádza aj české sloveso *vytypovat* so slovenským ekvivalentom *vytypovať* a so spojením *vytypovať pracovníkov pre kádrové rezervy.* V Krátkom slovníku slovenského jazyka (v tlači) sa slovesá *vytipovať, vytypovať* uvádzajú takto: *vytipovať* dok. — tipovaním odhadnúť: *vytipovať možného víťaza, vytipovať cenu obrazu; vytypovať* dok. — vybrať, označiť ako typ(y): *vytypovať vhodných pracovníkov na istý druh práce.* Na informáciu uvádzame, že aj v Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ, 1978) sa význam slovies *vytipovat* a *vytypovat* vymedzuje analogicky: *vytipovat* (s. 657) dok. hovor. k tipovat, odhadovat (hodnotu a pod.): *vytipovat cenu parcely; vytypovat* (s. 658) dok. vybrat, určit, stanovit jako vhodný typ: *vytypovat pracovníky pro kádrové rezervy.* Ešte poznamenávame, že v SCS sa sloveso *vytipovať* chybne pokladá za obojvidové — ukazujú na to synonymá vo výklade *odhadovať, určovať;* sloveso *vytipovať* je iba dokonavé. Tento výklad sa skôr vzťahuje na sloveso *tipovať.*

2. Z citovaných výkladov významov slovies *vytipovať* a *vytypovať* je zrejmé, že sú podmienené základnými slovami *tip* a *typ,* od ktorých sú tieto slovesá odvodené. Slovom *tip* prevzatým z angličtiny sa podľa SSJ IV (1964, s. 527) rozumie odhad, mienka, predpoklad o výsledku, napr. v športe;

v SCS sa uvádzajú tieto významy slova *tip:* 1. predpoveď, návrh o možnosti výhry, 2. šport. nádejný víťaz, 3. hovor. myšlienka, nápad (s. 881). Slovo *tip* sa bežne používa v spojeniach *tip na dovolenku, tip na víkend, tip na doplnenie šatníka, knižnice* a pod., ktoré nemajú nič spoločné so športom. Na slovo *tip* v týchto spojeniach sa vzťahuje 3. význam „rada (pri voľbe niečoho), odporúčanie, námet". Najfrekventovanejšie je však slovo *tip* v oblasti športu a stávok (športka, sazka), keď sa odhaduje výsledok športových podujatí, vytiahnutých čísel v športke, teda vždy v takých prípadoch, keď výsledok nie je istý, len predpokladaný.

Slovo *typ* má viac významov. Podľa SSJ IV (1964, s. 627—628) sa ním v prvom rade označuje jednotlivec ako predstaviteľ nejakej skupiny, kategórie ľudí spojených charakteristickými sociálnymi, etnickými, mravnými a inými črtami, sústreďujúci na seba základné charakteristické vlastnosti celej skupiny, napr. *typ pokrokového človeka, typ humanistu.* V literárnovednej terminológii sa typom označuje postava literárneho diela zobrazujúca základné charakteristické črty istej skupiny ľudí, istej spoločnosti a vyjadrujúca podstatu istého sociálneho javu, napr. *dedinské typy, hrdinské typy, pozitívne, negatívne typy.* Typom sa ďalej rozumie vzor, model, prototyp, schéma alebo forma, ktorým zodpovedá skupina vecí alebo javov, napr. *nový typ auta, vyšší typ hospodárenia.* Slovo *typ* funguje v tomto význame v rozličných terminológiách, napr. v pôdohospodárskej, lesníckej, botanickej, technickej, ekonomickej, lingvistickej. Typom sa pomenúva aj vzhľad, výraz človeka s charakteristickými fyzickými črtami, znakmi, napr. *germánsky typ;* v psychológii trieda osobností určená podľa jednotného alebo viacerých kritérií, a to konštitucionálnych a psychologických, napr. *atletický typ, pyknický typ.* V hovorových jazykových prejavoch sa typom označuje vysnená predstava o človeku s ideálnymi vlastnosťami (napr. v populárnej piesni výrok: *Ty nie si môj typ*). V typografickej terminológii sa typom pomenúva tlačové písmo, litera, druh tlačového, niekedy i písaného alebo kresleného písma.

Z porovnania obidvoch slov *(tip* a *typ)* vychodí, že slovo *tip* má špecifikovaný, zúžený význam a adekvátne tomu aj príslušnú frekvenciu. Naproti tomu slovo *typ* má bohatú významovú škálu najmä v odbornej, terminologickej oblasti a je frekventované aj v bežnom jazykovom úze.

3. Od obidvoch substantív *(tip* a *typ)* sú príponou *-ovať* utvorené slovesá *tipovať* a *typovať.* Odvodené sloveso *tipovať* sa v SSJ IV (1964, s. 527) kvalifikuje ako nedokonavé s výkladom: odhadovať výsledok niečoho (obyč. v športe), predpokladať nejakú skutočnosť: *tipovať výsledok zápasu, tipovať víťaza* (súťaže). Typické využitie slovesa *tipovať* je napr. na tiketoch športky: *upozornenie tipujúcim; tipuje sa 6 čísel zo 49 tak, že sa krížikom prečiarkne pole tipovaných čísel; tipuje sa šesť čísel v prvom stĺpci.* V SCS

(1979, s. 881) sa heslo *tipovať* uvádza takto: šport. vopred odhadovať výsledok zápasu. Na informáciu uvádzame aj hodnotenie a výklad tohto slovesa v Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ) III (1968, s. 817): *tipovat,* ned. hovor. vyslovovat předpověď (tip) výsledku zápasu, sázky ap.; pren. expr. odhadovat hodnotu něčeho: *jak tipujete ten zápas?; tipuje, že Slávie vyhraje 2:1; tipovat někoho jako vítěze, tipovat nerozhodně;* přen. expr. *na kolik to tipuješ?* dok. *tipnout.* Pri tomto slovese sa ďalej uvádza: *tipnout* — dok. hovor. k tipovat: *tipnout zápas;* přen. expr. *já ti to tipnu* (odhadnu). V SSČ (1978, s. 563) sa sloveso *tipovat* vykladá takto: *tipovat* ned. určovat tip; hovor. odhadovat (hodnotu ap.): *tipovat cenu nábytku; -cí: tipovací soutěž; tipnout* dok. (T 2) hovor. *já ti to tipnu* (odhadnu).

Ďalej si všimneme slovníkové výklady slovesa *typovať,* odvodeného od slova *typ.* SSJ IV (1964, s. 628) uvádza, že je to nedokonavé sloveso s týmito významami: 1. odb. určovať typ, potvrdzovať typ: *typovať motorové vozidlo;* 2. používa sa nenáležite namiesto *tipovať:* „typovať výsledok", správ. *tipovať.* SCS (1979, s. 905) toto sloveso spracúva takto: (gréc.) určovať, určiť typ. SSJČ: *typovati* ned. (co) 1. motor. *typovat motorové vozidlo,* provádět typovou zkoušku. *2. psát na stroji: *typovaný koncept* (Čapek–Chod) — v. též *tipovati* (s. 926). V SSČ sa toto sloveso nezachytáva.

4. Po analýze lexém *tip* a *typ* a slovies *tipovať* a *typovať* môžeme pristúpiť k lexikálnemu, morfologickému a slovotvornému hodnoteniu predponových slovies *vytipovať* a *vytypovať.* Prvoradou otázkou je tu slovotvorná a vidová stránka týchto slovies. V bežnej jazykovej praxi sa predpona *vy-* pripája tak k slovesu *tipovať,* ako aj k slovesu *typovať.* Otázka je, či táto predpona je sémanticky kompatibilná s obidvoma slovesami, či dáva obidvom slovesám reálny lexikálny význam a či predpona *vy-* je jediná, ktorú možno pripojiť k obidvom slovesám.

Pri porovnaní slovies *tipovať* a *typovať* z hľadiska vidu je v citovaných slovníkoch pomerná zhoda. Obidve sa hodnotia ako nedokonavé (iba SCS hodnotí sloveso *typovať* ako obojvidové). Tak ako iné slovesá utvorené od cudzích základov pomocou prípony *-ovať,* aj slovesá *tipovať, typovať* by sa však mali hodnotiť ako dvojvidové; porov. napr. *analyzovať* (rozoberať, rozobrať), *derivovať* (odvodzovať, odvodiť), *preferovať* (uprednostňovať, uprednostniť) a pod.

Uvedené slovníky však i napriek tomu, že slovesá *tipovať* a *typovať* hodnotia ako nedokonavé, neuvádzajú vždy k nim príslušné dokonavé podoby — a dokonavé podoby s predponou *vy-,* ktoré sa v bežnej jazykovej praxi využívajú pomerne často *(vytipovať, vytypovať),* už vôbec nie. Iba v SSJČ III a v SSČ sa k nedokonavému slovesu *tipovat* hniezduje hovorová dokonavá podoba *tipnout.* Pri slovese *typovat* sa dokonavá podoba *vytypovat* v týchto slovníkoch nehniezduje, ale ako sme už uviedli, slovesá *vytipovat*

a *vytypovat* ako dokonavé podoby sú zaradené ako samostatné heslá v SSČ (s. 657, 658), v SSJČ nie. Treba preto hodnotiť ako nedôslednosť to, že v hesle *vytipovat* sa namiesto výkladu odkazuje na nedokonavú podobu *typovat*. V hesle *vytypovat* takýto odkaz nie je, hoci ako dokonavá podoba s predponou *vy-* môže mať svoj vidový pendant iba v slovese *typovat*.

Lexikálny význam slovesa *tipovať* (vopred odhadovať výsledok niečoho zvyčajne v športe, resp. v rozličných druhoch stávok) nie je podľa nášho názoru kompatibilný ani s jedným významom predpony *vy-* (ak, pravda, nebudeme toto sloveso hodnotiť ako dokonavé sloveso).[1] Podľa spojení, v ktorých sa sloveso *vytipovať* používa, predpona *vy-* má najbližšie k vyjadrovaniu rezultatívneho spôsobu slovesného deja (porov. SSJ V, 1965, s. 195), napr. *vytipovať víťaza súťaže*. Keď sa však pozrieme na tie najbežnejšie a najreálnejšie spojenia používané na tiketoch športky a pod. (napr. *tipovať šesť čísel, tipovať v športke, v sazke),* predpona *vy-* sa tu ukazuje ako nenáležitá alebo prinajmenšom redundantná podobne ako v slangovo podfarbených slovesách z administratívneho štýlu, napr. *vydodať, vyzistiť, vypodložiť* a pod. Podľa nášho názoru organickými dokonavými podobami sú tu hovorové slovesá *tipnúť (si)* (v našich slovníkoch sa neuvádza) a *zatipovať (si);* obidve sú známe z bežného jazykového úzu. Celkom odôvodnene možno usudzovať, že predpona *vy-* sa so slovesom *tipovať* používa preto, lebo sa používa (a náležite) so slovesom *typovať*. V hovorených jazykových prejavoch medzi týmito slovesami bez predpony i s predponou *vy-* nie je nijaký rozdiel, lebo sa vyslovujú rovnako a navyše sa z hľadiska jazykového povedomia bežného používateľa jazyka javia ako významovo blízke. Doklady zo súčasnej umeleckej literatúry a z publicistických prejavov nás môžu o tom rukolapne presvedčiť. Uvedieme ich ďalej.

[1] V náhodných rozhovoroch proti tomuto konštatovaniu namietali niektorí kolegovia jazykovedci (napr. M. Majtán, J. Mlacek), že predpona *vy-* je spájateľná so slovesom *tipovať* napr. v takomto spojení: *toho roku som v y t i p o v a l v športke* (sazke, matese a pod.) *stotisíc*. Túto námietku možno prijať, ale iba na predpokladu, že slovesu *tipovať* pripíšeme význam „(pravidelne) podávať tikety športky (sazky, matesa a pod.), (pravidelne) podávať športku, sazku, mates/matesa a pod., hrať v športke (sazke, matese a pod.)". Známy je totiž v tomto kontexte hovorový výraz *športkovať*, s ním by potom mohlo byť synonymné sloveso *tipovať* (v spomínanom význame). V tomto zmysle by bolo možné pokladať za reálne spojenia, ako *pravidelne tipovať, tipovať týždenne, tipujem iba občas* a pod. Takéto spojenia sme však v bežnom jazykovom úze nezistili, hoci ich naozaj možno predpokladať. Takto by sa sloveso *tipovať* obohatilo o ďalší význam, na základe ktorého by potom bol reálny a náležitý aj dokonavý variant s predponou *vy-: vytipovať* (podobne ako *vyšportkovať: tohto roku v y š p o r t k o v a l desať výhier v treťom poradí*). Treba ešte dodať, že tak ako sa v bežnom jazykovom úze používa hovorové sloveso *prešportkovať* (napr. *týždenne prešportkoval 36 korún*), bolo by možné ako reálne použiť aj sloveso *pretipovať* (napr. *pretipoval pol výplaty*).

Je však zrejmé, že vo všetkých uvedených prípadoch sa pohybujeme na rovine viac-menej potenciálnych významov slovesa *tipovať*, ktoré zatiaľ nie sú jazykovým úzom bezpečne potvrdené.

Ani predponové sloveso *vytypovať* nie je zo slovotvorného hľadiska bez problémov. Nepredponové sloveso *typovať* sa v slovníkoch označuje ako odborný termín (motoristický) a jeho význam je v tom zmysle veľmi zúžený (určovať, potvrdzovať typ). Neodborný význam „vyberať, odhadovať, určovať typ", ktorý by sme predpokladali podľa predponového slovesa *vytypovať*, sa nezaznamenáva ani v slovníkoch, ani v kartotéke súčasnej spisovnej slovenčiny. To značí, že predpona *vy-* význam slovesa *typovať* rozširuje, zovšeobecňuje, posúva ho z terminologickej oblasti do administratívneho a publicistického štýlu (pravda, už len v spojení s touto predponou). Sloveso *typovať* ako odborný motoristický termín má svoj dokonavý variant v predponovom slovese *otypovať*. Predponu *o-* tu možno hodnotiť ako čisto vidovú. Sloveso *otypovať* však naše kodifikačné príručky neuvádzajú. Je teda zrejmé, že celé sémantické pole slov utvorené od základu *typ* nie je v slovenčine z lexikologického ani lexikografického hľadiska dostatočne preskúmané ani spracované. Preto v jazykovej praxi zisťujeme najmä pri používaní slovies *vytipovať* a *vytypovať* neistotu tak z hľadiska ich významu, ako aj pravopisu.

Na sloveso *vytypovať* sme našli iba jediný doklad: *Pešiaka Rajnicu si v y t y p o v a l i ako obeť* (Čepček, Madona a terče, 1979, s. 159).

Sloveso *vytipovať* je naproti tomu hojne doložené, a to v týchto kontextoch:

Vytipovali sme totiž okolo 100 miest, kde ich chceme inštalovať. (Večerník) — ... *vytipovať si* spoľahlivú ženu s vlastným bytom. (Večerník) — Poverovať ich, aby *vytipovali* najvhodnejšie miesta pre (!) využitie slnečnej energie. (Večerník) — Pozorovať ich chvíľu a *vytipovať si*, s kým by mohol nadviazať nezištné partnerstvo. (Vášová, Po, 1979, s. 15) — Bez pomoci *vytipujem* slová, ktoré sa akiste dostali do zoznamu neznámych pojmov... (Vášová, Po, 1979, s. 53) — ... ako to vo *vytipovanej* domácnosti chodí. (Večerník) — Redakcia... organizuje zajtra zberovú akciu vo *vytipovaných* lokalitách. (Večerník) — Aby si študenti, pokiaľ nemajú *vytipované* pracovné možnosti, mohli pomaly vybrať. (Nedeľná Pravda) — ... vyskúšať, ktoré z *vytipovaných* šiat budú do dnešnej pohody najlepšie. (Nedeľná Pravda) — ... ktorý si pri obratnom prístupe môže kúpiť u *vytipovaných* jednotlivcov. (Nedeľná Pravda) — zoznam *vytipovaných* rekvizít. (Nedeľná Pravda)

Podľa kontextu, aký zisťujeme v citovaných vetách, možno konštatovať, že vo všetkých uvedených dokladoch sa sloveso *vytipovať* a jeho odvodeniny použili nenáležite. Možno v nich totiž sloveso *vytipovať* nahradiť slovesami *vybrať, zvoliť*, tie sú však synonymami slovesa *vytypovať*, so slovesom *vytipovať* nemajú nič spoločné. Autori citovaných viet nerozlišujú slová *tip* a *typ* a v dôsledku toho ani slovesá *vytipovať* a *vytypovať*. Aj mnohé telefonické otázky adresované Jazykovednému ústavu, týkajúce sa

používania slovies *vytipovať* a *vytypovať*, potvrdzujú, že pýtajúci sa často nevedia, čo vlastne chcú týmito slovesami vyjadriť, či im ide o predbežný odhad výsledku alebo o určenie niečoho, niekoho (dovolenky, domu, bytu, priateľa a pod.) ako typu. Tak napr. z Okresnej správy ZNB v Nitre nás dávnejšie požiadali, aby sme meritórne rozhodli, ktoré zo slovies *vytipovať, vytypovať* sa majú používať vo vetách: *Podľa fotografie vytipujte/vytypujte podozrivé osoby. — Vytipovanie/vytypovanie vykonajte medzi osobami, ktoré ... — Vytipované/vytypované osoby je potrebné daktyloskopovať. — Vytipovanie/vytypovanie páchateľa.* Nazdávame sa, že vo všetkých prípadoch treba uplatniť sloveso *vytypovať,* lebo ide v nich o určenie, odhadnutie osôb, ktoré sa dopustili trestného činu, o určenie previnilcov na základe istých charakteristických čŕt alebo podľa istej predlohy. V oblasti kriminalistiky môže ísť teda iba o určovanie/určenie typov ľudí, ktorí sa dopustili trestných činov. Sloveso *vytipovať* je tu nereálne po prvé z kontextovo-významového hľadiska a po druhé preto, že slovesu *vytipovať* nemožno pripísať nijaký konkrétny a adekvátny význam. Nemá totiž nijaký denotát.

5. Významovým rozlíšením slovies *vytipovať* a *vytypovať* sa v časopise Vesmír (*63,* 1984, č. 4, s. 125) zaoberal F. Daneš v príspevku Vytipovat — vytypovat. Dospel v ňom k názoru, že ich používanie závisí od slovotvorného základu čiže od významu substantív *tip* a *typ.* Sloveso *vytipovat* hodnotí ako dokonavú podobu slovesa *tipovat* utvorenú predponou *vy-* s podobným významom, ako má táto predpona napr. v slovesách *vyhľadať, vynájsť.* Ako príklad uvádza vetu (citáty z textu F. Daneša budeme uvádzať v slovenskom preklade): *„Pomocou týchto metód boli v y t i p o v a n é miesta niektorých zaniknutých osád."* F. Daneš ďalej usudzuje, že význam „správne odhadnúť" sa vzťahuje na slová *tip, tipovať,* nie na výrazy *typ, typovať.* Podobne aj v spojeniach, ako *vytipovať najdôležitejšie problémy, najnaliehavejšie úlohy, najschopnejších uchádzačov, najzdatnejších pretekárov* vidí F. Daneš ako náležité sloveso *vytipovať* nie *vytypovať,* lebo ide o vyjadrenie odhadu, predbežného výberu.

V nasledujúcom odseku však píše: „Nezriedka sa vo vyššie uvedených prípadoch stretáme s pravopisnou podobou *vytypovať.* Možno, že tu mechanicky pôsobí frekventovanosť bežnejších slov *typ, typizovať, typizácia;* avšak popri tomto vonkajšom činiteli sa tu zrejme uplatňuje aj istá významová súvislosť. Zdá sa, že tu predovšetkým ide o významovú črtu „vyberanie": pri typizovaní (ide asi o tlačovú chybu, má tu byť *pri typovaní* — pozn. aut.) ide o uvážený výber najvhodnejšieho druhu (napr. konštrukcie), ktorý je potom povýšený na záväzný vzor, typ; pri slovese *vytipovať* (napr. *najschopnejších kandidátov na niečo)* ide takisto o výber, ale iba na základe odhadu a bez cieľa určiť typ." F. Daneš sa však s týmto

pozorovaním neuspokojuje, pretože jazyková prax a jazykové povedomie niektorých používateľov sa prikláňa k používaniu slovesa *vytypovať*, a tak konštatuje: „Je tu však aj ďalšia súvislosť: ako vieme, slovo *typ* môže znamenať iba jednotlivca svojimi vlastnosťami reprezentujúceho nejaký typ, takže potom výber najvhodnejšieho kandidáta možno chápať aj ako výber jednotlivca, ktorého typ je žiadúci. Inými slovami, ak má autor na mysli jednotlivca hľadaného typu, právom použije sloveso *vytypovať*."

Z tohto uvažovania F. Daneša možno urobiť záver, že ani jemu sa nepodarilo významovo oddeliť slovesá *vytipovať* a *vytypovať*. Napríklad vo vete, ktorú uviedol na podporu slovesa *vytipovať „Pomocou týchto metód boli v y t i p o v a n é miesta niektorých zaniknutých osád"* nie je podľa nášho názoru použitie slovesa *vytipovať* také isté: vetu možno chápať aj tak, že išlo o nejaké miesto, ktoré sa odlišovalo od ostatného terénu tým, že malo isté charakteristické prvky príznačné pre miesta, kde sa kedysi nachádzali staršie osady, čiže boli čímsi typické, predstavovali istý osobitný typ terénu, resp. pozemku. Podľa nášho názoru a výkladu je tu náležité iba sloveso *vytypovať*.

6. Na záver náš diskusný výklad o slovesách *vytipovať* a *vytypovať*, ako aj o substantívach *tip* a *typ* a slovesách *tipovať* a *typovať* zhŕňame takto:

6.1. V spisovnej slovenčine treba rozlišovať homofóny *tip* a *typ*. Každá z nich má svoj vlastný význam, uvedený a vysvetlený v príslušných slovníkoch.

6.2. Od obidvoch slov *(tip* a *typ)* sú utvorené slovesá *tipovať* a *typovať*, ktoré sa navzájom odlišujú podľa sémantiky slov *tip* a *typ*. Sloveso *tipovať* sa najbežnejšie používa v športových a iných stávkach (športka, sazka, mates a pod.), pri ktorých ide o odhadovanie/odhadnutie príslušných čísel, resp. výsledku športového zápasu, a to o odhadovanie/odhadnutie vopred. Sloveso *tipovať* sa zväčša pokladá za nedokonavé. Za dokonavé pendanty sa pokladajú hovorové formy *tipnúť (si)* a *zatipovať (si)*. Pokladáme ich za jedine adekvátne z hľadiska významu slovesa *tipovať*. Podoba *vytipovať* je z hľadiska významu slovesa *tipovať*, ako aj významu predpony *vy-* nereálna, resp. redundantná a neadekvátne sa používa namiesto náležitého slovesa *vytypovať*.

6.3. Sloveso *typovať* sa používa ako odborný motoristický termín vo význame „určovať, potvrdzovať typ" (napr. *typovať motorové vozidlo*). V tomto význame možno k nemu utvoriť dokonavú podobu *otypovať*.

Podľa nášho názoru treba pri slovese *typovať* predpokladať aj druhý význam „vyberať, odhadovať, určovať typ". Od slovesa *typovať* s týmto predpokladaným významom sa predponou *vy-* utvorilo dokonavé sloveso *vytypovať* s významom, ktorý sme v štúdii vysvetlili. Ukázali sme, že vo všetkých dokladoch, ktoré sme v štúdii citovali a v ktorých sa použilo

sloveso *vytipovať*, je náležité iba sloveso *vytypovať*, ktoré je synonymné s analogickými slovesami *vybrať, určiť, odhadnúť, zvoliť typ* (podľa istých vopred daných alebo želateľných vlastností, čŕt, charakteristík).

6.4. Vzhľadom na neujasnenosť v používaní slov *tip* a *typ*, ako aj slovies *tipovať* a *typovať*, no najmä slovies *vytipovať* a *vytypovať*, ktorá pramení z významovej neujasnenosti týchto slov vo vedomí používateľov spisovnej slovenčiny, lexikografickému spracovaniu sémantického poľa uvedených slov bude treba venovať väčšiu pozornosť. Táto štúdia má za cieľ poslúžiť ako východisko do ďalšej diskusie, ale aj prehĺbiť sémantické rozlíšenie slov *tip — typ, tipovať — typovať, vytipovať — vytypovať*.

Literatúra

Česko-slovenský slovník. 2. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1981. 790 s.
(dš) DANEŠ, F.: *Vytipovat — vytypovat*. Vesmír, *64*, 1984, č. 4, s. 125.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 943 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda (v tlači).
Slovník slovenského jazyka. Zv. 4. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 759 s.
Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec — F. Daneš. Praha, Academia 1978. 709 s.
Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 4. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1971. 1011 s.

Ladislav Dvonč

SLOVESO ÍSŤ A JEHO ODVODENINY

K slovesu *ísť* patrí viacero odvodenín, ktoré sú utvorené jednotlivými slovotvornými predponami. Ide pritom o odvodzovanie predponami, ktoré sa končia na spoluhlásku alebo na samohlásku.

Ak sa k slovesu *ísť* pripája slovotvorná predpona, ktorá sa končí na spoluhlásku, jej podoba sa nemení: *obísť, odísť, nadísť, podísť, predísť, rozísť sa, zísť sa* (tu sa zároveň pripája aj formant *sa*). V slovesách *odísť, nadísť, podísť* a *predísť* sa písané *d* vyslovuje pred *í* ako *d*, nie *ď* (výslovnosť s *ď* býva bežná v domácich slovách, napr. *dívať sa*). Slovesá *odísť, nadísť, predísť* a *podísť* sa výslovne uvádzajú v jazykových príručkách ako jeden z prípadov, v ktorých sa v skupinách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li, dí, tí, ní, lí*, výnimočne vyslovujú tvrdé spoluhlásky (Pravidlá, 1971, s. 8). Ukazuje to na istú osobitnosť slovies utvorených slovotvornými predponami končiacimi sa na spoluhlásku.

K slovesu *ísť* patria aj niektoré ďalšie slovesá, ktoré sú utvorené slovotvornými predponami zakončenými na samohlásku *a, o, e, i* alebo *u*.

Slovotvornou predponou *na-* je utvorené sloveso *nájsť*. Tvar *nájsť* ukazuje, že tu nejde o mechanické spojenie predpony *na-* so slovesom *ísť*. Nastávajú tu dve zmeny. Predpona *na-* sa predlžuje na *ná-*, okrem toho samohláska *í*, ktorá je na začiatku slovesa *ísť*, sa mení na spoluhlásku. Treba tiež uviesť, že sloveso *nájsť* je síce utvorené slovotvornou predponou *na-* od slovesa *ísť*, ale svojím významom už nepatrí k slovesu *ísť* a odvodeninám *obísť, odísť, nadísť* atď. Môžeme preto hovoriť o významovom osamostatnení slovesa *nájsť*.

Ďalším slovesom, ktoré sa tvorí od slovesa *ísť* pripojením slovotvornej predpony končiacej sa na samohlásku *a*, je sloveso *zájsť*. Pri tomto tvorení nastávajú rovnaké zmeny ako pri slovese *nájsť*, no na rozdiel od slovesa *nájsť* sloveso *zájsť* nestratilo významovú súvislosť so slovesom *ísť* a s ostatnými odvodeninami.

Slovotvornou predponou *do-* sa od slovesa *ísť* tvorí predponové sloveso *dôjsť*. Tu takisto nastáva predĺženie *o* na *ô* (alternácia *o/ô*) a dlhé *í* sa mení na spoluhlásku. Sloveso *dôjsť* možno z hľadiska tvorenia pripojiť k slovesám *nájsť* a *zájsť* (predĺženie predpony a nahrádzanie samohlásky *í* spoluhláskou *j*). Taký istý prípad z hľadiska derivácie ako sloveso *dôjsť* je aj sloveso *pôjsť*. O všetkých doterajších prípadoch možno povedať, že sa v nich dĺžka zo začiatku základu prenáša na slovotvornú predponu.

Pripojením slovotvornej predpony *pre-* k slovesu *ísť* vzniká sloveso *prejsť*. Predpona sa v tomto prípade nemení, ale samohláska *í* sa tu nahrádza spoluhláskou *j*. Taký istý proces je aj v prípade použitia slovotvornej predpony *ne-: nejsť* (záporná podoba k slovesu *ísť*). Tu je na mieste otázka, prečo pri týchto slovesách predĺženie predpony nenastáva. Pri slovese *nejsť* sú však niektoré osobitosti. V niektorých tvaroch sa spoluhláska *j* nevyskytuje. V imperatíve slovesa *nejsť* sa používa tvar *nejdi* i *neiď* (Slovník slovenského jazyka I, 1959), teda je tu tvar *nejdi* so spoluhláskou *j*, ale aj tvar *neiď*. Výslovnosť slovesa *nejsť* ako *ňeísť*, podobne aj výslovnosť tvarov *nejdem, nejdeš* atď. ako *ňeiďem, ňeiďeš* atď. sa pokladá za chybnú (Kráľ, 1984, s. 108). Iba v spojení *ísť či neísť* sa používa pravopisná podoba *neísť* s výslovnosťou s *j*, resp. *į* alebo *í* (Kráľ, 1984, s. 108, 376). Pretože tu ide o postavenie zápornej podoby proti kladnej, predpokladáme, že sa častejšie vyskytuje výslovnosť s *í*. V. Uhlár (1974, s. 338) poukázal na to, že J. Škultétym proskribované tvary *neide* a *neidem* namiesto normovaných tvarov *nejde, nejdem* prenikajú až do súčasnosti. Zotrvačnosťou, ako ďalej píše, sa donedávna písalo aj v Cestovných poriadkoch ČSD *Vlak neide*, teraz sa uvádza *Vlak nechodí*.

Pripojením slovotvornej predpony *pri-* sa od slovesa *ísť* tvorí nové slo-

veso *prísť*. Pri tomto slovese samohlásky *i* a *í* splynuli do jednej dlhej samohlásky *í*. Ak by sme však vychádzali z prípadov *nájsť*, *dôjsť* atď., v ktorých sa predpona predlžuje, mohli by sme tento prípad interpretovať aj tak, že tu najprv nastáva predĺženie predpony *pri-* na *prí-* a potom splynutie obidvoch dlhých *í* do jednej dlhej samohlásky (bol by to podobný prípad, ako sú deriváty, v ktorých splýva samohláska *i* zo základu a tá istá samohláska zo slovotvornej prípony, napr. *alibi — alibista, rugby — rugbista, Mac Carthy — maccarthizmus*). Splývanie totožných samohlások z rozdielnych morfém vedie k tomu, že morfematická hranica sa do istej miery stáva nezreteľná. Pri tomto slovese sa niekedy uplatňuje aj výslovnosť s *j (príjsť)*, ktorá sa vykladá ako dôsledok tlaku analógie podľa tvaru *vyjsť* a možno aj ako dôsledok systémovej príslušnosti tohto slova k slovám (a tvarom) *nájsť, nejsť, pôjsť, dôjsť, prejsť, zájsť* (Kráľ, 1974, s. 261). Prikláňame sa k názoru, že tu pôsobí nielen sloveso *vyjsť*, ale aj všetky iné odvodeniny slovesa *ísť* so spoluhláskou *j*. Takúto výslovnosť autor výslovne označuje ako nesprávnu (Kráľ, ibid.; Kráľ, 1984, s. 108).

Slovotvornou predponou *vy-* je utvorené sloveso *vyjsť*. Podľa platnej kodifikácie je v slovese *vyjsť* spoluhláska *j* (podobne ako pri slovesách *nájsť, zájsť, dôjsť, pôjsť, prejsť* a *nejsť*), ale jeho predpona *vy-* sa nedĺži. Bežná jazyková prax však ukazuje, že sa často používajú podoby s dlhým *ý*: *výjsť, výjde, výjduc, výjdenie* atď. So zdĺženou predponou *vý-* sa stretávame v dennej tlači:

Oficiálna správa *výjde* zrejme až po jeho skončení. (Práca, 18. 8. 1977, s. 3) — Inšpektorka mi hneď chcela *výjsť* v ústrety. (Večerník, 18. 11. 1977, s. 4) — Veď čože po tom, či sa ešte odváži *výjsť*. (Večerník, 23. 2. 1979, s. 4) — Nie každý *výjde* z očistného kúpeľa čistejší. (Smena, 15, 1980, č. 2, s. 10) — V snahe *výjsť* spotrebiteľom v ústrety zabezpečujeme v týchto dňoch bohaté zásobenie. (Večerník, 26. 10. 1981, s. 6) — *Výjdite* von. (Smena, 27. 2. 1982, s. 10) — Verme, že mu to na ME a MS *výjde*. (Večerník, 12. 11. 1982, s. 10) — *Výjsť* si na Tigrí vŕšok patrí dnes k „bontónu". (Práca, 28. 5. 1983, s. 16) — Má *výjsť* v úprave Hlavsu. (Práca, 31. 12. 1983, s. 6) — Ak vás *výjde* coca-cola drahšie, potom nie je asi všetko v poriadku. (Večerník, 16. 9. 1983, s. 12) — *Výjde* z nej? (Pravda, 3. 12. 1984, s. 5) — *Výjde* z bratislavského prístavu. (Večerník, 20. 6. 1984, s. 16) — Nešťastný štamperlík môže *výjsť* draho. (Práca, 6. 4. 1985, s. 5) — Tu *výjdeme* v ústrety chodcom. (Večerník, 21. 1. 1986, s. 1)

Tvary s dlhým *ý* sú bežné aj v rozličných časopisoch:

Výjde v Mladých letách. (Umelecké slovo, 1976, s. 260) — Po *výjdení* prvého zväzku tohto diela sme uverejnili krátku redakčnú poznámku. (Vlastivedný časopis, 19, 1970, s. 140) — Teraz by malo *výjsť* slnko. (Roháč, 1977, č. 23, s. 5) — *Výjde* vám i mne extra cifra. (Roháč, 1977, č. 31, s. 14) — Uzávierka päť dní pred dátumom *výjdenia*. (Sloboda, 34, 1978, č. 1—2, s. 12)

Doklady jednoznačne ukazujú, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa sloveso *vyjsť* prikláňa k tým odvodeninám slovesa *ísť*, pri ktorých nastáva predĺženie predpony, teda k slovesám *nájsť, zájsť, dôjsť, pôjsť*.

Dlhé *ý (í)* sa vyskytuje aj v nárečových tvaroch, ktoré sa v minulosti používali aj v spisovných jazykových prejavoch, napr. v ružomberských tlačiach na rozhraní 19. a 20. stor. (Uhlár, 1974). Používanie nárečových tvarov s *ý* podporuje používanie tvarov *výjsť, výjde* atď. v spisovnom jazyku.

Pri slovese *vyjsť* sa spomína aj výslovnosť *vísť* s dlhým *í* bez *j*. Ide o pripodobnenie slovesa *vyjsť*, resp. *výjsť* k slovesu *prísť*. Táto výslovnosť sa v spisovnej slovenčine odmieta ako nesprávna (Kráľ, 1979, s. 62).

Podľa platnej kodifikácie popri slovese *vyjsť* má krátkosť aj sloveso *ujsť*, ktoré je utvorené slovotvornou predponou *ú-*. Aj pri tomto slovese sa používajú tvary s *ú: Ú j d e m z mesta* (Večerník, 10. 7. 1981, s. 6).

Môžeme rezumovať. Čoraz častejšie používanie podôb *výjsť, výjde* atď. namiesto kodifikovaných podôb *vyjsť, vyjde* atď. a podôb *újsť, újde* atď. namiesto *ujsť, ujde* atď. ukazuje, že používatelia spisovného jazyka majú pri derivátoch od slovesa *ísť* vedomie dĺžky, a to tak pri slovesách *obísť, odísť, predísť, nadísť, podísť, popodísť, rozísť sa, zísť sa*, ako aj pri slovesách *nájsť, zájsť, dôjsť, pôjsť*. Dĺžka sa zachováva aj pri slovese *prísť*. Predĺženie nenastáva jedine pri slovesách *prejsť* a *nejsť* so samohláskou *e* v slovotvornej predpone. Na základe podaného rozboru sa nazdávame, že by bolo správne, aby sa namiesto kodifikovaných podôb *vyjsť* a *ujsť* používali podoby *výjsť* a *újsť*, alebo aby sa podoby *výjsť* a *újsť* používali ako varianty popri platných podobách *vyjsť* a *ujsť*. Takéto riešenie by z doterajšej kodifikácie odstránilo istú asymetriu pri tvorení predponových slovies od slovesa *ísť*, vyšlo by v ústrety používateľom spisovného jazyka a potvrdilo by ako správny čoraz bežnejší úzus, v ktorom sa často vyskytujú tvary s dlhými prefixmi *vý- (výjsť)* a *ú- (újsť)*.

Literatúra

KRÁĽ, Á.: Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. Spoluhláska *j*. (Kapitoly zo slovenskej ortoepie.) Kultúra slova, *8*, 1974, s. 257—263.

KRÁĽ, Á.: Slovenská výslovnosť. Banská Bystrica. Učebné pomôcky 1979, 174 s. (sprievodný text ku gramofónovým platniam).

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 11. vyd. Red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 619.

UHLÁR, V.: Slovenčina ružomberských tlačí na rozhraní 19. a 20. storočia. (Zo Salvovej a Páričkovej tlačiarne v r. 1888—1914.) Slovenská reč, *39*, 1974, s. 332—343.

Odišiel profesor Ján Oravec

V našom časopise sme sa pri diele popredného slovenského jazykovedca prof. PhDr. Jána O r a v c a, DrSc., pristavili dva razy. Prvý raz roku 1972 pri príležitosti jeho päťdesiatročného životného jubilea (Kočiš, F.: Doc. dr. Ján Oravec päťdesiatročný. Slovenská reč, 37, 1972, s. 233—234), druhý raz r. 1982 pri jeho šesťdesiatke (Novák, Ľ.: Prof. Ján Oravec šesťdesiatročný. Slovenská reč, 47, 1982, s. 170—172). Boli to dve radostné bilancie výsledkov jeho vedeckého výskumu a jeho pedagogickej práce. Dnes nám prichodí smutná povinnosť uzavrieť pohľad na dielo prof. J. Oravca. V najväčšom vypätí svojich tvorivých síl z našich radov náhle odišiel. 1. mája 1986 sa jeho život uzavrel. Teraz sú už definitívne známe krajné body jeho činorodého života: 1. jún 1922, Rozbehy, okr. Senica — 1. máj 1986, Bratislava.

Životné osudy prof. J. Oravca boli jednoduché, i keď nie priamočiare. Odráža sa v nich život človeka, ktorý bol vždy priamy, otvorený, bol to, ak to tak môžeme povedať, rolandovsky dobrý človek, ktorý ešte žije. Rodom bol Záhorák. Štúdium na učiteľskom ústave na Spiši dalo jeho životu i práci novú dimenziu, z ktorej profitoval aj pri vedeckom výskume slovenčiny. Dôverne poznal západné Slovensko, lebo odtiaľ pochádzal a tu strávil aj väčšinu svojho života, no obľúbil si aj východné Slovensko, kde prežil časť svojej mladosti (a tento vzťah bol neskôr umocnený aj manželským zväzkom). Citový vzťah mal však aj k strednému Slovensku ako kolíske spisovnej slovenčiny.

Po stredoškolských štúdiách pôsobil na základných školách v Senici, vo Višňovom (okr. Trenčín), v Bratislave a v Pajštúne (okr. Bratislava-vidiek). Počas svojho učiteľského pôsobenia študoval v rokoch 1945—1949 popri zamestnaní na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (kombináciu predmetov slovenský jazyk — filozofia). V roku 1951 sa stal pracovníkom Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, dnešného Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Od roku 1977 pôsobil na

Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre, kde bol zástupcom vedúceho katedry a vedúcim jazykovednej sekcie. V r. 1951 získal akademický titul PhDr., v r. 1957 vedeckú hodnosť CSc., v r. 1967 vedeckú hodnosť DrSc., v r. 1968 vedecko-pedagogickú hodnosť docenta a v roku 1981 vysokoškolského profesora. Od pedagogickej činnosti na nižších stupňoch škôl (ako učiteľ a riaditeľ školy) cez obdobie pôsobenia vo vedeckom ústave našej vrcholnej vedeckej inštitúcie prešiel nakoniec na vysokoškolskú pôdu, kde pripravoval pedagógov pre základné a stredné školy, ale aj budúcich jazykovedných pracovníkov.

J. Oravec začal pracovať v dialektológii. Už ako poslucháč Filozofickej fakulty UK sa zúčastnil na terénnom výskume západoslovenských nárečí pre pripravovaný Atlas slovenského jazyka. Na časy, keď na svojom motocykli prechádzal dedinkami a mestečkami, aby vydoloval cenný materiál pre chystaný a dnes už v úplnosti aj vydaný Atlas slovenského jazyka, ktorý na mapách a v pripojených komentároch predstavuje súčasnú slovenskú nárečovú situáciu, si vždy s úsmevom rád spomínal. Nárečovému výskumu ostal verný po celý svoj život, koncentroval sa však na výskum nárečí (nielen západoslovenských) zo syntaktického hľadiska. Zamýšľal sa pritom aj nad niektorými všeobecnejšími otázkami, o čom svedčí napr. jeho úvaha o reči ľudových piesní a nárečovej norme.

Po príchode na akademické jazykovedné pracovisko sa J. Oravec v najväčšej miere a systematicky venoval výskumu slovenského spisovného jazyka. Z jednotlivých rovín jazyka bola to predovšetkým syntaktická a potom morfologická rovina. V morfológii stáli u neho na prvom mieste zámená a predložky. Toto zameranie sa u prof. J. Oravca odrazilo aj v jeho početných štúdiách a iných menších príspevkoch, no najmä v jeho knižných publikáciách *Väzba slovies v slovenčine* (1967) a *Slovenské predložky v praxi* (1968), ako aj v jeho účasti na kolektívnom diele *Morfológia slovenského jazyka* (1966), do ktorého vypracoval kapitoly o zámenách a predložkách. Autori tohto diela si iste spomínajú, ako vedel neúnavne diskutovať o mnohých problémoch pri redigovaní textu tohto diela v Domove vedeckých pracovníkov SAV, no najmä o tých, ktoré ho osobitne zaujímali. V oblasti syntaxe venoval pozornosť viacerým vetným členom, napr. prívlastku, prístavku (problém prístavku ho zaujímal osobitne), predmetu, príslovkového určenia alebo doplnku. Naviac sa sústreďoval aj na problematiku súvetia, o čom svedčí rad jeho príspevkov na stránkach nášho časopisu. Niektoré svoje podrobné syntaktické výskumy dobre využíval aj pri úvahách o slovenskom pravopise, najmä pri riešení otázky písania čiarky. Prof. J. Oravec sa mal vo veľkej miere zúčastniť na príprave Syntaxe slovenského jazyka. Jeho účasť na tomto diele bude v tom, že sa využijú výsledky jeho výskumu najmä v oblasti priraďovania.

Prof. J. Oravec mal niektoré osobitné záľuby, obľúbené témy, ktoré ho sprevádzali celý život. Spomeňme tu jeho mimoriadny záujem o problematiku používania pádových prípon *-a* a *-u* v G. sg. subst. vzoru *dub*. Nadväzoval tu na svojho vysokoškolského učiteľa prof. E. Paulinyho, ktorý ukázal, že tieto prípony sa dnes používajú na základe významového, nie formálneho princípu (v staršej jazykovede sa vychádzalo z formy, zo zvukovej podoby slov, resp. zakončenia slov). Tento významový princíp využil prof. J. Oravec aj pri rozhraničení skloňovania podstatných mien ženského rodu podľa vzoru *dlaň* a *kosť*. K problematike prípon *-a* a *-u* sa J. Oravec často a rád vracal (bol presvedčený, že v súčasnosti je prípona *-a* zaznávaná alebo *„utláčaná“*, že sa jej nepriznáva také po-

stavenie, aké má mať). Bol to však zrejmý prejav jeho úsilia dopracovať sa k definitívnemu výsledku, dať používateľom jazyka istotu aj v tomto bode slovenskej formálnej morfológie. Inou jeho obľúbenou témou bola problematika tvorenia obyvateľských mien slovotvornými príponami *-čan* a *-ec*. Tu sa zas nazdával, že sa dnes priveľa zatláča prípona *-ec*, že by sa mala využívať vo väčšej miere. O tejto otázke hovoril so mnou ešte aj pri poslednom našom stretnutí niekoľko dní pred odchodom na liečenie, z ktorého sa už nevrátil. Aj keď vyslovoval svoje názory alebo bránil svoje stanoviská, vystupoval vždy taktne a ohľaduplne voči každému, kto zastával prípadne aj inú mienku.

S účinkovaním v školských službách je spojená jeho záslužná činnosť na poli vyučovania slovenského jazyka. Je autorom alebo spoluautorom viacerých učebníc slovenčiny pre základné školy, ktoré v uplynulých rokoch prechádzali istým vývinom a tento vývinový proces sa zračí aj v ich pomenovaniach. Je hlavným autorom *Príručky slovenského pravopisu pre školy*, ktorá sa už dožila takmer desiatky vydaní. Po prechode na vysokoškolské pracovisko pokladal priam za svoju povinnosť vypracovať základné príručky z oblasti syntaxe a morfológie pre potreby vysokoškolských poslucháčov. V krátkom čase vypracoval a vydal *Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov* (1978) a *Morfológiu spisovnej slovenčiny* (1980), novšie je hlavným autorom knižných publikácií *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax* (1982) a *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia* (1984). Tieto jeho práce sú veľmi dôležité najmä preto, že Morfológia slovenského jazyka pre svoju rozsiahlosť sa nedá využívať ako učebná pomôcka pre potreby vysokoškolákov.

Naznačili sme niektoré hlavné oblasti záujmov prof. J. Oravca pri výskume slovenského jazyka. Neobmedzoval sa však iba na ne. Živý záujem prejavoval aj o iné oblasti, hoci v nich sústavnejšie nepracoval. Živo sa napr. zaujímal o otázky správnej slovenskej výslovnosti, v súvislosti s výskumami v oblasti syntaxe riešil niektoré aktuálne otázky slovenskej interpunkcie, najmä písania čiarky, neobišiel ani otázky týkajúce sa slovnej zásoby, predovšetkým terminológie, zaujali ho aj niektoré otázky štylistiky, pozornosť venoval otázkam jazykovej kultúry. Vo svojej vedeckovýskumnej práci sa neobmedzoval iba na slovenský jazyk, všímal si aj stav v iných slovanských jazykoch, zapájal teda výskum slovenčiny do širších slavistických súvislostí.

Práce prof. J. Oravca ukazujú, že mu išlo o vystihnutie významu a funkcie jednotlivých jazykových prostriedkov a konštrukcií. Usiloval sa pritom plodne využívať princíp binarity, ktorý sa začal veľmi tvorivo používať v modernej jazykovede. Jeho zameranie na viaceré oblasti ukazuje, že sa usiloval o celostné vystihnutie jazyka ako výsostne ľudského fenoménu, jedinečného dorozumievacieho prostriedku, bez ktorého existencia a rozvoj človeka a celej ľudskej spoločnosti sú nemysliteľné. Vo vedeckovýskumnej práci prof. Oravca je dôležitá ešte jedna črta. Všetky svoje rozbory a výklady zakladal na bohatom materiáli. V dialektologických výskumoch sa opieral predovšetkým o materiál, ktorý získal na svojich pochôdzkach po západnom Slovensku. Pri výskume slovenského spisovného jazyka, najmä pri výskume syntaxe, sa opieral predovšetkým o materiál z umeleckej literatúry. Jeho práce sú vedecky i sociolingvisticky dobre uzemnené. Nie sú to však na druhej strane práce, ktoré by boli v istom konkrétnom prípade posledným slovom. Podnecujú do ďalších úvah o nadhodených otázkach, provokujú do ďalšieho výskumu, do nových riešení a doplňaní.

Prof. J. Oravec má nesporné zásluhy aj v oblasti organizácie slovenského ja-

zykovedného života. Zorganizoval dve konferencie o vyučovaní syntaxe, ktoré boli v Nitre, v mieste jeho posledného pôsobenia. Bol predsedom pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre a veľmi aktívne sa zúčastňoval na práci spoločnosti v Bratislave prednáškami a diskusnými vystúpeniami na prednáškach. Bol členom redakčných rád viacerých našich časopisov (aj Slovenskej reči). Pripravil cyklus prednášok pre učiteľov slovenského jazyka O slovenčine pre slovenčinárov, v ktorom odzneli príspevky početných popredných slovenských jazykovedcov pre potreby bratislavských učiteľov slovenčiny. Prednášky vyšli cyklostylovanou tlačou v podobe viacerých zborníkov. Nazdávame sa, že by to bol krásny prejav úcty a pozornosti k práci zosnulého prof. J. Oravca, keby sa v prednáškach i vo vydávaní tohto zborníka pokračovalo. Viedlo by to nepochybne k ďalšiemu zvyšovaniu odbornej úrovne bratislavských učiteľov slovenčiny. Tento cieľ mal na mysli aj prof. J. Oravec pri jeho zakladaní a ďalšom vydávaní. Prof. J. Oravec má zásluhy o slovenskú jazykovedu aj ako školiteľ vedeckých ašpirantov a ako člen komisie pre obhajoby dizertácií na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied.

Výsledky dlhoročnej neúnavnej práce J. Oravca sú zachytené v troch súpisoch jeho prác. Výsledky jeho bohatej pedagogickej činnosti sa takto presne zachytiť a vyčísliť ani nedajú. Najmä nie jeho obetavosť, vytrvalosť a živý záujem o poslucháčov. Prof. J. Oravec žije a bude žiť v ich učiteľskom povolaní, ktoré mal tak rád. Jeho jazykovedné dielo bude nastálo zaujímať významné miesto v slovenskej jazykovede, ktorá sa v plnej miere začala rozvíjať práve aj za jeho účasti.

L. Dvonč

Súpis prác prof. Jána Oravca za roky 1982—1986

Prvá bibliografia prác prof. J. Oravca (1. 6. 1922, Rozbehy, okr. Senica — 1. 5. 1986, Bratislava) vyšla r. 1972 (Dvonč, L.: Súpis prác Jána Oravca za roky 1951—1971. Slovenská reč, 37, 1972, s. 235—245). Ďalšia bibliografia jeho prác vyšla r. 1982 (Dvonč, L.: Súpis prác prof. Jána Oravca za roky 1972—1981. Slovenská reč, 47, 1982, s. 172—179). Touto bibliografiou uzatvárame súpis prác prof. J. Oravca za roky 1951—1986.

Pripájame literatúru o prof. J. Oravcovi (jubilejné články, nekrológy a iné príspevky).

a) Doplnky k bibliografiám za roky 1951—1971 a 1972—1981

1968

Cvičenia a úlohy k učebnici Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej deväťročnej školy. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 96 s. — 3. vyd. 1973. — 4. vyd. 1976. — 5. vyd. 1979 (spoluautor J. Janek).

1974

Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach. 1. vyd. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1974. 210 s. (spoluautorka A. Ferenčíková).

1977

Významy zvratných zámen a objekt. Teze přednášky v JS 31. 3. 1977. — Jazykovědné aktuality, *14*, 1977, s. 97—98.

1979

Interpunkcia v jednoduchej vete. Teze přednášky v SSJ — Prešov — dne 18. 5. 1978. — Jazykovědné aktuality, *16*, 1979, s. 16—16.

1981

Struktura souřadných souvětí. Teze přednášky v JS dne 25. 6. 1981. — Jazykovědné aktuality, *18*, 1981, s. 138—140.

b) Bibliografia za roky 1982—1986

1982

Príručka slovenského pravopisu pre školy. 7. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 608 s. — 8. vyd. 1984. — 9. vyd. 1986 (spoluautor V. Laca).

Morfológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 148 s.

Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s. — 2. vyd. 1986 (spoluautorka E. Bajzíková).

Súčasná koncepcia morfológie slovenského jazyka. — In: Zborník prednášok z letného kurzu slovenského jazyka a literatúry pre poslucháčov zo zahraničia. Učebné texty. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 70—122.

Vyjadrovanie objektu reflexívnymi zámenami. — In: Studia Gramatyczne. 5. Materialy z XIII. posiedzienia Międzynarodowej Komisji Struktury Gramatycznej Języków Słowiańskich (Mogilany 22—24 października 1979 r.). Red. S. Urbańczyk et al. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1982, s. 153—155.

The Objective Reflexive Pronoun in Slovak. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 205—214.

K systému prvotných predložiek v slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 405—413.

Predmet a príslovkové určenie. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 225—233.

Aktuálne úlohy vo vyučovaní syntaxe. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 9—20.

K slovnej zásobe publicistiky. — In: Jazyk a štýl publicistiky. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 75—79.

Syntax a jej vyučovanie (z informačného bulletinu ku konferencii). — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 5—7.

Úvodom. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 3—4.

[Diskusné príspevky.] — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 165—167, 407—408, 450—451 (k referátom F. Kopečného, J. Štibraného, J. Novotného, J. Nižníkovej a E. Bajzíkovej).

Záver. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 455—456 (záverečný prejav na konferencii o syntaxi a jej vyučovaní, konanej v dňoch 11.—14. 9. 1979 v Nitre).

Štruktúra príslovkových určení. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 1, 1982, č. 2, s. 10—12 (tézy prednášky konanej dňa 27. 4. 1982 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

V Nitre o vyučovaní syntaxe. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *29*, 1982/1983, s. 20—22 (rozhovor L. Takáčovej s J. Oravcom o 2. konferencii o syntaxi a jej vyučovaní, konanej v dňoch 1.—3. 6. 1982 v Nitre).

1983

Slovenský jazyk pre 8. ročník základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 202 s. (spoluautorky V. Betáková, Ž. Tarcalová).

Syntax jednoduchej vety. — In: Zborník prednášok z letného kurzu slovenského jazyka a literatúry pre poslucháčov zo zahraničia. Učebné texty. 2. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 103—128.

Význam štúdia dejín jazyka pre poznávanie súčasného spisovného jazyka. — In: Miesto historicko-jazykovedných disciplín vo vyučovaní. Red. K. Habovštiaková. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1983, s. 5—7.

Druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka. [Štolc, J.: Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Bratislava 1978, 1981.] Slovenská reč, *48*, 1983, s. 310—313 (ref.).

Buffa, F.: Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Bratislava 1978, 1982. Slavica Slovaca, *18*, 1983, s. 291—294 (ref.).

Medzinárodné štylistické kolokvium. — Jazykovedný časopis, *34*, 1983, s. 180—183 (správa o kolokviu konanom v dňoch 8.—10. 9. 1982 v Štiríne).

Prof. Ľudovít Novák sedemdesiatročný. — Slovenská reč, *48*, 1983, s. 366—369.

Za profesorom dr. Eugenom Paulinym, DrSc. — Kultúra slova, *17*, 1983, s. 375—376.

1984

Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s. (spoluautori E. Bajzíková, J. Furdík).

Variant Suffixes in Slovak Genitive Sg. of Pattern dub. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Alfa 1984, s. 97—102.

Teoretické predpoklady opisu významovej stavby slovies. — Slovenská reč, *49*, 1984, s. 6—13.

Naše slovníky a vyučovanie slovnej zásoby. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *31*, 1984/1985, s. 101—104.

Lingvistické referáty na IX. slavistickom zjazde v Kyjeve. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, *3*, 1984, č. 1, s. 4—6 (tézy prednášky konanej dňa 27. 10. 1983 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

IX. medzinárodný zjazd slavistov. — Jazykovedný časopis, *35*, 1984, s. 69—73 (správa o zjazde konanom v dňoch 6.—14. 9. 1983 v Kyjeve; spoluautori V. Blanár, J. Bosák, K. Buzássyová, J. Horecký, J. Sabol).

Roboty na štyri životy. — Život, *34*, 1984, č. 16, s. 50 (rozhovor J. Pavloviča s J. Oravcom).

1985

II. Heslová časť. 8. ročník. In: F. Miko a kolektív. Frazeológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 119—134.

III. Indexová časť. 1. Zoznam kľúčových a oporných slov archisém. — In: F.

Miko a kolektív, Frazeológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 167—192 (spoluautori F. Miko, E. Krošláková, K. Zelinková, K. Habovštiaková).

III. Indexová časť. 2. Zoznam frazeologických jednotiek. — In: F. Miko a kolektív, Frazeológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 192—254 (spoluautori E. Krošláková, K. Zelinková, K. Habovštiaková).

Interpunkcia. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, *4*, 1985, č. 1, s. 4—6 (tézy prednášky konanej dňa 29. 5. 1984 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Kráľ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava 1984. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *31*, 1984/1985, s. 268—269 (ref.).

Aké husle, taký zvuk. Hovoríme so slovenským jazykovedcom prof. PhDr. Jánom Oravcom, DrSc. — Televízia, *20*, 1985, č. 5, s. 16—17 (rozhovor I. Kernej s J. Oravcom).

1986

Slovenčina pre krajanov hovoriacich po anglicky. (Paralelný angl. názov.) 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1986. 356 s. (spoluautor J. Prokop).

Vývin slovenských väzieb. — In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 216—225.

Redakčná činnosť

Kultúra slova, *16*, 1982 — *20*, 1986, č. 1—8 (člen red. rady).

Slovenský jazyk a literatúra v škole, *28*, 1981/1982, č. 5—10 — *32*, 1985/1986 (člen red. rady).

Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982 (redaktor).

Literatúra

Horák, G.: Päťdesiatka Jána Oravca. — Kultúra slova, *6*, 1972, s. 182—183.

Horecký, J.: Doc. Ján Oravec päťdesiatročný. — Jazykovedný časopis, *23*, 1972, s. 77—78.

Kočiš, F.: Doc. dr. Ján Oravec päťdesiatročný. — Slovenská reč, *37*, 1972, s. 233—234.

Oravec, Ján. — In: Encyklopédia Slovenska. 4. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1980, s. 209 (heslo).

Dvonč, L.: Profesor Ján Oravec šesťdesiatročný. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *28*, 1981/1982, s. 278—280.

Horecký, J.: Na šesťdesiatku prof. Jána Oravca. — Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 183—184.

Novák, Ľ.: Prof. Ján Oravec šesťdesiatročný. — Slovenská reč, *47*, 1982, s. 170—172.

Horák, G.: Profesor Ján Oravec zavŕšil šesťdesiatku. — Kultúra slova, *16*, 1982, s. 179—180.

Oravec J. — In: Co je co? 3) Příručka pro každý den. Sprac. R. Reisenauer — J. Havelka — L. Maršíková — A. Tejnor. 2., preprac. a dopl. vyd. Praha, Pressfoto — vydavatelství ČTK 1984, s. 538 (heslo).

Doruľa, J.: Láska k jazyku a ľudu. Za univerzitným profesorom J. Oravcom. — Ľud, 2. 7. 1986, s. 4. Dvonč, L.: Odišiel profesor Ján Oravec. — Slovenská reč, *51*, 1986, s. 362—365.

Horecký, J.: Za profesorom Jánom Oravcom. — Jazykovedný časopis, *37*, 1986, č. 2 (v tlači).

(kz) [= Zelinková, K.]: Odišiel profesor Ján Oravec. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *33*, 1986/1987, č. 5 (v tlači).

Zostavil *L. Dvonč*

Celoštátna štylistická konferencia

V dňoch 29.—31. januára 1986 sa v Bratislave konala celoštátna štylistická konferencia, ktorú zorganizovala Katedra slovenského jazyka FF UK v Bratislave. Zúčastnilo sa na nej viac ako 80 vedeckých pracovníkov a vysokoškolských pedagógov a odznelo 51 referátov a komunikátov. Rokovanie otvorila prorektorka Univerzity Komenského doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc., vedúca Katedry slovenského jazyka FF UK.

Úvod bol venovaný problematike stavby a výstavby textu. Prednesené príspevky potvrdili vysokú úroveň československej štylistiky. Názov referátu K. Hausenblasa *Lingvistika — textika — štylistika (delimitácia a kooperácia)* vystihoval jeho obsah. Autor sa venoval vzájomnému vzťahu uvedených disciplín a naznačil perspektívy ich rozvoja. J. Mistrík v intenciách svojej Štylistiky rozvinul myšlienky o anatómii textu, pričom zdôraznil, že text treba chápať ako výsledok, ale aj ako proces komunikácie. E. Bajzíková predniesla príspevok *Genéza teórie textu v slovenskej odbornej literatúre.* Zachytila v ňom všetky dôležité práce v slovenskej vede venované teórii textu a otázkam, ktoré s ňou súvisia. Teoretické úvahy o typológii textov tvorili obsah príspevku J. Hoffmanovej, ktorý sa dotýkal aj textových vzorov. Funkciou opakovania v textoch umeleckej literatúry sa zaoberala M. Patáková. Komunikačný aspekt pri skúmaní textu uplatnila A. Macurová v príspevku o problémoch komunikačného ustrojenia textu. D. Augustinská hovorila o koherencii textu a S. Ondrejovič o empatii v texte. Triedenie jazykových prostriedkov s tzv. nesémantickou komunikatívnou funkciou v hovorenom texte obsahoval príspevok P. Uhera. Na konferencii sa hovorilo aj o problematike dialógu, resp. dialogického textu. Tieto otázky boli v centre pozornosti O. Müllerovej a L. Rejmánkovej. H. Hrdličková sa zaoberala využitím nadväzovacích jazykových prostriedkov v detských textoch. Texty rozprávkových rozhlasových hier sa stali východiskom komunikátu E. Rísovej *Výstavba textu v rozprávkových rozhlasových hrách.* P. Ďurčo hovoril o textovom využití frazeologických jednotiek.

Najviac času sa na konferencii venovalo klasifikácii a charakteristike štýlov. J. Chloupek vo svojom referáte *Vyjadrovacie prostriedky funkčných štýlov z hľadiska útvarovej charakteristiky* sa dotkol aj problému prenikania nespisovných prvkov do spisovných prejavov a závislosti použitých jazykových prvkov od teritoriálneho faktora. J. Kačala vo svojom vystúpení *Súčasná jazyková situácia a umelecký štýl* vyčlenil komunikačné sféry, na základe ktorých je možné klasifikovať funkčné štýly. Charakteristika sféry sprostredkúvania estetických zážitkov ho priviedla k stále otvorenému problému umeleckého štýlu. Príspevok J. Findru *Invariantnosť slohového významu* nastolil problematiku vzťahu systémovej a kontexovej štylistiky a fungovania prvkov s invariantnou hodnotou, ktoré sa môžu stať súčasťou normy. J. Horecký sa v referáte sústredil na rečnícky štýl, ale obsiahol pritom širší okruh otázok. Dominovala v nich otázka klasifikácie funkčných štýlov (presnejšie úvah o nosnosti doterajšieho chápania funkčných štýlov a samotného pojmu funkčný štýl) a náčrt teórie jazykov a podjazykov. Rečnícky štýl z hľadiska redundancie sledovala M. Fazekašová. Štylistika a sémantika, ich prekrývanie a styčné body — to je stručne vyjadrený obsah referátu V. Budovičovej. O tendenciách k intelektualizácii a o sémantických a štylistických prostriedkoch jej realizácie ho-

vorila K. Buzássyová, pričom si všímala intelektualizáciu na viacerých úrovniach, najmä vo vzťahu k lexikálnej a syntaktickej rovine jazyka. Klasifikáciou štýlov v slovenskej štylistike sa zaoberal J. Mlacek.

Aj ďalšie príspevky sa týkali jednotlivých funkčných štýlov. O hovorovom štýle hovoril J. Bosák. D. Davidová zamerala pozornosť na štylistickú diferenciáciu hovorených prejavov, pričom materiálovo vychádzala z jazyka mesta Havířov. Publicistický štýl a s ním súvisiace problémy boli obsahom príspevkov O. Schulzovej *(O špecifike pohybu v sémanticko-lexikálnych komplexoch spravodajských žánrov publicistického štýlu)*, H. Srpovej *(K aktualizácii a automatizácii v publicistickom štýle)* a A. Daráža *(Výstavba publicistického spravodajského textu)*. Témou príspevku M. Darovca bola aktuálna oblasť štylistiky — slohové postupy. Pozornosť venoval vzájomnému vzťahu jazykových štýlov a slohových postupov, ale aj termínom slohový druh a slohový útvar.

Prudký rozvoj vedeckopopularizačnej literatúry sa stal východiskom úvah J. Štibraného na tému *Populárno-náučný štýl*. E. Minářová sa na základe rozboru českých administratívnych textov pokúsila vymedziť pojem administratívny štýl a jeho základné vlastnosti; konštatovala najmä silnú zviazanosť administratívneho a odborného štýlu. Závažné problémy štylisticky príznakového využívania prostriedkov zvukovej roviny jazyka tvorili obsah príspevku J. Sabola *Zvuková štylistika a štylistika zvuku*. Aktuálny príspevok J. Dolníka *Rozbor paronymie vymedzenej v štylistike* priniesol lexikologický pohľad na paronymiu. Otázky súvisiace s paronymiou riešila aj J. Benkovičová *(Kontextové paronymá)*. Štylistickú diferenciáciu v nárečiach si všímal A. Habovštiak. Zaoberal sa fungovaním jednotlivých štýlov v nárečiach a štylistickým rozlíšením rozprávky a povesti ako žánrov ústnej ľudovej slovesnosti. J. Hubáček *(K štýlovej hodnote slangov)* porovnával profesionálne a záujmové slangy zo štylistického hľadiska. Vzťah syntaxe a štylistiky sa premietol do príspevku R. Bergerovej *Kvantitatívna charakteristika súvetia v umeleckom a odbornom štýle*, vzťah pragmatiky a štylistiky do príspevku F. Ruščáka *Štylistický štatút pragmémy*. Zaujímavý pokus o využitie jazykovednej štylistiky predstavil komunikát J. Nekvapila *(Od jazykovednej štylistiky k štylistike odievania a všeobecnej štylistike správania sa)*. I. Masár hovoril na tému *Termín v odbornom texte*. Niektoré momenty vzájomného vzťahu češtiny a slovenčiny zdôraznila J. Dvončová *(K štylistickej problematike v oblasti českej morfológie)*. Dôležité zistenia a podnety pre ďalší výskum obsahoval príspevok J. Furdíka *Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova*.

Záverečný poldeň konferencie priniesol rôznorodú problematiku. Hovorilo sa o teórii vyučovania štylistiky, o žánroch, o preklade a o ďalších otázkach súvisiacich so štylistikou.

M. Čechová *(K systematike štylistiky z hľadiska tvorby koncepcie slohového vyučovania)* zdôraznila, že cieľom slohového vyučovania je zvládnutie komunikácie. Pokúsila sa aj o vymedzenie pojmov štýlový typ, štýlový vzor, štýlový útvar. N. Ihnátková hovorila o novej koncepcii obsahu vyučovania jazyka na stredných školách maturitného typu. Na úskalia modernizácie ľudových rozprávok (na príklade textov M. Ďuríčkovej) upozornil J. Doruľa *(Z jazykovej problematiky súčasnej prózy)*. O. Sabolová charakterizovala výrazové štylistické prostriedky v krátkych prózach P. Jilemnického. J. Pavlovič

na diele zo súčasnej slovenskej prózy (V. Šikula — Manduľa) osnoval kvantitatívnu a kvalitatívnu charakteristiku konotácií. Vývoj literatúry faktu a jej súčasný stav si zasluhujú pozornosť štylistiky, ako to zdôraznila M. Krčmová *(K štýlovej charakteristike literatúry faktu).* Architektonikou zápisov z vypočúvania svedkov v predspisovnom období sa zaoberal príspevok P. Žiga. O. Šoltys *(Pôvodný a prekladaný text vo vzťahu k individuálnemu a žánrovému štýlu piesne* — na materiáli piesní K. Gotta) porovnal anglickú a českú verziu populárnej piesne na úrovni obsahu a na úrovni rytmu, zhodnotil ich ako štýlové synonymá. O preklade ako tvorbe textu hovoril M. Hrdlička.

Na záver konferencie vystúpil J. Mistrík a zhodnotil jej priebeh. Celoštátna štylistická konferencia podľa jeho názoru potvrdila, že československá štylistika sa vyvíja v súlade so svetovým trendom v tejto oblasti jazykovedy a dosahuje to tým, že skúma otázky textu, jeho logiky, kompozície, prostriedkov jeho výstavby a všíma si text v súvislostiach s mimojazykovými prostriedkami. Dôležité je, že štylistika kooperuje s viacerými vednými disciplínami a tvorivo využíva ich najnovšie poznatky. Nemenej významným prínosom konferencie je aj ďalšie upevnenie vzťahu medzi českou a slovenskou jazykovedou.

Zavŕšením úspešného rokovania konferencie a dobrej organizátorskej práce usporiadajúcej inštitúcie bude vydanie zborníka prednesených príspevkov.

F. Malec

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Rovno pred dvadsiatimi rokmi publikoval Ábel Kráľ v Slovenskej reči (*32*, 1966, s. 325—335) východiskovú štúdiu o problémoch slovenskej ortoepie. Podal v nej ucelene základné tézy o ortoepickej kodifikácii spisovnej slovenčiny v čase, keď sa vtedajšia obnovená ortoepická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV pod vedením národného umelca V. Záborského ako predsedu a G. Horáka ako tajomníka rozhodla začať práce na pravidlách slovenskej výslovnosti s východiskovým konceptom J. Lišku (ibid., s. 183—184). Reálny, experimentálne zdôvodnený základ pre začatie prác na ortoepickej príručke slovenčiny však vznikol až r. 1969, keď vyšiel Atlas slovenských hlások (autori J. Dvončová, G. Jenča, Á. Kráľ), v ktorom sa detailne analyzovala a objasnila materiálová podstata rečových signálov, ich percepčná analýza, ako aj artikulačné procesy produkcie reči. Roku 1972 bola vymenovaná nová ortoepická komisia pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV (pod vedením J. Horeckého ako predsedu). Tej potom Á. Kráľ predkladal na prediskutovanie a schválenie autorský koncept novej ortoepickej príručky slovenčiny. Základné metodologické východiská s návrhmi na konkrétne formulovanie ortoepických pravidiel predložil na širokú diskusiu v podobe tridsiatich článkov v časopise Kultúra slova (1974—1976). Diskusia však prebiehala v Slovenskej reči (1977—1979) najmä zásluhou E. Paulinyho (vystúpili v nej ešte J. Horecký, L. Dvonč, Š. Peciar, V. Uhlár a i.). Á. Kráľ paralelne publikoval zásadné štúdie teoreticko-metodologického charakteru, v ktorých v protiklade k fonologickej koncepcii Pražskej školy a jej rozvíjaniu najmä v teórii E. Paulinyho prebojúval popri funkčnom nazeraní na zvukové jednotky aj ich signálové chápanie, popri fonologickej abstrakcii aj fone-

tickú abstrakciu rečového signálu, „odfonologizovanie" interpretácie fonetických — a teda aj ortoepických javov. Keď k týmto trom zdrojom pridáme vyjdenie jeho Príručného slovníka slovenskej výslovnosti r. 1979 (2. vyd. 1982), ako aj prípravu viacerých zvukových učebných pomôcok o spisovnej výslovnosti pre základné školy i vydanie gramofónového kurzu Slovenská výslovnosť r. 1978 (osem platní v spolupráci s národným umelcom V. Záborským), možno súčasné *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (ďalej PSV) označiť za syntetické dielo par excellence, za zavŕšenie mnohostranných bádateľských prístupov a aktivít najpovolanejšieho autora v tejto oblasti.

Žiada sa zdôrazniť, že aj keď PSV postupne prerokúvala a schválila ortoepická komisia, výrazne sa v nich odráža aj autorov subjektívny prístup v hodnotení ortoepických javov a je celkom pravdepodobné a možné, že sa v tomto prístupe bude ďalej diskutovať i polemizovať. Škoda len, že sa tak neurobilo pred vyjdením PSV a že sa skoro dva roky od ich publikovania mlčalo. Nie je našou úlohou ani ambíciou hľadať príčiny tejto, v každom prípade neprirodzenej situácie. V recenzii sa pokúsime sústrediť iba na základné koncepčné otázky PSV.

Predovšetkým treba konštatovať, že máme pred sebou základnú kodifikačnú príručku slovenskej spisovnej výslovnosti, metodologicky zodpovedajúcu súčasnému stavu vedeckého výskumu v tejto oblasti vo svete. Formálne sa PSV člení na teoretickú časť (s. 11—35), fonetickú časť s fonetickou klasifikáciou hlások a ortofóniou slovenčiny (s. 37—88), systematickú časť — ortoepiu slovenčiny (s. 89—189), kde sa opisujú ortoepické javy pri samohláskach, spoluhláskach a ortoepia prozodických (suprasegmentálnych) vlastností. V rámci príloh (s. 191—200) sa publikujú ukážky fonetických zápisov textov a poukazuje sa na hlavné pramene (bibliografia sa neuvádza). Najrozsiahlejšiu časť predstavuje ortoepický slovník (s. 201—626). Na každej strane sú štyri stĺpce (dva s pravopisnou podobou slova a dva so spisovnou výslovnosťou), pričom autor použil ten istý spôsob prepisu ako vo svojom príručnom slovníku. Zápis vyzerá komplikovaný iba na prvý pohľad, po oboznámení sa s ním vynikne jeho racionálnosť a najmä presnosť.

Ortoepiu Á. Kráľ chápe širšie, teda nielen ako tradičnú náuku o spisovnej výslovnosti. Definuje ju ako „náuku o zvukových normách spisovného jazyka ... ako súhrn pravidiel správneho tvorenia (generovania) a správneho znenia zvukových prejavov v spisovnom jazyku z hľadiska ich zvukových vlastností" (s. 16). Vzťah ortoepie k fonetike a fonológii bol vlastne hlavným bodom sporu v diskusiách (najmä s E. Paulinym), lebo Á. Kráľ sa „odklonil" od priamočiareho chápania vzťahu signálu reči a fonematickej stavby slova. Podľa Kráľovej koncepcie (porov. s. 19) „jestvujú ustálené a záväzné rozdiely medzi abstraktnými funkčnými jednotkami jazyka, s ktorými sa vo vedomí spájajú významy slov (to sú fonémy), a medzi signálovými jednotkami, z ktorých sa fonémy abstrahujú a ktoré nesú zvukovú informáciu o fonémach (to sú hlásky)". Preto rozlišuje dve hľadiská (signálové a funkčné) a dve roviny abstrakcie (fonetickú a fonologickú), ktoré umožňujú jediný jav zvukovej reči poznávať ako dva doplňajúce a podmieňujúce sa systémy. Z autorovej definície ortoepie potom vyplýva, že sa ortoepia týka najmä signálových javov a vychodí najmä z roviny fonetickej abstrakcie, prihliadajúc na systémové fonologické javy.

S oporou na tento hlavný bod Á. Kráľ formuluje teóriu slovenskej ortoepie v podobe základných téz (1—9) a doplňajúcich téz (10—17) a stručne ich rozvádza a komentuje (s. 21—26). Niektoré z nich boli (resp. môžu byť) pred-

metom diskusie, lebo sa rozchádzajú s domácou tradíciou i so súčasným stavom jazykovej praxe. Autorov prístup charakterizuje dôsledná systémovosť, komplexnosť, rešpektovanie tradície spisovného jazyka a posilňovanie pružnej stability v jeho zvukovej rovine, „prísna" kodifikovateľnosť, vychádzajúca azda aj z toho, že rozptyl vo využívaní zvukov je väčší, ako je pri prvkoch iných jazykových rovín. Pre ortoepickú kodifikáciu majú význam všestranne kultivované spisovné prejavy, tzv. explicitná alebo rozvinutá forma slovenskej výslovnosti, nie priemerný úzus. Na rozdiel od tradície Á. Kráľ nepoužíva výrazy „vzorná", „starostlivá", „vycibrená", „krásna" výslovnosť, ale iba termíny ortoepia alebo spisovná výslovnosť.

Dnes sú bezpochyby najfrekventovanejším spôsobom používania spisovnej slovenčiny ústne (hovorené) prejavy, v ktorých platia iné normy ako v písanom jazyku v dôsledku ich tesnejšieho spojenia s komunikačnou situáciou. Tento fakt výrazne ovplyvnil a ovplyvňuje štrukturáciu (stratifikáciu) celého národného jazyka najmä z hľadiska komunikatívnej valencie spisovného jazyka s ostatnými útvarmi (formami). Pokiaľ ide o samotnú zvukovú rovinu, tu je otázka ešte zložitejšia, lebo ortoepické normy sa z rozličných jazykových aj mimojazykových príčin nedodržiavajú tak dôsledne ako normy v ostatných jazykových rovinách. Východisko z tejto situácie Á. Kráľ nachádza v rozlišovaní viacerých vrstiev zvukových prvkov, ktoré sa spájajú s rozličnými komunikačnými situáciami, cieľmi a funkciami (s. 34—35). Táto diferenciácia je najvýraznejšia v najkultivovanejších spisovných prejavoch, kde autor rozlišuje neutrálny štýl ako základnú podobu spisovnej výslovnosti a jej príznakovú podobu, vyššiu (klasicizujúcu) formu čiže vyšší štýl spisovnej výslovnosti.

Vyšší štýl u Á. Kráľa charakterizuje osobitne starostlivá výslovnosť, spomalené tempo, menšia dynamika a menšie dynamické rozpätie vety. Vyslovuje sa v ňom samohláska *ä*, zachovávajú sa a výraznejšie signalizujú morfematické hranice. Pri preberaní cudzích slov sa v ňom dlhšie držia podoby bližšie k pôvodnej výslovnosti, frekventovanejšie sú citátové slová s pôvodnou výslovnosťou. Pri výslovnosti cudzích slov sa vôbec žiadalo viac rešpektovať ich dynamiku prejavujúcu sa v procesoch zdomácňovania; kodifikuje sa prakticky nejestvujúca výslovnosť, napr. [keňú] *kanoe*, [bóksit] *bauxit* a pod. Slová ako [rezúmé] *resumé*, [súže] *sujet* a niektoré ďalšie by sa mohli domácemu jazyku prispôsobiť dokonca aj v pravopise.

Komplikovanejšia je situácia pri nižšom štýle. Autor ho síce v teoretickej časti spomína, ale osobitne nevymedzuje (azda aj preto, že sa v slovníku nezachytáva), a tak vychádzame z tej definície, ktorú Á. Kráľ podal r. 1981 v štúdii O dynamike zvukového plánu súčasnej spisovnej slovenčiny (Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 145—150). Nižší štýl pokladá za „menej explicitnú výslovnosť prejavujúcu sa najmä väčším rozsahom rozličných asimilácií vnútri slova i na hraniciach slov" (ibid., s. 146); využíva sa v spoločensky menej reprezentatívnych a menej záväzných situáciách, ak sa tieto komunikačné akty neuskutočňujú v nárečiach.

V citovanej štúdii pokladá Á. Kráľ za dynamizujúci faktor nižší štýl, ako aj vzťahy nižšieho štýlu a vyššieho štýlu. S tým možno bez výhrad súhlasiť. Okrem iného aj preto, že tento nižší štýl stojí na nárečovom „podlaží", odkiaľ vychádza silný tlak prejavujúci sa najmä maximálnym zjednodušovaním znelostnej asimilácie, vynechávaním zdvojených spoluhlások, zjednodušovaním spoluhláskových skupín, vsúvaním spoluhlásky *j* medzi samohlásky, diftongizáciou

samohláskových skupín v cudzích slovách a pod. Majúc toto na mysli, možno síce prijať Kráľovu tézu, že „väčšina používateľov spisovnej slovenčiny si uvedomuje jestvovanie ustálených ortoepických noriem“ (s. 21), ale otázka je, ako sa toto „uvedomovanie“ realizuje v praxi (porov. v tejto súvislosti zborník Kultúra spisovnej slovenčiny z r. 1967, kde prebiehala diskusia aj o kodifikácii ortoepie; niet veľa dôvodov predpokladať, že sa situácia badateľne zmenila k lepšiemu). Ak sme všetci bez výhrad ochotní akceptovať dynamiku súčasnej slovenčiny, ktorá sa v oblasti zvukovej roviny odráža v zmenenom úze, mala by túto dynamiku zachytiť aj kodifikácia. Z tohto pohľadu sa nám zdá autorov prístup v PSV príliš detailný až maximalistický. Ak sme prijali takúto dôslednú kodifikáciu zvukovej roviny slovenčiny, neostáva už nič iné iba prostredníctvom nej výraznejšie a hlbšie ovplyvniť aj jazykovú prax — školskú a mimoškolskú výchovu, prostriedky masovej informácie a propagandy, ale najmä úroveň tzv. profesionálnych používateľov slovenčiny, ktorí sú v mnohých prípadoch len jej „užívatelia“. Inak je tu dnes značná asymetria medzi tým, čo by sme chceli dosiahnuť, a medzi skutočným stavom jazykovej praxe.

Napokon okrem ocenenia autorovej precíznej roboty treba vysloviť vďaku aj Slovenskému pedagogickému nakladateľstvu, že sa podujalo vydať takúto náročnú publikáciu, uvedomujúc si jej mimoriadnu kultúrnu závažnosť pre našu spoločnosť. O to nepochopiteľnejšie je v týchto súvislostiach stanovisko akademického vydavateľstva, ktoré sa nepodujalo vydať túto základnú kodifikačnú príručku vraj pre jej „veľký rozsah“ a zdržalo jej vydanie aspoň o dva roky. Aj také knihy majú zvyčajne svoje osudy, alebo aj ináč — nemávajú ľahké osudy.

J. Bosák

Základy javiskovej reči

Problematika javiskovej reči je neobyčajne široká. V prípade „nositeľov“ javiskovej reči ide totiž nielen o zvládnutie zásad techniky hovorenia, t. j. správne zachádzanie s dychom, hlasom a návyk presnej artikulácie, ale aj o zvládnutie pravidiel spisovnej výslovnosti a ich tvorivé, umelecké uplatnenie v danom hereckom výkone. Umenie javiskovej reči spočíva teda aj v dokonalej znalosti materinského jazyka a pochopení diferencovanej mnohostrannosti jeho fungovania.

Kým v slovenčine sa situácia v tomto smere podstatne zlepšila až vydaním Pravidiel slovenskej výslovnosti od Á. Kráľa (1984), v Čechách bola situácia vždy lepšia, lebo tam jestvuje celý rad takýchto učebníc počnúc Divadelnou mluvnicou K. Rektorisovej z r. 1942 a končiac trebárs E. Machkovou s jej Základmi dramatickej výchovy z r. 1982. U nás síce existuje slovenská výslovnosť J. Stanislava z r. 1953, priamo písaná ako „príručka pre umelcov“, avšak táto publikácia už dávno stratila na príťažlivosti i na modernosti. Treba však spomenúť, že posledné generácie našich hercov vyrastali najmä na práci V. Záborského Výslovnosť a prednes, do istého času veľmi žiadanej, nesmierne cennej najmä v tých častiach, kde sa uvádzajú vlastné autorove pozorovania, dnes však už značne zastaranej a nepresnej, s mnohými výkladmi, ktoré nie sú v súlade s moderným chápaním javiskovej reči.

Cestu ako pripraviť novú príručku javiskovej reči pre Divadelnú fakultu VŠMU ukazuje česká publikácia, ktorú autorky J. Novotná-Hůrková a H. Makovičková nazvali *Základy javiskové mluvy* (Zv. 1. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958. 136 s.). Vzhľadom na osnovy a praktické potreby (kniha má slúžiť ako učebnica pre prvý ročník Divadelnej fakulty AMU) sa v nej autorky sústredili predovšetkým na výklady a precvičovanie troch základných zložiek zúčastňujúcich sa na vytváraní ľudskej reči: na profesionálne zvládnutie dýchacieho mechanizmu, na tvorenie hlasu a na presnú (uvedomenú) artikuláciu. Otázkami pravidiel spisovnej výslovnosti, resp. ich štylizáciou sa chcú autorky zaoberať v učebnici pre 2. a 3. ročník Divadelnej fakulty AMU, ktorá bude tvoriť 2. časť tejto práce.

Preberaná látka je rozvrhnutá do jedenástich kapitol, ktoré nasledujú za sebou v tomto poradí: 1. *Význam hlasu a reči pre herca* (s. 11—17), 2. *Základné pojmy v javiskovej reči* (s. 18—26), 3. *Fyziologické základy reči* (s. 27—33), 4. *Dýchací proces* (s. 39—47), 5. *Riadenie dýchacieho procesu* (s. 48—58), 6. *Hlasové ústrojenstvo* (s. 59—71), 7. *Hlasové začiatky* (s. 72—82), 8. *Artikulačné ústrojenstvo* (s. 83—90), 9. *Tvorenie samohlások* (s. 91—106), 10. *Tvorenie spoluhlások* (s. 107—119), 11. *Využívanie fyziologických podmienok na tvorenie reči* (s. 120—134). Toto kompozičné členenie dobre ukazuje, ktoré témy vybrali autorky do prvého zväzku a ktoré odsúvajú do ďalšieho dielu. Prekvapuje však, že tu chýbajú základné výklady o asimilačných zákonitostiach v súvislom texte.

V prvej časti sa zdôrazňuje dvojsmernosť komunikatívnej funkcie javiskovej reči (smerom k iným osobám hry a súčasne k divákovi), z čoho vyplývajú viaceré požiadavky, najmä zrozumiteľnosť, ktorú ohrozujú hlasové nedostatky, ale aj zlá práca s dychom, nedostatočne energická artikulácia či nesprávne členenie súvislého prehovoru, ďalej pravdivosť a prirodzenosť (hoci v prípade javiskovej reči ide o prirodzenosť špecifickú, štylizovanú).

V druhej časti sa stručne vykladajú také pojmy, ako je technika javiskovej reči, ortoepia, výslovnostné štýly, dikcia a pod. Uvažuje sa tu o tom, do akej miery sú pre hercov záväzné pravidlá spisovnej výslovnosti. Autorky hovoria jasne: javiskovú reč nemožno zamieňať s ortoepickou normou ani ju zužovať na správnu javiskovú výslovnosť. Umelecká presvedčivosť javiskovej reči sa dosahuje iba vlastnou tvorivou prácou herca. Platí však, že ak herec má účinne využívať jazykové prostriedky, musí ich dobre poznať a prakticky ovládať v celej ich mnohotvárnosti a variabilnosti, predovšetkým však musí dobre poznať základnú, neutrálnu rovinu ich použitia.

Pravidlá spisovnej výslovnosti naozaj nemôžu byť pre herca nemenným zákonníkom, od ktorého sa nemožno odchýliť. J. Novotná-Hůrková a H. Makovičková správne hovoria, že požiadavku znalosti pravidiel spisovnej výslovnosti netreba chápať ako mechanické zachovávanie všetkých zásad a pravidiel výslovnostnej normy za všetkých okolností. Herec má právo využívať všetky zvukové prostriedky z najrôznejších vrstiev národného jazyka vrátane nespisovných prvkov tak, ako sú späté s istým sociálnym alebo teritoriálnym prostredím, s individuálnymi črtami charakteru alebo s duševnými stavmi. Javisková reč nemôže byť obmedzená len na spisovnú výslovnostnú normu, môže čerpať zo zvukového materiálu národného jazyka v celej jeho šírke. Iste však netreba dodávať, že využívanie nespisovných prvkov nemôže byť ľubovoľné, svoje oprávnenie má len vtedy, keď plní jasný umelecký cieľ.

Nikto nemôže pochybovať, že spisovnú normu treba najprv poznať, aby ju bolo

možné v mene štylizácie obmieňať alebo aj narúšať. Platí však pritom zásada, že pri všetkých odchýleniach od spisovnej výslovnostnej normy musí byť vždy zrejmé, že ide o zámernú štylizáciu, nie napr. o nedbajskú výslovnosť či neznalosť alebo o mechanické prenášanie vyjadrovania z ulice do umeleckej reči.

Zo zámerných odchýlok od spisovnej normy sa tu spomína využívanie tzv. otvorených samohlások a nespisovné krátenie. V našej situácii by tiež mohlo ísť najmä o kvalitatívne zmeny samohlások, ale iným smerom (ich zužovanie), o hru s prízvukom (penultimy), mäkčenie párových spoluhlások aj v tých situáciách, kde je to proti norme a i. Uplatňovanie týchto odchýlok však predpokladá nielen dobrú znalosť výslovnostnej normy, ale aj jej dôsledné dodržiavanie tam, kde nejde o zámernú odchýlku. Uvádza sa tu správna skúsenosť: čím je norma pevnejšia a čím ju herec dôslednejšie dodržuje, tým je prípadné odchýlenie od normy pre poslucháča účinnejšie.

Podľa autoriek možnosti — ale aj hranice — štylizácie výslovnosti sú dané aj tým, že spisovná norma je tiež vnútorne štýlovo diferencovaná. V knihe sa pracuje s troma základnými výslovnostnými štýlmi v tom duchu, ako ich pôvodne rozvíjal u nás Á. Kráľ, ale s niektorými odlišnosťami. Základný, neutrálny je tu štýl, ktorý možno počuť z úst kultivovaného rečníka pri verejnom prejave, napr. pri odbornej prednáške. „Nižší" (bežný), konverzačný je štýl, ktorý používame v bežnom styku, ak hovoríme spisovne. Je to štýl nesený zvyčajne v rýchlom tempe a s menšími nárokmi na presnú výslovnosť. „Vyšší", slávnostnejší štýl sa vyznačuje osobitne starostlivou a výraznou výslovnosťou a charakterizuje ho zväčša voľnejšie tempo. Poučná je konkrétna exemplifikácia týchto štýlov: učiteľ pri výklade učiva používa základný, neutrálny štýl, do konverzačného štýlu prechádza cez prestávku pri priateľskom rozhovore so študentmi(!) a pri slávnostnom prejave pri príležitosti významného výročia bude najskôr hovoriť vyšším štýlom. Je charakteristické, že autorky jednotlivé štýly určujú len pomocou takých vlastností, ako je tempo, melódia a presnosť, starostlivosť výslovnosti, čím sa približujú k ich ščerbovskému vymedzovaniu, ktorý výslovnostné štýly hodnotil práve podľa takýchto atribútov.

Na dnešnom javisku sa, prirodzene, objavujú všetky uvedené štýly výslovnosti. Záleží len na tom, aby výslovnostný štýl celého súboru i každého jednotlivého herca bol v súlade so štýlom drámy, resp. s režijnou koncepciou, a aby zodpovedal charakteru javiskovej postavy, sociálnemu a etnickému prostrediu a pod.

Tretiu kapitolu autorky venovali stručnému výkladu rečového vývoja, reflexnej podstaty komunikácie (podľa M. Sováka), nervovo-svalovej činnosti dýchacieho ústrojenstva, vnútornej reči a pod. Vo štvrtej a piatej kapitole sa preberajú otázky spojené s procesom dýchania a s jeho riadením, pričom sa veľa pozornosti venuje nácviku správneho dýchania pri reči. Na činnosť dýchacieho ústrojenstva nadväzuje činnosť hlasového ústrojenstva, ktoré sa opisuje v šiestej kapitole obsahujúcej aj krátke výklady o vzniku hlasu, jeho vlastnostiach, vývojových zmenách a o zachádzaní s hlasovou silou. Osobitne sa preberajú rezonančné dutiny, a to nielen tzv. stredné, ale aj hlasové a prsné.

Po výklade o rôznych typoch hlasového začiatku (mäkkého, dyšného a tvrdého), o ráze, o hlasových poruchách a hlasovej hygiene sa podrobne opisuje artikulačné ústrojenstvo. Pri výklade o tvorení samohlások sa na väčšom priestore upozorňuje na tzv. otvorené (pôvodne nazývané „stredočeské", ešte predtým „pražské") vokály, ktoré sa šíria najmä vo výslovnosti mladej generácie (porov.

já vém, felm, lat, prač namiesto *já vím, film, let, proč*). Uvádza sa mnoho cvičení na odstránenie týchto, ale aj iných odchýlok (napr. skracovanie dlhých vokálov: *myslim, sousedum, řikám, muj*). Táto časť sa končí uvedením podrobného členenia spoluhlások podľa miesta a spôsobu artikulácie a účasti hlasu. Dobre, že sa v knihe nezabudlo ani na výklady o rečových chybách, najmä o rotacizme, sigmatizme, lateralizme, o vypúšťaní hlások a pod., ktoré sa u adeptov herectva vyskytujú najčastejšie.

Aj táto kniha naznačuje, že problematika hlasovej a rečovej výchovy budúcich profesionálov slova nie je jednoduchá a že niektoré problémy ostávajú doteraz otvorené. Hoci recenzovaná učebnica vzhľadom na svoju neukončenosť predstavuje v istom zmysle len torzo (sústavnosť zrejme nadobudne po vyjdení druhej časti), vhodne spĺňa kritériá modernej príručky javiskovej reči. Možno sa stane stimulom na napísanie podobnej práce aj u nás.

S. Ondrejovič

Jubileum historika – spolupracovníka s jazykovedcami

Potreba riešenia vedeckovýskumnej problematiky z hľadiska viacerých vedných oblastí je najmä dnes veľmi aktuálna. Plodná sa ukazuje aj spolupráca medzi jazykovedou a históriou, počítajúc do toho aj literárnu históriu. S tými myšlienkami treba vari začať pri oneskorenom, ale o to srdečnejšom jubilejnom článku o historikovi P. Horváthovi.

Štúdium histórie a slavistiky na Univerzite Komenského dobre poslúžilo i jemu pri spracúvaní nejedného problému sociálnych a hospodárskych dejín neskoršieho feudalizmu, keď sa v hojnej miere nachodí už aj listinný materiál písaný v predbernolákovskej slovenčine.

PhDr. Pavel Horváth, CSc., zavŕšil svoju šesťdesiatku. Narodil sa 10. októbra 1926 v Ponitrí (Šišov-Dolný Riadok okr. Topoľčany). Gymnaziálne štúdiá v staroslávnej Nitre (1938—1946) prehlbovali v ňom lásku k tomuto kraju a odhodlanie venovať sa histórii a slovenčine. R. 1951 skončil vysokoškolské štúdiá v Bratislave i doktorátom z histórie, čím sa mu otvorili brány vedeckého pracovníka vo vtedajšom Historickom ústave SAV, kde nepretržite (od roku 1960 ako kandidát vied) úspešne pracuje dodnes.

Štúdium agrárnych dejín a postavenie poddaných bolo dovtedy zanedbávanou oblasťou histórie. Mladý vedec vidieckeho pôvodu sa jej venoval s láskou i s nevšedným zaujatím. Najprv pripravil na vydanie *Listy poddaných z rokov 1538—1848* (1955), ktoré vyšli ako prvá publikácia oddelenia HÚ SAV pre vydávanie prameňov k slovenským dejinám. V knihe je 250 listov, zväčša v predbernolákovskej slovenčine, prepísaných tak, aby moderné grafické prostriedky pravopisu nezakrývali zvukovú podobu jazyka originálu. Tým pomohli dobrou informáciou aj slovenskej jazykovede. I v knihe *Rabovali Turci* (1972), vo „výbere z kroník a listov zo 16. a 17. storočia", uverejnil viac takýchto listov (70). Úspešná kniha *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia* (1963) bola znamením nového obdobia v rozvoji slovenských agrárnych dejín.

Jubilantova spolupráca s jazykovedou, konkrétne s J. Štolcom, sa prejavila

vo vydaní *Levočských slovenských prísažných formúl zo 16.—19. storočia* (Jazykovedný sborník SAV, 5, 1951, s. 190—196). Cenný jazykový materiál sprístupnil v *Inventári poddanských hospodárstiev z 18. a zač. 19. stor.* (Sborník SNM, 1960) a najmä v *Troch zápisoch o vypočúvaní svedkov z druhej polovice 16. storočia* (Jazykovedné štúdie. 6. 1961, s. 199—211). Príkladný materiál i so spracovaním z onomastiky poskytol v článku *Slovenské názvy kráv v archívnych prameňoch z 18. a z prvej polovice 19. stor.* (ZKM ČSAV, 13, 1977, č. 2. 4, s. 136—142).

Ako tajomník komisie historikov po poradách a diskusii o transkripcii starých osobných mien spracoval a zverejnil jej rozhodnutie v článku *O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk* (Slovenská archivistika, *15*, 1980, č. 2, s. 199—211; porov. i našu recenziu v Slovenskej reči, *47*, 1982, s. 57—60 — jej pripomienky sa akceptovali). Zásady by bolo treba prevziať aj do budúcich Pravidiel slovenského pravopisu.

Pre jazykovedu je aktuálny a dôležitý autorov článok *Slovenská národnosť v 16. a 17. storoči* (Historický časopis, *28*, 1980, s. 464—482).

Z rozsiahlej vedeckej činnosti autora (jeho bibliografia zaznamenáva 400 jednotiek, knižných publikácií a rozsiahlych štúdií) treba zaznamenať objav a publikovanie oslavnej *Básnickej skladby Jána Baltazára Magina* (k 300. výročiu narodenia) vo Vlastivednom časopise, *31*, 1982, s. 41 a obranu autorstva jeho prvej slovenskej národnej Apológie v diskusii o J. B. Maginovi (Historický časopis, 1977).

Veľké výročia narodenia a smrti Ľ. Štúra vhodne pomáhala pripraviť Horváthova kniha viacstoročnej genealógie zakladateľskej osobnosti našich novodobých národných dejín a literatúry *Trenčín a rodina Štúrovcov. Pôvod rodiny Ľudovíta Štúra*, ktorá s bohatou ilustračnou dokumentáciou vyšla už r. 1983. Iba nedostatok archívnych materiálov neumožnil autorovi obdobné spracovanie genealógie básnika Jána Hollého k jeho 200. výročiu (porov. Vlastivedný časopis, 1985).

P. Horváth sa v tomto období sústreďuje na doplnenie a dokončenie rozsiahleho študijného plánu o kopaničiarskom-laznickom osídľovaní vyššie položených polôh Slovenska, ktorým sa za neskorého feudalizmu dokončilo niekoľko storočí trvajúce úsilie nášho ľudu o hospodárske využitie všetkých končín našej vlasti. Tu sa opätovne vhodne rozvíja autorom tvorivo uplatňovaná metóda historického materializmu v správnom zladení s platnými myšlienkami o socialistickom vlastenectve a internacionalizme.

Nášmu jubilantovi úprimne želáme, aby v dobrom zdraví a sviežosti ducha pri jeho typickom optimizme a dobrosrdečnosti mohol v ďalšom období života rozvíjať a dokončiť svoje bádateľské úsilie v histórii, využívajúc aj bohatý materiál historickej dialektológie.

V. Uhlár

ROZLIČNOSTI

Zámutov a Zabijaná. — Viaceré miestne názvy majú na Slovensku začiatočnú slabiku *za-*. V niektorých prípadoch sa zo súčasného aspektu slabika *za-* už nepociťuje ako prefix. Príručky súčasnej spisovnej slovenčiny kodifikujú krátke *a* v názvoch *Zabijaná, Zabudišová, Zadedová, Zacharovce, Zaježová, Zalaba, Zamarovce, Zapriechody, Zavar, (Horná) Zavarská, Zatín, (Dolné) Zahorany, (Malé, Veľké) Zalužice.* Dlhé *á* je v názvoch *Zábiedovo, Záborské, Zábrež, Zádiel, Zádor, Záhajnica, Záhor, Záhorce, Záhrada, Záhradné, Zákamenné, Zámutov, Zárieč-Keblov, Zátoka, Závada, Závadka, Závod, Závozy, Zázrivá.*

V miestnych názvoch *Zámutov* a *Zabijaná* je rozkolísaná kvantita. Slovník slovenského jazyka (SSJ) VI (1968, s. 250), Vlastivedný slovník obcí na Slovensku (VSOS) III (1978, s. 334), Statistický lexikon obcí ČSSR 1965 (1966, s. 523), M. Majtán v publikácii Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov (1972, s. 470), Zoznam dodávacích pôšt v ČSSR (1972, s. 79) uvádzajú tento miestny názov v podobe *Zámutov* (s dlhým *á*). S dlhým *á* sa v slabike *zá-* zaznamenávajú v SSJ VI a vo VSOS III aj príslušné deriváty: *Zámutovčan, zámutovský.* Naproti tomu v cestovnom poriadku autobusových liniek ČSAD pre Východoslovenský kraj 1983/1984 sa tento miestny názov zapisuje s krátkym *a* v slabike *za-: Zamutov* (s. 51), *Vranov — Čaklov — Zamutov* (s. 1001). Aj v Telefónnom zozname 25 na rok 1983/1984, ktorý vydalo Východoslovenské riaditeľstvo spojov Košice, sme zaregistrovali podobu s krátkym *a: ZDŠ Zamutov* (s. 191) a *Miestny národný výbor Zamutov* (s. 188). Všimnime si aj doklady prevažne z dennej tlače: *V druhej zvíťazil Zamutov ... — ... na strelnici Lesného závodu v Zamutove ...* (Práca, 26. 7. 1984, s. 6). — *... vznikol Lesný závod Štátnych lesov v obci Zamutov ... — ... je živou kronikou revolučnej práce komunistov v Zamutove ...* (Práca, 4. 12. 1984, s. 6). — *Zamutovskí drevorubači. — ... vedúci Lesnej správy v Zamutove ... — ... náročných úloh Lesnej správy v Zamutove ... — Zamutovčania za 11 mesiacov prekračujú plánované úlohy ...* (Pravda, 14. 12. 1984, s. 3). — *Zamutovčan v Budapešti. — Známy folklórny súbor Zamutovčan ... — ... z rázovitej zemplínskej obce Zamutov* (Práca, 25. 9. 1975, s. 6). — *Lesní robotníci z folklórneho súboru Zamutovčan ... — ... tridsaťčlenný Zamutovčan ... — ... Františka Zelinu zo Zamutova* (Východoslovenské noviny, 1. 10. 1975, s. 4).

Jazyková prax ukazuje, že v miestnom názve *Zamutov* a v jeho derivátoch je tendencia písať a vyslovovať krátku slabiku *za-*. Je síce pravda, že vo všeobecnom podstatnom mene *zámut* sa píše a vyslovuje dlhé *zá-*, dnes však ťažko rozhodnúť, či ide o etymologicky príbuzné slová.

SSJ VI (s. 249) uvádza v miestnom názve *Zabijaná* po spoluhláske *b* krátke *i*. S krátkym *i* sa v SSJ VI registrujú aj príslušné deriváty: *Zabijančan, Zabijančanka, zabijanský.* Vo VSOS II (1977, s. 228) je pri hesle Malý Šariš zachytená časť obce *Zabíjaná* už s dlhým *í* po spoluhláske *b*. Cestovný poriadok autobusových liniek ČSAD pre Východoslovenský kraj 1983/1984 zaznamenáva miestny názov *Zabíjaná* taktiež s dlhým *í* (s. 50). Statistický lexikon obcí ČSSR 1965 (s. 530) registruje miestny názov *Zabijana* s krátkym *i*, ale aj s krátkym

koncovým *a*. V zhode s jazykovou praxou navrhujeme v miestnom názve *Zabíjaná* písať a vyslovovať po spoluhláske *b* dlhé *í*. Pripomíname, že aj v slovách *zabíjač, zabijač; zabíjačský, zabijačský; zabíjačstvo, zabijačstvo* sa v SSJ V (1965, s. 376) na prvom mieste uvádzajú varianty s dlhým *í*.

J. Jacko

Playboy — plejboj. — V príspevku *Kovboj*, ale *liftboy, playboy* (Slovenská reč, *36*, 1971, s. 389—390) sme upozornili, že slovo *kovboj* (z angl. *cowboy*) sa už v spisovnej slovenčine píše slovenským pravopisom v zhode so zaužívanou slovenskou výslovnosťou (písmeno *v* je tu za angl. *w*, pričom sa vyslovuje ako *u*), kým slovo *liftboy* a novšie slovo *playboy* sa ešte používajú v pôvodnej anglickej pravopisnej podobe. Takýto stav nemožno pokladať za trvalý. Je známe, že slová cudzieho pôvodu preberané do akéhokoľvek iného jazyka sa výslovnostne a aj pravopisne prispôsobujú preberajúcemu jazyku (pravda v rozličnej miere). V súčasnej spisovnej slovenčine väčšina slov cudzieho pôvodu po istom čase tiež zdomácnieva a v dôsledku toho sa vo väčšej alebo menšej miere mení ich výslovnostná, ale aj pravopisná podoba. Takto sa výslovnostne aj pravopisne upravili početné slová anglického pôvodu, ktoré sa stali súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, napr. *futbal, basketbal, volejbal, hokej, tvid, menčester, džíp, kontajner, džús* atď.

Pri slove *playboy* tiež môžeme novšie pozorovať tendenciu k uplatňovaniu zdomácnenej pravopisnej podoby. V zhode so zaužívanou slovenskou výslovnosťou tohto slova (opierajúceho sa o pôvodnú anglickú výslovnosť) sa slovo *playboy* začína používať v podobe *plejboj*, napr. *Ty si plebejec? Nie, p l e j b o j.* (Magazín Roháča. Leto '78, s. 44) — *P l e j b o j je chlapík, ktorý narobí spústu (!) hlúpostí okrem tej najhlavnejšej.* (Roháč, 1985, č. 47, s. 6)

Do počtu týchto slov patrí aj slovo *liftboy*. Podľa našej mienky by bolo vhodné aj namiesto doterajšej anglickej podoby *liftboy* používať pravopisne poslovenčenú, domácu podobu *liftboj*. Tým by sa všetky slová anglického pôvodu, v ktorých druhá časť obsahuje slovo *boy*, písali v spisovnej slovenčine s koncovým *j* podľa výslovnosti.

V tejto súvislosti možno uviesť, že aj slovo *playback*, ktoré je tiež anglického pôvodu, sa už začína používať v zdomácnenej podobe. Zdomácnenie sa týka celého slova, lebo sa používa pravopisná podoba *plejbek* (porov. Ľ. Balážová, Život jedného slova alebo od play-backu k plejbeku. Večerník, 25. 11. 1983, s. 3). Používanie poslovenčenej podoby *plejbek* nepriamo podporuje aj používanie poslovenčenej podoby *plejboj*.

Uvedomujeme si, že proces zdomáčňovania slov nie je jednoduchý a priamočiary; napr. slovo *play*, ktoré sa vyskytuje ako súčasť viacslovných pomenovaní, sa dosiaľ používa v pôvodnej podobe: *power play, fair play*. Tieto spojenia slov si zachovávajú charakter lexikálnych citátov (teda nielen slovo *play*, ale aj slová *power* a *fair* sa používajú v pôvodnej podobe).

Nakoniec ešte uvedieme, že slovo *playboy* sa využilo ako názov amerického časopisu *(Playboy)*. Keďže cudzie názvy novín, časopisov a pod. používame v spisovnej slovenčine v pôvodnej podobe, napr. *New York Times, Daily Mail, Le Monde, Zycie Warszawy, Neues Deutschland, Rzeczywistość* atď., aj názov časopisu *Playboy* používame v pôvodnej anglickej podobe.

L. Dvonč

Osemfinále, osemfinálový a „derbyzápas". — 1. Záverečný turnaj XIII. majstrovstiev sveta futbalistov v Mexiku (31. mája — 29. júna 1986) sa hral podľa upraveného modelu, ktorý sa zaviedol pred štyrmi rokmi v Španielsku, keď sa druhé kolo hralo v štyroch skupinách po troch mužstvách každý s každým a víťazi skupín postúpili do semifinále. V Mexiku sa po prvom kole v skupinách hralo hneď vylučovacím systémom. Do ďalšieho kola z 24 mužstiev postúpilo 16 mužstiev, ktoré vytvorili osemfinálové dvojice. Preto sme v športových rubrikách denníkov veľmi často registrovali slová *osemfinále, osemfinálový* a *osemfinalista*, napr.: *Pomaly sa črtá zostava o s e m f i n á l e.* — *Kto sa stretne v o s e m f i n á l e?* (Pravda, 13. 6. 1986, s. 8) — *A v o s e m f i n á l e sa tretí z tejto skupiny stretne s Argentínou.* (Smena, 14. 6. 1986, s. 8) — *Na futbalových MS v Mexiku sa zajtra začnú súboje o s e m f i n á l e,* (Východoslovenské noviny, 14. 6. 1986, s. 6) — *V nedeľu prvé o s e m f i n á l o v é zápasy.* (Práca, 14. 6. 1986, s. 16) — *Priamy prenos z o s e m f i n á l o v é h o stretnutia v Mexiko-City.* (Pravda, 14. 6. 1986, s. 6) — *Pred včerajšími poslednými dvoma zápasmi bolo známych už 15 zo šestnástich o s e m f i n a l i s t o v ...* (Práca, 14. 6. 1986, s. 16).

Slová *osemfinále, osemfinálový* a *osemfinalista* sa, prirodzene, v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny neuvádzajú. J. Ružička v príspevku Finále, semifinále a demifinále (Jazyková poradňa III, 1964, s. 49—50) a v 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (1971. s. 72) konštatuje, že v športových rubrikách našich denníkov, ako aj na stránkach športovej tlače sa veľmi často používajú slová *finále, semifinále* a *demifinále,* ako aj od nich utvorené prídavné mená *finálový, semifinálový* a *demifinálový.* J. Ružička poukazuje na to, že v prvej časti zloženého slova *semifinále* je slovo *semi,* ktoré môžeme presne preložiť naším slovom *pol.* Tak potom *semifinále* je *polfinále* (= zápas o postup do finále). Ten, kto vyhrá v polfinálovom zápase, postupuje do záverečného kola o prvé miesto. J. Ružička ďalej pripomína, že zjednodušením slova „demisemifinále" na *demifinále* sme dostali označenie pre zápasy istej úrovne. J. Ružička v závere zdôrazňuje, že zriedkavejšie sú čiastočne zdomácnené názvy *polfinále* (= semifinále) a *štvrťfinále* (= demifinále), resp. *polfinálový* a *štvrťfinálový,* že v súčasnosti sa v rubrikách o športe v našich denníkoch čiastočne zdomácnené slovo *polfinále* nepoužíva, stretávame sa tu iba s výrazmi *semifinále, semifinálový, semifinalista.* Naproti tomu slovo *štvrťfinále* je v športových rubrikách denníkov celkom bežné, nezachytili sme však podoby *demifinále, demifinálový* a *demifinalista.*

Analogicky podľa polodomáceho, polocudzieho výrazu *štvrťfinále* vzniklo aj podobne zložené slovo *osemfinále,* ktorým sa označuje vylučovací zápas o postup do štvrťfinále. Šestnásť súťažiacich mužstiev vytvára osem dvojíc. V športových rubrikách denníkov sme v tomto kontexte očakávali zloženinu *oktofinále,* ale zatiaľ ju nepoužil nikto.

Napokon treba konštatovať, že v spisovnej slovenčine existuje viacej zložených slov, ktoré v prvej časti majú číslovku *osem,* napr. *osemuholník, osemveslica, osemstovka, osemvalec* atď. Nové slová *osemfinále, osemfinálový* a *osemfinalista* do tohto radu slov s prvou časťou *osem-* dobre zapadajú ako potrebné a dobré odborné termíny.

2. Popri slove *derby* sa v športových rubrikách dennej tlače často stretávame aj so zloženým slovom „derbyzápas", resp. „derbystretnutie", napr.: *Teda menej ako na párkovom d e r b y s t r e t n u t í na dedinských hodoch.* (Práca, 18. 6. 1986, s. 6) — *V košickom d e r b y s t r e t n u t í I. ligy basketbalistiek vyhral v sobotu tím ZŤS nad Lokomotívou 68:67.* (Pravda, 26. 11. 1985, s. 8) — *Veru,*

najpozoruhodnejšia na d e r b y z á p a s e mužstiev bola slabá hra hostí. (Pravda, 3. 5. 1986, s. 8)

Dnes vieme, že nesklonné slovo *derby* je anglického pôvodu a označuje: 1. veľké konské dostihy trojročných žrebcov a kobýl na vzdialenosť 2400 m, 2. stretnutie tradičných súperov (často miestnych, najmä vo futbale).

Keďže slovo *derby* samo osebe má význam „stretnutie tradičných súperov", podľa nášho názoru je zbytočné pridávať k nemu slovenské výrazy *stretnutie*, resp. *zápas* a utvárať tak hybridné zložené slová. Slovenská časť v slovách „derbystretnutie", „derbyzápas" je redundantná. V spisovnej slovenčine sa od slov *stretnutie* a *zápas* tvoria slová, ako *trojstretnutie, štvorstretnutie, postretnutie, dvojzápas, predzápas, pozápas*, v ktorých slovotvorné formanty *dvoj-, troj-, štvor-, pred-, po-* majú rozlišovacie funkciu.

Na záver zhŕňame. Popri slovách *štvrťfinále, semifinále* a *finále* vzniklo v súčasnej spisovnej slovenčine nové slovo *osemfinále* (a deriváty *osemfinálový, osemfinalista*), ktorým sa označuje vylučovací zápas o postup do štvrťfinále. Nové slovo *osemfinále* je v športovej terminológii potrebný a dobrý termín. Zložené slová „derbystretnutie" a „derbyzápas" sú utvorené nenáležite, lebo časti *stretnutie* a *zápas* sú v nich redundantné (nadbytočné).

J. Jacko